

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**1858 ARAZİ KANUNNAMESİ'NİN BALKANLAR'DA
UYGULANMASI: ÜSKÜP ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF YAVUZ

İSTANBUL, 2022

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**1858 ARAZİ KANUNNAMESİ'NİN BALKANLAR'DA
UYGULANMASI: ÜSKÜP ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ELİF YAVUZ
(190121006)**

**Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Sami Arslan)**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2022

20/10/2022

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli yüksek lisans programı öğrencisi 190121006 numaralı Elif YAVUZ'un hazırladığı "1858 Arazi Kararnamesi'nin Balkanlar'da Uygulanması: Üsküp Örneği" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 20/10/2022 Perşembe günü saat 11:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının
.....
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Dr. Öğr. Üyesi Sami ARSLAN (Danışman)	KABUL
2. Doç. Dr. Mustafa GÖLEÇ	KABUL
3. Doç. Dr. Fatma SEL TURHAN	KABUL
4.	
5.	
6. (İkinci Danışman)*.....	

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif Yavuz

DÜZELTME METNİ

1. Metin içerisindeki dil bilgisi hataları düzeltildi.
2. Kaynakça yeniden düzenlendi.
3. Özet, Sonuç ve Giriş kısımları düzenlendi.
4. Üçüncü bölümün ana kaynakları düzenlendi.

1858 ARAZİ KANUNNAMESİ’NİN BALKANLAR’DA UYGULANMASI: ÜSKÜP ÖRNEĞİ

Elif Yavuz

ÖZET

1858 Arazi Kanunnamesi, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat döneminde gerçekleştirdiği bir yeniliktir. Tanzimat döneminde farklı alanlarda kanunnameler de çıkarılmıştır. Kanunname hazırlanırken o döneme değin kullanılan hukuk metinlerini bir araya getirmiş ve sürecin şartlarına göre yenilikler eklemiştir. Bu bakımdan kanunnamenin içeriği orijinal ve yerlidir. Kanunname hukuki durumun yanında Osmanlı toprak sistemindeki değişikliklere de bir boyut kazandırmıştır. Kanunnamenin kabulünden itibaren metnin içeriğini anlamaya ve anlatmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyet sürecinde de kanunname araştırmaları devam etmiş ve daha çok Osmanlı Devleti’nin kanunnameyi nasıl uyguladığı görülmeye çalışılmıştır.

Tezin amacı, 1858 Arazi Kanunnamesi’nin devletin Balkan bölgesindeki karşılığını anlamaktır. Ayrıca devletin toprak yönetimindeki değişikliğini de gözlemlemektir. Bu sebeple Üsküp Sancağı özelinde devlete yansıyan arazi anlaşmazlıkları incelenmiştir. Arazi davaları üzerinden kanunnameye başvuru alanlar dikkate alınmıştır. Bölgede oluşan anlaşmazlıklar incelenerek devletin Üsküp’te kanunnameyi nasıl uyguladığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti’nin toprak yönetimi incelenmiştir. Böylelikle arazide değişen hukuksal durum anlaşılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümünde kanunnamenin ortaya çıkışındaki tarihsel süreç dikkate alınmıştır. Tanzimat dönemi ile devletteki kanunlaşma süreci ortaya konulmuştur. Ayrıca kanunnamenin getirdiği yenilikler irdelenmiştir. Son bölümünde Üsküp Sancağı’nın tarihsel süreci verilmiş ve ardından meydana gelen arazi anlaşmazlıkları aktararak kanunnamenin etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel kaynağını dönemin Rumeli Ahkam Defterleri oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra devlet arşiv belgeleri ile desteklenmiştir. Arazi

Kanunnamesi'nin devletin Balkan coğrafyasındaki davalarda kullanıldığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: arazi, toprak hukuku, kanunname, Tanzimat, Üsküp.

IMPLEMENTATION OF 1858 LAND CODE IN THE BALKANS: THE CASE OF SKOPJE

Elif Yavuz

ABSTRACT

The Land Code of 1858 is an innovation carried out by the Ottoman Empire during the Tanzimat period. During the Tanzimat period, laws were issued in different fields. While preparing the code, it brought together the legal texts used until that period and added innovations according to the conditions of the process. In this respect, the content of the code is original and local. The Kanunname added a dimension to the changes in the Ottoman land system as well as the legal situation. Since the adoption of the law, studies have been carried out to understand and explain the content of the text. During the Republican period, the research on the law continued, and it mostly tried to see how the Ottoman Empire implemented the code.

The aim of the thesis is to understand the equivalent of the Land Code of 1858 in the Balkan region of the state. It is also to observe the change of the state in the management of the land. For this reason, the land disputes that reflected the state in the Skopje Sanjak were examined. The areas where the law is applied over land lawsuits have been taken into consideration. By examining the disputes in the region, it is understood how the state implemented the law in Skopje. In the first part of the study, the land administration of the Ottoman Empire was examined. Thus, the changing legal situation in the field was tried to be understood. In the second part, the historical process of the emergence of the code is taken into account. With the Tanzimat period, the process of enactment in the state was revealed. In addition, the innovations brought by the law were examined. In the last part, the historical process of the Skopje Sanjak was given and the effects of the law were tried to be understood by conveying the land disputes that occurred afterward. The main source of the study is the Rumeli Ahkam Documents of the period. In addition, it was supported by state

archive documents. It is seen that the Land Code is used in the cases in the Balkan geography of the state.

Keywords: land, land law, law, Tanzimat, Skopje.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılı olduğu iddia edilen 19. yüzyılın en önemli adımı Tanzimat'ın ilanıyla devlet hızlı bir yenileşme sürecinin yanında kanunlaştırma hareketine de başlamıştır. Kanunlaştırma hareketinin önemli parçalarından biri de 1858/1274 tarihinde çıkarılan Arazi Kanunnamesi'dir. Kanunnameyi özel kılan bir özelliği de yabancı kaynak kullanılmadan devletin kadim kanunlarına dayanarak hazırlanmasıdır. Tezin amacı bu kanunnamenin uygulanabilirliğini Üsküp özelinde sorgulayarak, devletin yenileşme hareketindeki başarısı yahut başarısızlığını değerlendirmektir. Bu değerlendirmeyi imparatorluğun kuruluşundan yıkılışına değin önemli bir bölgesi olan Balkan topraklarında Üsküp sancağı üzerinden yapacağız.

Tezin hazırlanma aşamasında özellikle ilk olarak Rumeli Ahkam Defterleri dikkate alınmıştır. Ancak yeterli malzemeye ulaşamamasından dolayı ana kaynak bakımından büyük bir açık oluşmuştur. Tezin bu aşamasında Başkanlık Osmanlı Arşivi yardımcı olmuş ve geniş bir taramadan sonra konuyla ilgili taşradan merkeze yahut merkezden taşraya yazılan arşiv belgeleri toplanarak tezin değerlendirme kısmına eklenmiştir. Tez alana yalnızca bir sancak üzerinden kanunnameyi okuma imkanı verirken bununla beraber 19. yüzyıldaki Üsküp'te yaşanan sosyal hayatı da dolaylı olarak ortaya koymaktadır.

Tez sürecimde, desteklerini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sami ARSLAN'a, maddi manevi teze katkıları olan canım arkadaşlarım Ayşe KANDEMİR ve Havva KILIÇ ÇELİKTEN'e teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak her daim yanımda olan sevgili aileme beni her zaman destekledikleri için müteşekkirim.

Kasım, 2022

Elif Yavuz

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	16
1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPRAK.....	16
1.1. İSLAM HUKUKUNDA TOPRAK SİSTEMİ	17
1.2. OSMANLI KLASİK DÖNEM TOPRAK SİSTEMİ.....	19
1.3. TOPRAK YÖNETİMİ VE ARAZİ TÜRLERİ.....	22
1.3.1. Timar.....	23
1.3.2. Mülk Arazî.....	26
1.3.3. Mîrî Arazî	27
1.3.4. Vakıf Arazî.....	30
1.3.5. Metruk Arazî	30
1.3.6. Mevat Arazî	31
1.4. OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNİN DEĞİŞİMİ	32
İKİNCİ BÖLÜM	38
2. 1858 (1274) ARAZİ KANUNNAMESİ.....	38
2.1. OSMANLI KANUNNAMELERİ.....	38
2.2. ARAZİ KANUNNAMESİ VE TANZİMAT DÖNEMİ.....	43
2.3. ARAZİ KANUNNAMESİ'NİN GETİRDİĞİ DÜZENLEMELER	51
2.3.1. Tasarruf Hakkı.....	52
2.3.2. Ferağ Hakkı	53
2.3.3. İntikal Hakkı	54
2.3.4. Çiftlik Tasarrufu	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	58
3. ARAZİ KANUNNAMESİ VE ÜSKÜP.....	58
3.1. ÜSKÜP TARİHÇESİ VE İDARİ TAKSİMATI.....	58

3.1.1. Üsküp'te Arazi Yönetimi.....	61
3.2. ÜSKÜP'TE ARAZİ KANUNNAMESİ UYGULAMALARI	62
3.2.1. Tasarruf Anlaşmazlıkları	63
3.2.2. Ferağ ve İntikal Anlaşmazlıkları	65
3.2.3. Mera, Yaylak ve Kışlak Anlaşmazlıkları	69
3.2.4. Çiftlik Anlaşmazlıkları	75
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	83
EKLER.....	90

KISALTMALAR

a.g.e. Adı geçen eser

a.g.m Adı geçen makale

bkz. Bakınız

C. Cilt

ev. Çeviren

DİA. Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed. veya haz. Editör/yayına hazırlayan

s. sayfa

S. Sayı

sad. sadeleştiren

v.d. Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler

y.y. Basım yeri yok

BOA. Başkanlık Osmanlı Arşı

GİRİŞ

Mülkiyet kavramı insanlığın tarım toplumuna geçişiyle birlikte meydana çıkmış ve bundan sonra mülkiyeti korumak ve kollamak misyonu zaman içerisinde oluşan devletlere verilmiştir. Tarım toplumunun en belirgin özelliği devlet ekonomilerinin tarımdan elde edilecek gelire dayandırılarak güçlerini buradan almalarıdır. Osmanlı Devleti de geniş insanlık tarihinde büyük bir tarım toplumu ve devleti örneğini teşkil etmektedir. Nihayetinde tarım devleti olmak beraberinde buna dayalı ekonomi, askeri ve sosyal hayatı oluşturur. Osmanlı'da da böyle olmuş ve kurduğu düzen içerisinde topraklarını genişletmeyi ve burada uzun yıllar varlığını sürdürmeyi gaye edinmiştir. "Timar" sistemi de bu gayenin en başarılı örneklerinden birisidir. Sistem uzun süre devlet ekonomisini, askerini ve de merkezi gücünü sürdürse de bir zaman sonra özellikle 17. yüzyıl ile birlikte yaşanan dünya konjonktüründeki olumlu gelişmeler ve devletin bu gelişmeleri yakalayamaması ile birlikte gerilemeye başlamıştır. Bu sırada devlet elbette yeni çözümler aramış ve toprak uygulamalarında yeni denemelerde bulunmuş ve özellikle ıslahat çalışmalarına başlamıştır. Fakat bu ıslahat çalışmaları o günü yakalamaya yönelik değil eskiye duyulan özlem ve eski kaidelere bağlı olunmadığı için bozulmaların yaşandığını düşünerek yapılmıştır. Yapılan ıslahatlar yeterli olmayarak devleti bir kısır döngüye sürüklemiştir. Aynı zamanda hem Avrupa'nın gelişmesi hem de Rusya'nın bu gelişmeleri yakalayıp güçlü bir devlet haline gelmesi Osmanlı Devleti için uzun ve zorlu bir süreci başlatmıştır.¹

Osmanlı Devleti'ndeki değişim ve yenileşme süreci 18. yüzyılda belirginleşmeye başlamıştır. 18. yüzyılda çeşitli padişahlar döneminde ıslahat çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Devlet kendi eliyle kontrollü bir biçimde bu süreci ilerletme isteğini de Tanzimat dönemiyle göstermiştir. Çalışmamızın konusu olan 1858 Arazi Kanunnamesi de Tanzimat döneminin getirdiği bir düzenlemedir. Kanunnamenin çıkış sebepleri, uygulanması ve reaya üzerindeki etkileri araştırmacılar üzerinde çeşitli fikir ayrılıklarına sebebiyet vermiştir. Fikir ayrılıklarının yoğunlaştığı

¹ Bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

konu ise miri arazi rejimi üzerindeki etkileri hakkındadır. Kanunnamenin uygulanmasında yahut devletin kanunnameyi oluşturma sebeplerinde de çeşitli görüşler bildirilmektedir.

Osmanlı arazi sistemi kanunname öncesinde miri arazi ve mülk arazi olarak iki temel ayrıma dayanmaktaydı. Mülk arazi evlerin bulunduğu araziler, küçük bahçeler, devletin kişilere verdiği özel mülkiyet olarak ekilebilir arazilerden oluşmaktaydı. Miri arazi ise köylülerin sahip olduğu değil ancak tasarruf edebilecekleri arazilerdi.² Arazi Kanunnamesi'nin ikinci maddesinde kanunnamenin mülk araziye kapsamadığı belirtilir. Yaygın görüşe göre mülk arazi İslam hukukunda belirlendiği için kanunnamede yer verilmediği düşünülmektedir. Ancak kanunname çalışmaları üzerine araştırma yapmış ve kanunnameyi de incelemiş olan E. Atilla Aytekin o dönemde mülk arazi ve miri arazi arasındaki ayrımın silikleştiğini düşünmekte ve bu yüzden de devletin ayrı ayrı bir düzenleme yapmasına gerek olmadığı görüşündedir.³ Kanunnamede tasarruf kelimesi ile bir kimsenin arazisi kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığını belirterek bu savını temellendirir.⁴ Aytekin buradaki incelemesinde, kanunnamenin daha başında mülk ve miri arazi türleri arasındaki sınırın kalkmış olduğunu metin üzerinde göstermek istemiştir. Arazi Kanunnamesi kabulünden sonra Osmanlı uleması tarafından anlaşılmaya çalışılmış ve üzerindeki ilk çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kanunname üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla kanunnameyi açıklamaya yöneliktir. Şerh çalışmalarını yapan Osmanlı bilginlerini şu şekilde sayabiliriz; Halis Eşref Efendi "*Külliyât-ı Şerh-i Kanun-ı Arâzi*", Ömer Hilmi Efendi "*Ahkâmü'l-arâzi*", Âtîf Mehmed Bey "*Arâzi Kanunnâme-i Hümayunu Şerhi*", Ali Haydar Efendi "*Şerhu Cedîd li-kanûni'l-arâzi*", Hüseyin Hüsnü Efendi "*Arazi Kanunnâmesi Şerhi*", Halil Cemâleddin Bey "*Telhis-i Ahkâm-ı Arazi*", Hafız Mehmed Ziyâeddin Türközâde "*Mükemmel ve Muvazzah Şerh-i Kanûn-ı Arazi*", Ebü'l-Ulâ Mardîn "*Arazi Kanunnâmesi Şerhi*".⁵

² E. Atilla Aytekin, "Tarımsal İlişkiler, Mülkiyet, Hukuk: 1858 Arazi Kanunnamesi'nin Analizi" *Üretim Düzenleme İsyân Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Meselesi, Arazi Hukuku ve Köylülük*, Dipnot Yayınları, İstanbul 2021, s. 159.

³ A.g.e., s. 178.

⁴ A.g.e., s. 179.

⁵ Abdurrahman Yazıcı, "Arazî Kanunnâmesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 60, 2014, s. 450-453.

Bahsedilen bu şerhler kanunname metnini açıklamaya yönelik çalışmalardan oluşmaktadır. Kanunname maddelerini hem anlamaya hem de etkilerini kavramaya yönelik toprak hukuku konusunda önde gelen kişinin Ömer Lütfi Barkan olduğunu söyleyebiliriz. Barkan “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi” isimli makalesinde devletin toprak hukukunda yaptığı düzenlemelerin tarım ekonomisini de düzenlemeyi hedeflediğini söylemektedir.⁶ Böylelikle devlet köylü üzerinde kontrol sağlayabilecektir. Mülkiyet tartışmaları hakkında Barkan, kanunname ile köylüye miri arazi üzerinde tam mülkiyete yaklaşan hakların verildiğini belirtir.⁷ Fakat mülkiyetin tam olarak sağlanamadığını yalnızca yaklaşıldığını ifade eder. Her ne kadar kanunnamedeki bir kasaba yahut karyenin tamamının bir kişiye verilemeyeceği belirtilmiş olsa da arazilerin tapu ile ayrı ayrı verilmesi gerektiğini belirten madde de bulunmaktadır. Bu da de ferdi mülkiyeti desteklediğini göstermektedir.⁸ Buradaki ferdi mülkiyeti destekleme isteği küçük köylü işletmecilerine verilen bir destek olarak da düşünülebilir. Bu fikri Barkan metruk arazi üzerindeki tasarrufun o karye veya kasabaya ait olduğunu yani ortak tasarrufu teşvik etmesinde aramaktadır. Böylece devlet küçük işletmecilerin tasarrufunu büyük arazi sahiplerine karşı korumaktadır.⁹ Köylüye toprak üzerinde tanınan bu hakların bazı konularda sınırlandırıldığı da görülmektedir. Örneğin arazi üzerine ağaç dikmek, bina inşa etmek gibi bazı durumlarda bölgede görevli memurun iznine tabi tutulmuştur.¹⁰ Barkan’a göre kanunname metninde yer alan bu ve benzeri ibareler metin üzerinde kalmıştır. Barkan bunun yalnızca bir formalite olduğu ve yeterli memur sayısının bulunmadığını böylece uygulanmasına imkan olmadığını söylemektedir.¹¹ Yapılan tüm yenilikler ve uygulamalar ile birlikte Barkan, toprak tasarrufu üzerine alınan iktisadi ve liberal tedbirlerin uygulamasında her zaman olumlu netice alınmayacağını bilmesi gerektiği kanaatindedir. Buradan Barkan’ın miri arazi rejiminin mülkiyete yalnızca yaklaştığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Barkan’ın

⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 293.

⁷ A.g.e., s. 340.

⁸ Bkz. Arazi Kanunnamesi, 8. madde. “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, s. 337.

⁹ A.g.e., s. 339.

¹⁰ Arazi Kanunnamesi, 25. Madde.

¹¹ “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, s. 340, 345.

görüşüne en yakın görüşlerden biri olan Halil Cin ise kanunnameden önce miri arazinin mülkiyete yaklaştığını ifade eder. Sebebinin ise dönemdeki şartlar sonucu doğal olarak gerçekleştiğini söyler.¹² Şartlar sonucu oluşan doğal durumun hukuki temelleri de kanunname ile atılmıştır.¹³ Devletin hukuki bir adım atmasındaki sebeplerden birinin de uluslararası devletlerin müdahaleleri olarak değerlendirmektedir.¹⁴ Cin, kanunnamedeki birçok maddenin özel mülkiyeti çağrıştırdığı kanaatindedir. Örneğin miri arazide istenilen hububatın tasarruf eden kişi tarafınca ekilebilmesine verilen iznin özel mülkiyette de bulunduğunu söylemektedir.¹⁵ Cin, kanunnamedeki ferağ hakkının devlet memuru izniyle yapılacağı görüşünü yine Barkan'ın da dile getirdiği gibi formalite bir uygulama olduğunu söyleyerek bir sınırlandırmanın olmadığını açıklamaktadır.¹⁶ Mülkiyete yaklaştığına dair iki örnek olarak toprağın intikal haklarının hem kanunnameden önce genişletilmeye başlanması hem de kanunname ve sonrasında çıkarılan nizamnameler ile genişletildiği ilk örneğidir. Diğer bir örnek, kişinin borcuna karşılık arazinin vefaen ferağ edilme hakkının tanınmasıdır.¹⁷ Kanunnamenin miri arazi rejimini mülkiyete yaklaştırdığını düşünen bir başka kişi ise Mehmet Akif Aydın'dır. Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları* başlıklı eserinde kanunnamenin mülkiyete yaklaştırdığını söylemekle birlikte bunu tamamen sağlanamadığını da belirtmektedir.¹⁸ Devletin kanunnameyi hazırlamasındaki amacının tüm arazi hukukunu düzenleyen bir kanuni metnin olmayışından kaynaklandığını söylemektedir.¹⁹ Buna delil olarak da kanunnameden önce 1848/1265 tarihinde şeyhülislam Arif Hikmet Bey'e hazırlatılan *Ahkam-ı Mer'iyeye* adlı bir eserin var olmasını göstermektedir.²⁰ Aydın, kanunname metninin tüm esaslarını Osmanlı'dan

¹² Halil Cin- Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1995, s. 365.

¹³ Halil Cin- Gül Akyılmaz, *A.g.e.*, s. 365.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 365.

¹⁵ *A.g.e.*, s. 369; 9. Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 22-23, Sayı 1-4, 1965-1966, s. 785.

¹⁶ "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", s. 786.

¹⁷ *A.g.m.*, s. 786-787.

¹⁸ Mehmet Akif Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, 19996, s. 42.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 41.

²⁰ *A.g.e.*, s. 41.

alan milli bir metin olduğu görüşündedir.²¹ Bahsedilen üç yazarın da ortak noktası kanunnamenin miri arazi rejimini mülkiyete yaklaştırdığı fikridir. Bu görüşlere yakın olup ancak fikrin ilerleyişi anlamında ayrılan Kemal Karpat ve Donald Quataert'in görüşleri önemlidir.

Kemal Karpat, timar sisteminin dağılması ile devlet gelir kaynaklarının etkilendiğini söyleyerek, yüksek rütbeli görevlilerin timar üzerinden giderlerinin karşılandığı ve bu dağılma ile bürokrasinin zarar gördüğünü belirtmektedir.²² Böylelikle Osmanlı bürokrasisinin üzerinde durduğu mali temeller etkilenmiştir.²³ Timarların II. Mahmut döneminde -tamamen olmasa da- kaldırılması ile devletin toprak üzerinde yeni bir düzenlemeye ihtiyacının olduğunu söylemektedir. Gelişmelerin üzerine iç ve dış baskılar sonucunda Tanzimat'ın ilanıyla birlikte toprak alanında da üç temel problemle karşılaşmıştır.²⁴ Devlet gelirlerinin devamı için düzenli bir ekim ve üretim ihtiyacı, miri topraklar üzerinde özel kişilerin hak iddialarını durdurmak ve hem yeni hem de düzenleyici bir toprak sistemini kurmanın gerekmesidir.²⁵ Karpat'a göre Arazi Kanunnamesi bu bahsedilen sebeplerin bir sonucudur.²⁶ Ancak ardından ortaya çıkan sonuçlar Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik durumlarıyla birlikte miri arazi rejiminin özel mülkiyete dönüşmesini ortaya çıkardığını iddia etmektedir.²⁷ Devletin geniş topraklar üzerinde kapsamlı bir kanunu yeterli denetim altında uygulayamadığının altını çizen Karpat, bir önceki görüşlerde de yer alan yeterli derecede memurun devlet tarafından sağlanamadığını belirtmektedir.²⁸ Karpat, kanunname ile düşünülen gelirlerin gelememesi ve devlet kontrolünün yeterli bir şekilde sağlanamayarak özel mülkiyete yaklaşılmadaki sonuçların kanunnamedeki amaçlarda aranması gerektiğini ifade etmektedir.²⁹ Bu kısımda Donal Quataert'in görüşlerine gelirsek Quataert, kanunnamenin amacı ve

²¹ A.g.e., s. 40.

²² Kemal H. Karpat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Rejimi, Sosyal Yapı ve Çağdaşlaşma", *Ortadoğuda Modernleşme, İnsan Yayınları*, İstanbul 1995, s. 111.

²³ A.g.e., s. 112.

²⁴ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Rejimi, Sosyal Yapı ve Çağdaşlaşma", s. 122.

²⁵ A.g.e., s. 124.

²⁶ A.g.e., s. 124.

²⁷ A.g.e., s. 124.

²⁸ A.g.e., s. 125.

²⁹ A.g.e., s. 125.

hakiki sonucu üzerine odaklanması gerektiğini düşünmektedir.³⁰ Devletin amacının tarımı geliştirmek ve kişilere araziler karşılığında verilen tapular ile kayıtlarını sağlayarak denetimi artırmak olduğunu söylemektedir. Quataert Osmanlı'nın son dönemindeki arazi rejiminin kanunnameye atfedilemeyeceği bunun bir süreç olduğu görüşündedir. Bundan dolayı amaçlanan ile sonucun birbirlerine karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.³¹ Arazi Kanunnamesi'nin miri arazi rejimini özel mülkiyete çevirdiğini iddia etmenin abartılı olduğunu kaydetmektedir. Çünkü Osmanlı'nın son dönemdeki arazi rejiminin birçok faktörün birbirine etkilemesiyle meydana geldiği fikrindedir.³² Quataert'e göre kanunname yeni eğilimlere yol açmamıştır aksine öncesinden beri süre gelen eğilimleri devam ettirerek hızlandırmıştır. Özellikle küçük çiftçilerin topraklarını tapu ile kayıt altına alarak özel mülkiyetin de geliştirildiğini söylemektedir.³³

Diğer yandan kanunnamenin çıkış aşamasında uluslararası devletlerin etkili olduğu görüşü de mevcuttur. Bu fikre sahip olanlardan biri de Huri İslamoğlu-İnan'dır. İslamoğlu, 19. yüzyılda iç ve dış sorunlar içerisinde olan devletin köylüyü korumak istediğini söylemektedir. Aynı zamanda devlet, Avrupa pazarı için üretim yapan büyük toprak sahiplerine karşı iktidar ve güç kaygısını taşımaktadır.³⁴ Bunlara karşı 1858 yılında İngiltere'nin baskısı ile kanunnamenin kabul edildiğini söylemekte ve devletin amacının ise köylüyü ticari gelişmelerin olumsuz etkilerinden korumak olduğunu dile getirmektedir.³⁵ İslamoğlu zorunluluk neticesinde çıktığını ifade etse de kanunnamenin getirdiği hukuksal düzenlemeler ve devamındaki sürecin devleti değiştirdiğini de yadsımaz. İntikal hakları alanındaki cinsiyet eşitliği ve toprağın kiralanmasındaki gelişmeleri bu değişime örnek gösterir.³⁶ Kanunnamenin köylüye

³⁰ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 974.

³¹ A.g.e., s. 977.

³² A.g.e., s. 974, 977.

³³ A.g.e., s. 978.

³⁴ Huri İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 38.

³⁵ A.g.e., s. 38.

³⁶ Huri İslamoğlu, "16. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 59-60.

miri toprakta özel mülkiyet hakkı tanıdığını ve toprağı alınıp satılan bir meta haline getirdiğini belirtir.³⁷

İlber Ortaylı, Tanzimat ile birlikte gelen kanunnamenin laiklik açısından önemli bir adım olduğunu ileri sürer.³⁸ Özellikle Tanzimat döneminin toprak rejimini ve tarımsal yapıyı düzenlemek gibi bir önceliğinin olduğunu belirtmektedir.³⁹ Kanunnamenin çıkarılış amacının toprak rejimini düzenleyip bir sisteme bağlayarak tarımsal verimin artırılmasını sağlamak olduğunu öne sürmektedir.⁴⁰ Ortaylı'ya göre kanunname çıkarılırken yöneticiler miri arazi rejiminin toprakta verimliliği artırmanın önünde bir engel olduğunu bildiklerini söyler. Bunun için liberal bir toprak rejimini yani özel mülkiyeti hukuki olarak ortaya koymak istediklerini belirtir.⁴¹ Miri arazi rejimin Tanzimat'ın da öncesinde bozulduğunu hatta ortadan kalktığını iddia etmektedir.⁴² Ortaylı, kanunname öncesinde çıkarılan birtakım kanunlar ile bu geçişin başladığı ve kanunname ile özel mülkiyetin tanındığını söylemektedir.⁴³ Yine delil olarak birçok araştırmacının da dile getirdiği intikal, ferağ hakları ile toprakta tasarruf eden kişinin istediği ürünü ekip biçmesini göstermektedir.⁴⁴ Toprakların tapular ile kişilere verilmesi ve miras yoluyla intikalinin sağlanmasının kırsal kesimde büyük ailelerin sahip olduğu toprakların parçalanmasına sebep olduğunu ifade eder. Hukuki anlamda da erkek ve kız evlada aynı derecede miras hakkı verilmesi ile hukuksal alanda cinsiyet eşitliğine katkı sağlandığını söyler.⁴⁵ Kanunnamenin eksik bir noktası olarak kanunname maddelerince tanınan çiftlik sahipleriyle köylü arasındaki münasebetleri açıklamamasını eleştirmektedir.⁴⁶ Çiftlik sahiplerinin münasebetleri hakkındaki eksikliğe Barkan da katılmaktadır.⁴⁷

³⁷ A.g.e., s. 38.

³⁸ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları*, İstanbul 2004, s. 183.

³⁹ A.g.e., s. 214.

⁴⁰ A.g.e., s. 214-215.

⁴¹ A.g.e., s. 215.

⁴² A.g.e., s. 215.

⁴³ A.g.e., s. 216.

⁴⁴ A.g.e., s. 217.

⁴⁵ İlber Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Halil İnalcık, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 298.

⁴⁶ A.g.e., s. 217.

⁴⁷ "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 371.

Kanunnamenin kesinlikle özel mülkiyete geçişi sağladığı fikrinde olan bir başka araştırmacı ise Şevket Pamuk'tur. Ona göre, kanunname miri arazi rejiminde özel mülkiyeti tanımış hatta bunu güvence altına almıştır. Ancak Pamuk, kanunnamenin etkisinin kısa bir dönemde anlaşılamayacağını söyleyerek uzun dönemde etkisine bakılması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁸ Pamuk da birçok araştırmacı gibi devletin genelinde küçük ve orta ölçekli çiftçi ailelerinin mevcut olduğu ve devletin de bu durumu desteklediği görüşüne katılmaktadır.⁴⁹ Benzeri bir diğer görüş ise Çağlar Keyder'e aittir. Keyder, devletin büyük ölçekli çiftçiye karşın küçük çiftçiye desteklediğini belirtmektedir. Bununla birlikte toprakta tasarruf haklarının genişletilerek özel mülkiyet haklarının tanındığını düşünmektedir.⁵⁰ Konuyla ilgili yakın tarihte geniş çaplı araştırma yapan iki kişi ön plana çıkmaktadır. İlki kanunname üzerine 2002 tarihinde doktora çalışması yapmış olan M. Macit Kenanoğlu'dur. Kenanoğlu bu çalışmasının dışında kanunname çalışmalarının literatürünü değerlendirdiği bir makale de yayımlamıştır.⁵¹ Kenanoğlu'nun özellikle değindiği bir konu vardır. Yukarıda da belirttiğimiz Ortaylı ile Barkan'ın da görüşü olan kanunnamenin miri arazi rejimi konusundaki çiftçi ile kiracı arasındaki hukuka yer vermediği görüşüdür. Kenanoğlu'nun buradaki iddiası, kiracılık münasebetleri ve kira akitlerinin özel hukuk konusu olduğunu söyler. Bu alana ilişkin konuların hukuki metinlerde (*Mecelle*) teferruatlı olarak ele alındığını belirtir.⁵² Kanunnamenin amacının ise devlet ile toprağı kullanacak kişiler arasındaki kamu hukukunu düzenlemek olduğunu ifade eder.⁵³ Bir diğer Kanunname araştırmacısı da E. Atilla Aytekin'dir. Aytekin, 2005 yılında yayımladığı makalesinde asıl olarak kanunname hakkındaki literatürü toparlamıştır.⁵⁴ 2021 yılında bu makalenin de yer almış olduğu bir kitap çalışmasını yayımlamıştır.⁵⁵ Bu kitapta özellikle Osmanlı tarihçiliğinin devlet

⁴⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme: Seçme Eserleri II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 230.

⁴⁹ A.g.e., s. 231.

⁵⁰ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 60.

⁵¹ Bkz. M. Macit Kenanoğlu, "1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulaması", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006, s. 107-138.

⁵² "1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulaması", s. 136.

⁵³ A.g.m., s. 136.

⁵⁴ Bkz. E. Atilla Aytekin, "Hukuk, Tarih ve Tarih yazımı: 1858 Osmanlı Kanunnamesi'ne Yönelik Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 723-744.

⁵⁵ Bkz. E. Atilla Aytekin, *Üretim, Düzenleme, İsyan: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Meselesi, Arazi Hukuku ve Köylülük*, Dipnot Yayınları, Ankara 2021.

merkezli bir çalışma alanı olmasına değinmiştir. Bundan dolayı da Arazi Kanunnamesi üzerine yapılan çalışmalarda da Osmanlı Devleti'nin kanunname ile neleri hedeflediği ve sonuçları üzerine durulduğunu söyler. Buradaki ana sorunu yalnızca devletin ihtiyaçlarının ve hedeflerinin izahının yapılması olarak görür.⁵⁶ Her ne kadar konu hakkında araştırmacılar arasında birçok kez konuşulsa da doğru soruların sorulmadığını ve bunu engelleyen durumun da bahsettiği devlet merkezli bakış açısından kaynaklandığını düşünür. Bir başka sorunun da kanunnameye hukuki bir biçimsellik ile yaklaşıldığı fikridir.⁵⁷ Aytekin'e göre kanunnamedeki maddeler tasarruf eden kimseleri kısıtlayıcı tedbirler barındırmaz. Kısıtlayıcı gibi görünen arazilerdeki faaliyetlerin bir memurun iznine tabi olması durumunun da bir formaliteden ibaret olduğunu iddia eder.⁵⁸ Bu iddiasında hem kanunname metninde memurları kastederken açık bir izahın olmaması hem de iş yoğunluğuna yetecek kadar memurun olmadığını belirtir. Devletin buradaki amacının toprakları ileriye dönük olarak kayıt altına almak istemesi olduğunu vurgular.⁵⁹ Diğer bir kısıtlayıcı unsur gibi görünen madde ise toprağın üç yıl ekip biçme ve tahıl arazilerinde yine yalnızca tahılın ekilmesi zorunluluğu gibi ibarelerin bulunmasıdır. Ancak bu maddeler yıllardır tarımsal üretim ile varlığını devam ettiren devlet için sıradan tabirlerdir.⁶⁰ Bu gibi kısıtlayıcı maddelerin topraktaki mülkiyet rejimini etkileyen bir duruma meydan vermediğini belirtir ve asıl özel mülkiyeti çağrıştıran maddelerin toprağın alınıp satılmasındaki kolaylaştırıcıların olduğunu söyler. Burada özel mülkiyetin belireceğini ifade eder.⁶¹ Aytekin, kanunname ve sonrasındaki düzenlemeler ile intikal haklarının genişletilmesi ve kadınlara hakların verilmesinin önemli olduğunu dile getirir. Ona göre kadınların çoğunlukla ev sınırları içerisinde olduğu, nüfus sayımında dahi bulunmadığı ve çoğu kamu hizmetinde yer almamalarına rağmen içerik ve biçim bakımından bu kadar eşitliğin verilmesini çarpıcı bulmaktadır.⁶² Burada şu soruyu sormaktadır; böyle bir eşitliğin neden verildiği? Aytekin'in açıklaması, kapitalistleşen

⁵⁶ E. Atilla Aytekin, *Üretim, Düzenleme, İsyan: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Meselesi, Arazi Hukuku ve Köylülük*, Dipnot Yayınları, Ankara 2021, s. 156.

⁵⁷ A.g.e., s. 156.

⁵⁸ A.g.e., s. 160, 161.

⁵⁹ A.g.e., s. 161.

⁶⁰ A.g.e., s. 161.

⁶¹ A.g.e., s. 162.

⁶² A.g.e., s. 170.

bir düzende toprağın da metalaşabilmesi için miras haklarında eşitliğin verilmesi gerekliliğidir.⁶³ Son olarak bazı çalışmalarda dile getirilen çiftlik konusunda, kanunnameye çiftlikler hakkında yeterli açıklamanın olmadığına katılmamaktadır. Ona göre çiftliklerin nasıl topraklar olduğu özellikle tanımlanmıştır. Çiftlikler ne miri arazidir ne de mülk arazi ayrı bir statüye sahip olduklarını iddia eder.⁶⁴ Atilla Aytekin, kanunnameyi Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişim olarak değil sürecin bir ürünü olarak değerlendirmektedir.⁶⁵

Kanunname üzerine akademik alanda lisansüstü çalışmalar da bulunur. Çalışmalardan biri doktora tezi diğer dördü yüksek lisans tezi olmak üzere beş çalışma vardır. Bunların ilki 1989 tarihli, Muhiddin Güzel tarafından “1858 Tarihli Arazi Kanunnamesinin Sebepleri” adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Bu tez Arazi Kanunnamesi hakkında bilinen ilk lisansüstü çalışmadır. Muhiddin Güzel öncelikle mülkiyetin tarihteki ve İslam'daki yerini açıklamıştır. Sonrasında Osmanlı toprak çeşitlerini ve toprak sistemlerine değinmiştir. Ana konusuna geçmeden Tanzimat dönemi ile kanunname arasındaki süreçte yapılan toprak düzenlemelerine yer vermiştir. Ardından asıl mesele olan Arazi Kanunnamesi'nin çıkış süreci ve kabul edilmesini açıklamıştır. Güzel, burada özellikle kanunnamenin hazırlanış amacı üzerine durmuştur. Kanunnamenin amacının devletin toprak hukukunda birliğini sağlamak istemesi, timarli sipahi sisteminin kaldırılması ile oluşan boşluğun doldurulması gerekliliği ve toprakta üretim artışını sağlamanın hedeflenmesi olarak belirtmiştir.⁶⁶ Bu bölümden sonra kanunnamenin içeriğini detaylı bir biçimde incelemiştir. Tasarruf hakkı, ferağ ve intikal meseleleri, kanunnamenin çıkışından bir süre sonra yabancılara arazi satışına izin verilmesi konularını ele almıştır. Çalışma çıkarım olarak eski toprak uygulamalarında olmayan düzenlemeleri anlatarak kanunnamenin getirmiş olduğu yenilikleri son bölümde ön plana çıkarmıştır.

⁶³ A.g.e., s. 171.

⁶⁴ A.g.e., s. 174.

⁶⁵ *Üretim, Düzenleme, İsyan: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Meselesi, Arazi Hukuku ve Köylülük*, s. 157.

⁶⁶ Muhiddin Güzel, *1858 Tarihli Arazi Kanunnamesinin Sebepleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s. 29, 30, 31.

Bir diğerk çalışma ise M. Macit Kenanoğlu'nun kanunname üzerine "1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)" isimli doktora tezidir. Bu çalışmayı diğerklerinden farklı kılan durum ise lisansüstü çalışmaları içerisinde kanunname maddelerini ve etkilerini detaylı ve literatüre yer vererek anlatan bir çalışma olmasıdır. Tez giriş kısmı ve sonuç kısmı hariç beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı toprak sistemi ve kanunname öncesindeki hukuksal düzenlemelere yer verilmiştir. Kanuni devrinden 19. yüzyıla kadar Osmanlı'daki toprak sistemindeki hem bozulmalara değinmiş hem de düzenlemeleri aktarmıştır. Kanunname öncesinde miri arazinin intikal biçimlerinin 19. yüzyıla gelene değin nasıl değıştiğini özellikle Tanzimat sonrasında bunun hız kazandığını ve kanunnamenin bunun bir sonucu olduğunu anlayabiliriz.⁶⁷ İkinci bölümde Osmanlı'daki sınıf yapısını ve üretim şekillerini okuyucuya aktarmıştır. Üçüncü bölümde ise kanunnamenin ortaya çıkışı içeriğine yer verilmiştir. Tek tek tüm maddeleri açıklamasa da çoğu maddenin içeriğine değinilmiştir. Başlıklar içerisinde özel bazı bölgeler ile ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır. Dördüncü bölümde tezin asıl üzerinde durmak istediğı konu olan kanunnamenin Osmanlı siyasi, sosyal yapısı üzerindeki yansımaları anlatılmıştır. Beşinci bölüm dördüncü bölümü destekler nitelikte olup bu bölümde mahkeme kayıtlarını incelemiş ve kanunnamenin uygulanabilirliğı anlaşılmak istenmiştir. Mahkeme kayıtları doğrultusunda kanunnamenin uygulandığı özellikle devletin bu konu üzerine eğildiğı anlaşıldığı sonucunu elde etmiştir. Macit'e göre kanunnamenin amacı miri arazinin statüsünü belirlemektir. Askeri niteliğini kaybeden timarların özelinde verimli kullanılması amaçlanmıştır. Kanunnamenin köylü arasındaki dengeyi sağlamayı istediğı ve küçük köylüyü koruduğunu belirtmiştir.⁶⁸ Kenanoğlu'na göre kanunname, arazi sisteminin iyileştirilmesine katkı sağlamıştır.⁶⁹ Yukarıda da belirtildiğı gibi farklı görüşlerdeki araştırmacıların ortak kanısı olan kanunnamenin bazı konulara değinmediğı görüşüne katılmamaktadır. Miri araziye ilgilendiren tüm konulara değindiğini söylemektedir.

⁶⁷ Mustafa M. Kenanoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 59.

⁶⁸ A.g.t., s. 278.

⁶⁹ A.g.t., s. 284.

Kanunnamenin toplumsal ve siyasi hayat açısından bir dönüşüme zemin hazırladığını düşünmektedir.⁷⁰

Diğer bir çalışma Hüseyin Akbulut'un "1858 Arazi Kanunnamesi'nin Rumeli'de Uygulanması Açısından 1862-1866 Tarihli 84 Nolu Rumeli Ahkam Defterinin Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezidir. Çalışmada 1858 Arazi Kanunnamesi'nin 1862 nolu Ahkam defterini inceleyerek Rumeli'de uygulanıp uygulanmadığının incelenmiştir. Çalışmanın ana kaynağı Ahkam defteridir ve defterin transkripti de sonunda yayımlanmıştır. Fakat defterin tümü tamamen transkripsiyon olarak verilmemiştir. Tez giriş, sonuç ve ekler kısmı hariç altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ahkam defterleri ve kanunnamenin içerikleri üzerine durulmuştur. Bunun yanı sıra literatüre katkısını kaynağındaki bir örnekle vermektedir. Osmanlı toprak sisteminde çiftçilerin toprak sahibi olmadıklarını, tapu ortağı olarak kaynaktan geçtiğinden bahsetmiştir. Çiftçilerin tasarruf ettikleri toprak için; tapu ile ortaklaşa ellerinde bulundurdukları büyüklükleri bilinen tarlalar cümlesi kullanılmaktadır: "ma'mûlün-bih tapu senediyle müşâ' ve müşterik mutasarrıf oldukları ma'lûmetü'l-hudûd tarlalar" kısmı açıklamayı almıştır. Birinci bölümün devamında toprak sistemine ait kavramların açıklamaları verilerek okuyucuyu bilgilendirmeye çalışmıştır. İkinci bölümde miri arazi ile bölgede meydana gelen olaylar üzerinden kanunnamenin uygulanması üzerine durulmuştur. Üçüncü bölümde mülk araziler, bağ, bahçe gibi topraklar anlatılmış, dördüncü bölümde mera anlaşmazlıkları üzerine durulmuştur. Mera anlaşmazlıklarının dokunduğu bir konu ise meraların köylüler tarafınca özel mülke çevrilmeye çalışılmasıdır. Devletin bu durumdaki müdahaleleri yine defter kayıtları özelinde aktarılmıştır. Beşinci bölümde Vakıf araziler anlatılmış ve son bölümde transkrip metinle birlikte ekler kısmı yer almaktadır. Akbulut, çalışmasında çiftçilerin sorunlarını incelerken toprak üzerindeki haklarının mülkiyet hakkı gibi algılanmadığını belirtmektedir. Çiftçilerin topraklar üzerinden aldıkları tapuların onların yalnızca tasarruf haklarını ifade ettiğini söyler.⁷¹ Devletin toprak üzerindeki çıplak mülkiyetinden vazgeçmediğini hatta bunu korumaya çalıştığını

⁷⁰ M. Macit Kenanoğlu, *a.g.t.*, s. 285.

⁷¹ Hüseyin Akbulut, *1858 Arazi Kanunnamesi'nin Rumeli'de Uygulanması Açısından 1862-1866 Tarihli 84 Nolu Rumeli Ahkam Defterinin Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 8.

araştırmasındaki belgeler ışığında göstererek açıklamaktadır.⁷² Çalışmanın sonucunda Rumeli bölgesinde kanunnamenin uygulandığını iddia ederek, kanunnamenin özel mülkiyete yol açmadığını belirtmektedir.

Diğer bir çalışma Oya Gözel'in "The Implementation Of The Ottoman Land Code Of 1858 In Eastern Anatolia" isimli yüksek lisans tezidir. Tez Giriş ve Sonuç bölümleri dahil olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içerisinde birden fazla ana başlığa bölünerek yine alt başlıklar ile tamamlanmaktadır. Tezin asıl konusu üçüncü ve dördüncü bölümde anlatılmıştır. Osmanlı toprak sistemine, kanunnamenin içeriğine, Doğu Anadolu'nun 19. yüzyıldaki genel durumuna birinci ve ikinci bölümlerinde değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise arazilerin tapu kaydıyla başlayarak toprak üzerindeki güç faktörlerine dikkat çekilmiştir. Özellikle bölgedeki yerel güçler olan ağalar ve şeyhlerin etkilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümün sonunda İngiliz arşivinden eriştiği mahkeme kayıtları ile anlaşmazlıklara vurgu yapmıştır. Dördüncü bölümde de daha çok bölgedeki yerel halktan bahis vardır. Buradaki aşiretlerin devlet ile ilişkisi, kabilelerin yerleşimi, bölgede hükümetin tarımı teşvik için yaptığı faaliyetler gibi başlıklar ile Doğu Anadolu bölgesine ait özellikler ön plana çıkarılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümü se sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Tezin kaynakları başta belirtildiği gibi Osmanlı Arşiv Kaynakları ve İngiliz Arşiv kaynaklarıdır. Gözel bunların yanında yerel Salnameleri de incelemiş ve çeşitli kitap-makalelerden yararlanmıştır. Gözel'e göre kanunname standart bir metin olmasına karşın Osmanlı Devleti'nde farklı bölgelerde farklı sonuçlar vermiştir.⁷³ Göze Doğu Anadolu bölgesinde aşiret ailelerin hakim olduğunu belirtir. Bundan dolayı küçük toprak sahiplerini destekleyen bir kanunnamenin uygulanması olumsuz etkiler doğurmuştur. Aşiret beyleri köylü üzerinde etkili oldukları için arazileri kendi üzerlerine kayıt ettirebilmişlerdir.⁷⁴ Gözel'e göre devlet miri arazileri korumaya çalışsa da sonucunda zamanla mülkiyete dönüşmesini engelleyememiştir.⁷⁵

⁷² Hüseyin Akbulut, *a.g.t.*, s. 8.

⁷³ Oya Gözel, *The Implementation Of The Ottoman Land Code Of 1858 In Eastern Anatolia*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 148.

⁷⁴ *A.g.t.*, s. 148.

⁷⁵ *A.g.t.*, s. 142.

Konuyla ilgili son çalışma Zeynep Akan'ın “Anadolu Eyâleti’nde Yaşanan Arazi Anlaşmazlıkları Işığında 1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesi’nin Uygulanması (1858-1864)”, isimli yüksek lisans tezidir. Çalışma toprak sisteminin tarihsel sürecine değindikten sonra kanunnamenin çıkış amacını anlatmıştır. Kanunname öncesinde Osmanlı topraklarında meydana gelen hukuksal düzenlemeleri örnek vererek aktarmıştır. Devamında Arazi Kanunnamesi’nin literatürdeki yeri ve üzerine yapılan tartışmalar belirtilmiştir. Birinci bölümde miri arazi üzerinde durmuştur, diğer toprak türlerine yüzeysel değinmiştir. İkinci bölümde Ahkam defterlerindeki şikayet kayıtlarının birçok örneği alınarak kanunnamenin uygulanış biçimi gösterilmiştir. Şikayetlerin dörtte biri bireysel ya da ortaklaşa kullanılan arazilerle ilgilidir. Şikâyetlerin 1858 Arazi Kanunnamesi’ndeki ilgili maddelere atıfla çözülmesi ya da çözülmesinin istenmesi kanunnamenin, arazi anlaşmazlıklarının sonuçlandırılmasında etkili olduğunu göstermiştir. Sırasıyla hangi konularda anlaşmazlıklar yaşadıklarına bakacak olursak, tasarruf anlaşmazlıkları, ferağ anlaşmazlıkları, intikal anlaşmazlıkları en çok yer alanlardır. Üçüncü bölümde köy ve ortak alanlardaki anlaşmazlıklar ile ilgili kayıtlardaki şikayetler aktarılmıştır. Metrûke ve Mevâd arazilere burada yer verilmiştir. Ardından sonuç kısmı gelmektedir. Akan, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın başlarından itibaren dünya ekonomisindeki ilişkisinin arttığını ve sistemin uç bölgesine yerleştiğini söyler. Bunun da dış ticareti genişlettiğini ve dünya ekonomisine entegresine katkı sağladığını ifade eder.⁷⁶ Yaşanan gelişmeler neticesinde tarımsal sistemin gelişmesi ve vergilendirilmelerinin ihtiyacı sonucunda yeni düzenlemeler meydana gelmiştir. Tanzimat da bu gereksinimin liberal bir ortamda çıkmasına sonuç vermiştir. Böylelikle ihtiyaç duyulan yenilenme başlangıçta kanunnameden önce 1840 ile kanunname arasındaki dönemde yapılan yenilikler ile kendini göstermiştir. Bunun neticesinde ihtiyaç duyulan kanunname de merkeziyetçi ve reformist bir Tanzimat sürecinin göstergesi olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Devlet rekabetçi dünya düzenine uyum sağlamaya çalışmaktadır.⁷⁸ Akan’a göre amaç gelir

⁷⁶ Zeynep Akan, *Anadolu Eyâleti’nde Yaşanan Arazi Anlaşmazlıkları Işığında 1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesi’nin Uygulanması (1858-1864)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2015, s. 14.

⁷⁷ A.g.t., s. 122.

⁷⁸ A.g.t., s. 122.

kaynakları üzerinde bir denetim sağlamak ve devlet ile reaya arasındaki aracılığı ortadan kaldırmaktır.⁷⁹

Araştırmada kullanılan yöntem arşiv kaynaklarını temel alarak dönemin dilini yakalamaktır. Fakat Üsküp özelinde spesifik bir alana bağlı kalındığı için yeterli materyal bulunmasında belirli zorluklar yaşanmıştır. Öncelikle araştırmanın Ahkam defterleri üzerine kurulması amaçlanmıştır. Ahkam defterlerine yönelinmesini sağlayan önemli faktörlerden biri de Ömer Lütfi Barkan'ın "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1858/1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi" başlıklı makalesinde Ahkâm-ı Şikayet Defterleri'nin kanunname için incelenmesinin öneminden bahsetmesi⁸⁰dir. Bunun dışında arşiv kaynakları Üsküp özelinde yapıla taramada araziyle ilgili anlaşmazlıkları ihtiva eden belirli miktarda belgeye ulaşıldı.

⁷⁹ A.g.t., s. 122.

⁸⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Türkiye Toplu Eserler Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 292.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPRAK

Toprak sahipliği kavramı, devletlerin ortaya çıkışından önce bireylerde başlayan bir süreçtir ve devletlerin toprak mülkiyeti birey mülkiyetinden sonra oluşmuştur. Bireylerdeki toprak sahipliği de toplumda oluşarak devletlerin kontrolünde gelişmiştir. Tüm devletler ortaya çıkışlarından itibaren belirli bir toprak yönetimi içerisine girer ve yıllara göre bu yönetim biçimi şekillenerek devam eder. Osmanlı Devleti gibi kuruluşundan beri toprağın, ekonomik yönünün yanı sıra askerî açıdan da devleti besleyen bir organizma olması sebebiyle devlet için toprağın kazanılması ve yönetilmesi dikkatle organize edilen bir husustur. Öyle ki devletin herhangi bir coğrafyasında toprak kaybetmek yahut kendi toprağında itaatini kaybetmek meselesi aslında bir yandan da ekonomik ve askeri iktidarsızlığa sebebiyet veriyordu. Devlette toprağın bu derece önem arz etmesi ülkedeki toprakların büyük bir kısmının devlet mülkiyetinde olmasını anlaşılır kılmaktadır. Toprak mülkiyetinin devlette bulunmasının temel amacı, ülke içerisindeki kaynağı ve kaynağın üretimini kendi elinde tutarak eşitlikçi bir yapıyı sağlamaktır. Böylece devlet, toprağın yönetim biçimi ve kontrolünü kendi elinde tutabilecekti.⁸¹

Osmanlı Devleti'nin yönettiği topraklarla ilişkisi klasik devrinde, Orta Çağ'daki feodalizm sisteminden birçok noktada ayrılmaktaydı. Özellikle toprakta ekip biçen köylü üzerindeki haklar bakımından farklılıklar bulunmaktaydı. Devlet asıl anlamda başka bir şahsiyetin hesabına çalışan köylü yerine kendi toprağını ekip biçen ve bunun üzerinden kendisine vergi veren bir köylüyü tercih etmekteydi.⁸² Söz edilen sistem yüzyıllar içerisinde bazı noktalarda değişikliği de uğramıştı. Bu süreçte merkeze uzak yerel bölgelerde feodalleşmeye yaklaşıldığı da görülür. Feodalleşmeye yaklaşılmasının nedeni merkezi gücün taşrada etkisini kaybetmesinden kaynaklıydı.

⁸¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 71.

⁸² Ömer Lütfi Barkan, "Balkan Memleketleri Toprak Meseleleri Tarihine Bir Bakış", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerine Tetkikler-Makaleler Cilt 1*, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2000, s. 332.

Osmanlı Devleti toprak yönetiminde 17. yüzyılın başlarına değin “Timar” isimli yönetim biçimini uygulamıştı. Timar sisteminde köylü toprağın asıl sahibi değil toprağı işleyen kişi konumundaydı. Bu topraklarda köylü (reaya) “tasarruf” eden kişiler şeklinde konumlanmışlardı. Reaya, büyük şehirlerde yaşayan kimseler değil genellikle köylü nüfus olarak kırsal alanlarda yaşayan kimselerdi. Devlet de bu kişilerin tasarrufu karşılığında belirli isim ve biçimlerde vergiler koymuştu. Devlet topraktan yalnızca ekonomik katkı elde etmiyor bunun yanı sıra askeri alanda da faydalanıyordu. Tasarruf etmesi için reayaya verdiği toprakta aynı zamanda asker yetiştirilmesi de sağlanarak savaş zamanlarında askeri bir birlik oluşturuluyordu. Osmanlı Devleti, toprak yönetimini bu iki unsur üzerine inşa etmişti. Elbette fetihlerle sürekli genişleyen bir coğrafyada köylüye işlenmesi için verilen topraktan aynı vergi ve usulle ekonomik katkı sağlanmıyordu. Bölgesel ve yerel olarak devletin işletme yöntemleri çeşitlilik arz ediyordu. Asıl olarak Osmanlı Devleti’nde tek bir çeşit araziden ve bu araziye uygulanan sistemden bahsetmek zordur. Uygulanan temel toprak hukuku da Osmanlı devletinin kurulduğu coğrafyayla bağlantılı olduğu kadar mensup olduğu din ile de alakalıdır. Bundan dolayı İslam hukukunda toprak hukukunu incelememiz gerekmektedir.

1.1. İSLAM HUKUKUNDA TOPRAK SİSTEMİ

Osmanlı Devleti uzun yıllar süren iktidarına yeni bir hukuk sistemi kurarak başlamamıştı. Çünkü Osmanlı Devleti var olduğu coğrafyadan, mensup olduğu din anlayışından ve sahip oldukları geleneklerle beraber kaidelerinden alışlagelmiş bir hukuk sistemi içerisinde var olmuştu.⁸³ Devletteki hukuki yapıyı anlayabilmek için bir yandan da İslam hukukuna bakış atmamız ve özellikle mülkiyet ile ilgili durumu anlamamız gerekmektedir.⁸⁴ İslam dininde kişilerin mülkiyet edinmeleri ile ilgili belli başlı ayetler vardır.⁸⁵ İslam’da mülkiyetin başlıca belirtilerini şöyle sıralayabiliriz;

⁸³ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 26.

⁸⁴ Muhiddin Güzel, *1858 Tarihli Arazi Kanunnamesinin Sebepleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s. 2; Halil Cin, “Arazi”, *DİA*, Cilt 3, 1991 İstanbul, s. 342.

⁸⁵ *1858 Tarihli Arazi Kanunnamesinin Sebepleri*, s. 2. Bkz. Bakara Suresi 2/107, 267; En’âm Suresi 6/141; Rahmân Suresi 55/1-10.

Rakabe⁸⁶, Zilyedlik⁸⁷ ve Tasarruf,⁸⁸ Bu unsurlardan üçü de bir kişide bulunursa gerçek mâlik (mülk sahibi) olur.⁸⁹

Kişilerden devletlerin mülk edinme sürecine geçecek olursak, İslam dininde toprağın elde edilmesi genellikle fetihler yoluyla gerçekleşmiştir.⁹⁰ Fethedilen toprağın elden çıkarılması yasaktı ve bu topraklar ortak mülkiyet olarak kabul edilirdi, bu duruma ise fey' denilmekteydi.⁹¹ Toprakların genellikle fetih yoluyla elde edilmesi önemlidir çünkü İslam devletinde toprağın nasıl kazanıldığı hukuki statüsünü belirler.⁹² Aynı zamanda hukuki statüsü ile devletin o topraktan alacağı vergi de belirlenmekteydi. İslam fıkına göre arazilerden alınacak vergi için temelde iki tür vardır, öşr ve harac vergisi. Öşr'de onda bir pay alınırken harac'da beşte bir pay alınır. Bunların dışında fetihlerden alınan araziler için gelen uygulamalar dönemin şartlarında sonradan meydana gelmiştir.⁹³ Fıkıh toprağın Müslümanların eline nasıl geçtiğinden ve toprağın kimlere bırakılacağından nasıl bir vergi türü konulacağına kadar birçok noktayı belirlemektedir.⁹⁴ Bu duruma göre Müslümanların bünyesinde bulundurdukları arazi dört türdür; ahalisi Müslüman olan arazi, barış yoluyla elde edilen arazi, savaş yoluyla elde edilen arazi (kendi içerisinde üçe ayrılır), ahalisi sürgün edilen arazilerdir.

Ahalisi Müslüman olan arazi üzerinde herhangi bir savaş olmaksızın ahalisi Müslüman olan arazilerdir ve araziler mülkiyet statüsündedir. Devletin hiçbir tasarruf hakkı yoktur, yalnızca öşür alabilir.⁹⁵

⁸⁶ Rakabe: Mülkiyeti devlette kalmak üzere belli bir vergi karşılığında arazinin işletilebilmesi. Bkz. Halit Çalış "Rakabe", *DİA*, Cilt 34, s. 427-428.

⁸⁷ Ziyetlik: Bir şey üzerinde tasarruf niyetiyle fiili tasarruf kurulmasıdır. Bkz. Şevket Topal, "Zilyedlik", *DİA*, Cilt 44, s. 417-420.

⁸⁸ Tasarruf: Sahip olma Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1978, s. 1239.

⁸⁹ *1858 Tarihli Arazi Kanunnamesinin Sebepleri*, s. 3.

⁹⁰ *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 26.

⁹¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 145.

⁹² M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Basım, İstanbul 2009, s. 365.

⁹³ Halil İnalcık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, 1959, s. 36.

⁹⁴ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya 2003, s. 421.

⁹⁵ "Arazi", *DİA*, s. 343.

Barış yoluyla elde edilen arazi İslam devletleriyle barış yapan ve tebaası olmayı kabul eden insanlara ait arazidir. Buradaki hukuki statü yaptıkları barış anlaşmasına göre belirlenir. Araziden haraç vergisi alınır.⁹⁶

Savaş yoluyla elde edilen arazi bu arazinin hukuki statüsünde görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Üç görüş ön plana çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla; hükümdar savaşa katılan gaziler arasında böler fakat gaziler kendi istekleriyle amme hizmeti olarak haklarından vazgeçebilir ve hükümdar araziyi Müslümanlara vakfederek kamu yararına kullanabilir. İkincisi, hükümdarın vakfetmesine gerek olmadan fetih ile Müslümanlara vakıf olarak kalabilir. Son olarak, hükümdarın araziyi gaziler arasında pay etmesi veya Müslümanlara vakfetmesi konusunda tercih etme hakkı olabilir. Bu son durum da kendi içerisinde üç duruma ayrılmaktadır ancak üç durumdan üçüncüsü konumuzu ilgilendiren Osmanlı Devleti'nde uygulanan Mîrî arazi sistemini anlatan görüştür. Söz edilen görüşe göre; arazinin kuru mülkiyet hakkını beytûlmâl (devlete) tasarruf hakkını ise ahaliye (reaya) bırakan görüştür.⁹⁷

Bahsi geçen arazi türleri bilinene göre Abbasiler ve Eyyubiler devrinden beri var olan türlerdir. Bunun dışında mülk veya beytûlmâl olan arazinin vakfedilerek vakıf arazinin de meydana çıktığını biliyoruz. Ayrıca amme hizmeti için ayrılan caddeler, meydanlar ve meralar gibi İslam dininin ilk zamanlarından beri süregelen metruk arazi türü de vardır. İslam'da toprak çeşitlerini ve sistemini belli başlı özellikleri ile çerçeveledik, bu temayüller doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde bu uygulamaların tamamı olmasa da kendi sistemlerine aykırı olmayacak şekilde örf, adet ve hükümdarın otoritesi de kullanılarak düzenlenmiştir.

1.2. OSMANLI KLASİK DÖNEM TOPRAK SİSTEMİ

Osmanlı Devleti beylik döneminden itibaren varlığını sürdürdüğü toprakları dönemin şartına ve devletin gücüne göre çeşitli biçimlerde yönetmiştir. Osmanlı gibi gelir kaynağının çoğunu arazi vergilerinden sağlayan bir devlet için topraklarını yönetme biçimi önemlidir. Devletin kurulduğu bölgede hem Türk-İslam devletlerinin

⁹⁶ "Arazi", *DİA*, s. 343.

⁹⁷ "Arazi", *DİA*, s. 343.

kalıntıları hem de Bizans ve Balkan topraklarının yönetim biçimlerinin etkisi bulunduğundan sözü edilen kültürlerden Osmanlı kendisine önemli paylar almıştır.⁹⁸ Kuruluşundan uzun bir döneme değin bulunduğu topraklarda köklü bir değişim ve uygulamada bulunmamış, bölgede geçmişte uygulanan sistemi sürdürmeyi tercih etmiştir.⁹⁹

Devletin gelişme stratejisine baktığımızda, kurulduğu dönemde çoğunlukla Müslüman olmayan yerlerde sınır boylarında gaza ve cihat anlayışı ile girişilen muharebelerde elde edilen arazilerden meydana gelmekteydi. Bundan dolayı toprak dağıtımı, savaşlarda bulunan kumandanlara teşvik ve kılıç hakkı için yurdruk şeklinde verilmekteydi.¹⁰⁰ Böylelikle bu topraklara sahip olan kumandanlar savaş zamanı beylik için asker temin etmekteydi.¹⁰¹ Ancak bu uygulamayı devletin toprak sistemini daha oturmadiğı dönemlerde görmekteyiz. Sonrasında fethedilen yerler ise mîrî arazi olarak ihtiyacı olan kimselere vergi bedelleriyle kiralanarak toprak sistemi işlemişti.¹⁰² Devletin genişlemesi ve artık kumandanlar eline toprakların bırakılamayacağından ve başka birçok sebep barındırmasından dolayı sistemli bir yönetime geçilmeye başlanmıştı. Bu noktada da hem İslam hukukunda hem de farklı devletlerin de kullandığı bir yöntem olan dirlik (timar) sistemi ortaya çıkıyordu.¹⁰³ Bu sistemde elde edilen toprağın mülkiyeti devlete, işleme hakkı da köylüye bırakılarak tarımsal faaliyetin sürdürülmesi sağlanıyordu. Mîrî topraklarda uygulanan timar devletin belli başlı yerlerinde uygulanmakta, tüm coğrafyaya hasredilmemekteydi. Asıl önemli olan devletin mîrî araziye hem kayıt altında tutması hem de işlenmesini sürdürmesiydi. Fetihden sonra fethedilen bölgeye merkezden görevliler göndermek suretiyle burada arazi tescilleri yaptırılıyordu. Böylece idari gelişmelerin yanı sıra toprak sisteminin de kayıt altına alınması sağlandı. Yapılan kayıtlamaya da *Tahrir* denirdi. Tahrir

⁹⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 296.

⁹⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 132.

¹⁰⁰ Halil İnalçık, “Timar” *DİA*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 168; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi I*, Gözlem Yayınları, 1980, s. 151.

¹⁰¹ Sadık Albayrak, *Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, 1973, y.y. s. 28-29.

¹⁰² Mustafa M. Kenanoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 29.

¹⁰³ Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, s. 286-333.

yapıldıktan sonra arazi has, zeamet ve timar olarak tasarrufu hangi yetkiliye verilecekse ve toprağın büyüklüğüne göre ayırılırdı.¹⁰⁴ Devletin toprak tasarrufundaki amacı mülk ve mîrî araziye düzenlemek ve yaygınlaştırmak, köylüye daha özgür bir tasarruf hakkı tanımaktı.¹⁰⁵ İslam toprak hukuku bölümünde anlatıldığı gibi Osmanlı'daki mülk olmayan toprak beytûlmâl¹⁰⁶ (mîrî) olarak işlenmiş ve ona göre bir düzen kurulmuştu.¹⁰⁷ Şu da var ki Osmanlı hukukunda mîrî bir arazinin intikalinde veya devredilmesindeki bazı uygulanan durumlar şer'î hukuk ile ters düşebilmekteydi.¹⁰⁸ Bu sebepten ötürü İslam hukuku ile birebir örtüşmeyen yapılar bulunmaktaydı. Devletin ilk dönemlerinde toprak yönetimi ve gelir ile ilişkisi dini bir yönetim alanı değil aksine bundan bağımsız düşünülüyordu.¹⁰⁹ Bu durumu destekleyen somut gereçlerden biri, devlet toprakları olarak adlandırılan ve ülkenin büyük bir arazisine karşılık gelen mîrî arazinin Nişancı'nın sorumluluğunda olması ve topraklar üzerindeki kanunların da örfî hukukun içerisinde yer almasından anlayabiliriz.¹¹⁰

Osmanlı toprak sistemindeki hukuki durumun ortaya çıkışı ise Kanuni Sultan Süleyman devrine denk gelmektedir.¹¹¹ Kanuni döneminde toprak hukukunu bu kadar geliştiren unsur ise Osmanlı toprak hukukunu çalışan başta Ömer Lütfi Barkan olmak üzere Halil Cin ve Halil İnalıcık¹¹² da eserlerinde bahsettiği üzere *Budin Kanunnamesi*'dir. Kanunname Ebüssuûd Efendi tarafından hazırlanmış bir fetva

¹⁰⁴ Murat Şener, "Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 44, Aralık 2015, s. 151.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 23.

¹⁰⁶ Beytûlmâl: Devlete ait taşınır taşınmaz malların bütünü. Bkz. Mehmet Erkal "Beytûlmâl", *DİA*, Cilt 6, s. 90-94.

¹⁰⁷ Halil İnalıcık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü", s. 39.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 32.

¹⁰⁹ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, s. 147.

¹¹⁰ Nişancı'nın mahiyetini Fatih'in çıkarmış olduğu kanunnamelerin büyük ihtimalle dönemin nişancısı Leys-zâde Mustafa oğlu Mehmed'e tertip ettirilmesinden anlayabiliriz. Bkz. Halil İnalıcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî - Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 1958, s. 113.

¹¹¹ Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 22-23, Sayı 1-4, 1965-1966, s. 753.

¹¹² Bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eseler 1*, Gözlem Yayınları, 1980; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019; Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 22-23, Sayı 1-4, 1965-1966, s. 745-798; Halil İnalıcık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, 1959, s. 29-46.

mecmuasıdır. Bu çalışma arazi hukuku hakkında birçok soruya cevap vermekte ve Kanuni dönemini arazi hukuku açısından önemli kılmaktadır

1.3. TOPRAK YÖNETİMİ VE ARAZİ TÜRLERİ

Osmanlı'da toprak işleyişini ve hukuki statüsünü anlayabilmek için toprak yönetiminde uygulanan sistemi açıklamak gerekmektedir. Bunun neticesinde toprak sistemindeki değişimi daha iyi gözlemleyebilir ve yerine gelen sistemleri anlayabiliriz. Devlet, toprak türlerini İslam devletlerinin topraklarında uyguladığı hukukta olduğu gibi üçe ayırırdı; Öşür arazisi, Harac arazisi, Mîrî arazi (araz-i memleket).¹¹³ Osmanlı sınırlarını öncelikle devletin Batı taraflarına doğru genişletmiştir. Coğrafyanın genişlemesi aynı zamanda bölgelerin yönetimini de etkilemiş ve Osmanlı, Rumeli ve Anadolu olarak topraklarını yönetmeye başlamıştı. Osmanlı'nın Anadolu ve Rumeli topraklarından çıkarak daha güneye inmesi ile yahut denizlerdeki adaları elde etmeleriyle buralardaki arazi yönetimleri de şekillenmişti. Kazanılan topraklar Fatih Sultan Mehmed döneminde tahrir edilerek kayıtlara geçirilmiş ve reayaya ait mülk yahut devlete mîrî arazi olarak kaydedilmişti. Bu kayıtlar ışığında toprak belirli türlere ayrılmıştı. Mülkiyeti reayaya ait olan topraklar, fetihler yoluyla devlet eline geçen ve rakabesi devlete ait olan topraklar -bunlar da kendi içerisinde işletilmesi bakımından farklılıklar göstermektedir- ve mülkiyeti kendisine ait olan yahut devlete ait olan toprakların vakfedilmesiyle oluşan vakıf arazisi gibi çok da belirgin olmayan ayrım söz konusudur. Toprakların yönetimi mîrî arazi üzerinden şekillenmişti. Çünkü mülk arazi kişinin kendi tasarrufunda olan araziydi. Vakıf arazisi ise vakfındaki şartlar doğrultusunda yönetiliyordu. Mîrî toprak üzerinde de devletin en geniş iletmiş olduğu yönetim sistemi *Timar*'dı.

¹¹³ Coşkun Uçok, "Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 1944, s. 528.

1.3.1. Timar

Timar sistemi, Osmanlı gibi büyük ve farklı coğrafyalarda hüküm süren bir devleti uzun bir dönem idame ettiren Osmanlı mali sistemlerinin en önde gelenidir.¹¹⁴ Osmanlı Devleti'nde timar, hem askeri sistem hem de toprak vergilendirme sistemi olarak kullanılmış bir kavramdır.¹¹⁵ Osmanlı'nın kuruluşunda dahi nüvelerini gördüğümüz uygulama yalnızca Osmanlı'ya özgü olmayıp Bizans'ta, İslam devletlerinde, Batı Avrupa'da ve aynı coğrafyayı paylaştığı Selçuklu yönetiminde de çeşitli şekillerde bulunmaktaydı. Özellikle literatürde Osmanlı'nın bu devletlerden hangisinin mirasını alarak böyle bir sistem teşkil ettiği tartışma konusu olarak olmuştur. Timar sistemi üretim ekonomisine katkısının yanı sıra Osmanlı'da eyaletlerinin idaresini de kolaylaştırıyordu. Böylece merkezi hazinenin dışında bir gelir kaynağı elde edilerek taşralardaki askeri ve idari harcamalar bu sistemle karşılanmıştı.¹¹⁶

Timar toprakları savaşlarda devlete hizmet etmiş kimselere, devlet bünyesindeki memurlara ve devlet tarafından sipahi olarak hak kazanmış kimselere dağıtılırdı. Timarların verildiği kişilerin konumu ve verilen arazilerin ölçümlerine göre isimleri de değişmekteydi. Öncelikle padişah ve ailesi adına işletilen mîrî topraklar *has* olarak adlandırılır ve arazi boyutu da daha geniştir. Bir diğer kısım ise orta boyutta olan ve önemli bürokratik konumlarda ve memurluklarda bulunan kimselere verilen *zeamet* adındaki arazidir. Son kısım da işletmeye hak kazanan kimselere daha küçük paylarda *timar* adıyla verilirdi. Arazideki bu ölçülendirme “çift” diye anılan bir çift öküzüne sürebileceği ve bir ailenin ekip biçeceği kadar bölgeler ile ölçülmüştür.¹¹⁷ Böylelikle arazi ölçümleri reyanın da işlemesine uygun biçimde ölçülendiriliyordu. Timar arazilerinin sınırları bulunduğu bölgenin sınırlarına göre belirleniyordu. Timar sistemi, vergilerin mahsul olarak alınıp nakite çevrilerek görevlilere dağıtılması

¹¹⁴ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 99.

¹¹⁵ Timar sistemini H. Veli Aydın aynı bu üç özelliğinin toplamında ekonomik bir sistem olarak tanımlamakta ve devletin içerisindeki bu üç görevinin yerine getirilmesi sayesinde ekonomik bir artış olarak görmektedir. Bkz. H. Veli Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Timar Sisteminin Kaldırılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı, Ankara 1992, s.11-12.

¹¹⁶ *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, s. 364.

¹¹⁷ “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, s. 128.

zorluğunu bertaraf etmiş ve mali bir çözüm sağlamıştı.¹¹⁸ Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturan bu sistemin ilk bilinen bilgileri Orhan Bey dönemine değin dayanmaktadır, bu dönemde savaşlara katılan komutanlara verilen yerler için yurdruk olarak verilen yerler şeklinde söz edildiği karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁹ II. Murat döneminde hemen hemen temel ilkeleri belirlenmiş ve sistematik olarak Osmanlı'nın klasik devri olarak adlandırılan süreçte daha düzenli ilerlemiştir. Devlet arşiv kayıtlarının ilk örnekleri Fatih döneminde olan bazı tahrir belgelerini kapsadığı için bu dönemden daha sağlıklı bilgi edinebiliyoruz. Devlet fethedilen toprağa öncelikle tahrir için memurlar yolluyor ve toprağı kayıtlara geçiriyordu. Sonrasında bir timar sahibine sorumluluğu verilerek timar toprağının başından itibaren kayıtlı bir biçimde devletin kontrolü ile işleyişini başlatmış oluyordu.¹²⁰ Timar toprağı tasarruf edecek kişiye (sipahi) verildikten sonra toprakta çalışacak reaya ve devlete karşı belli başlı görevleri vardı.

Timarlı sipahi, toprak mülkiyetini elinde bulundurmayıp asıl olarak mîrî toprakların idaresinden ve vergilerin toplanmasından sorumluydu. Bunun karşılığında da vergilerden bir kısmını kendi namına alan bir memur konumunda idi.¹²¹ Timar sahibinin reâyaya karşı sorumlulukları, toprağın işlenmesi için gerekli tedarikin sağlanması ve reayanın korunup kollanmasıydı. Devlete karşı ise reayadan kanunların belirlemiş olduğu vergileri toplaması ve memuriyet veya askeri hizmet görevlerini yerine getirmesi bekleniyordu.¹²² Timar sipahisi maaşını, defterde kayıtlı toprak gelirinden alan ve bizzat toplayan bir memurdu.¹²³ Buradan anlaşılacağı üzere tasarrufla yükümlü olan sipahinin ölümünden sonra yahut herhangi bir şekilde araziyi mirası olarak devretme hakkı yoktu. Yalnızca mülkiyeti devlete ait olan arazinin sonrasında sipahinin oğlu veya akrabalarına devletin vermeye yetkisi vardı. Timar sahipleri toprağın yalnızca tasarruf haklarından sorumlu kimselerdi. Buna rağmen literatürde timar sahibi “sahib-i arz” (sahib-i raiyyet) olarak anılır toprağın rakabesi

¹¹⁸ *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 99.

¹¹⁹ “Timar”, s. 168.

¹²⁰ Mustafa M. Kenanoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, s. 27.

¹²¹ “Balkan Memleketlerinin Toprak Meseleleri Tarihine Bir Bakış”, s. 335.

¹²² Cemile Şahin, “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 6, December 2012, s. 443.

¹²³ *Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, s. 31.

ona ait olmasa da bu isim kullanılırdı. Reâyanın sorumlulukları da şu şekilde sıralanabilir: İşlemekle yükümlü oldukları araziye boş bırakmamak ve bırakıp gitmemek, toprağın kalitesine göre kanunca belirlenen vergisini sipahiye vermektir.¹²⁴ Reâya arazi üzerindeki tasarrufunda serbestti ve timar sahibi reayadan devletin belirlediği vergiden fazla vergi alamazdı.¹²⁵ Eğer reaya bulunduğu toprağı sebepsiz ve uzun süreli terk ederse sipahi reayayı takip ederek on beş sene içerisinde araziye geri getirmekte yetkisi vardı.¹²⁶ Fakat sipahiler reayanın sahibi değil yalnızca reayadan sorumlu kişiler olarak görevlerini yerine getirmeliydiler. Bunun dışında reaya üzerinde hiçbir tasarrufları söz konusu değildi. Timar sahibinin köylü üzerindeki etkisi sınırlıydı; topraktaki ürünün üretimi ve arazinin mîrî olma özelliğinin bozulmasını engellemek dışında köylü faaliyetlerine karışamazdı.¹²⁷ Elbette bu yetkilerin Osmanlının iktisadi olarak dönüşüm geçirdiği dönemde kötüye kullanmaya başladığını görebilmekteyiz.

Timar sistemi kendi içerisinde verilen kişinin görevi ve statüsü üzerinden çeşitlere ayrılmaktaydı. Buna göre timar çeşitleri;

- a. Mülkiyet hukukuna göre timarlar (mülk ve mülk olmayan timarlar),
- b. Timar arazisinin gelirine göre timarlar (20.000 akçeden az olanlara timar, 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasında olanlara zeamet, 100.000 akçenin üzerinde olanlara ise has timarları),
- c. Timar sipahilerinin yaptıkları işlere göre timarlar (Eşkinçi, Muhafız ve hizmet timarları),
- d. Veriliş şekillerine göre timarlar (tezkiireli ve tezkiiresiz timarlar),
- e. Mali bakımdan timarlar (serbest ve serbest olmayan timarlar).

Sıralanan timar çeşitleri, sipahinin devlete karşı durumunu belirlenmekteydi.¹²⁸

¹²⁴ A.g.e., s. 37.

¹²⁵ "Timar", s. 170.

¹²⁶ "Timar", s. 170.

¹²⁷ Bu düzenlemeyi Osmanlı örfi hukukunda ve de kadı sicillerindeki kayıtlardan çıkarım yapabiliriz. Bkz. Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 153.

¹²⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, s. 286-333; Halil İncalcık, "Timar", s. 169; Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt 9, s. 899-908; Coşkun Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilâtından Timarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 1994, s. 536.

1.3.2. Mülk Arazi

Mülkiyet hakkı ve tasarruf hakkı kişiye ait olan yerlerdir. Tasarrufunda kimsenin iznine ve rızasına ihtiyaç duyulmadan kullanılan topraklardır.¹²⁹ Sahip olunan toprağı vakfedebilir, miras bırakabilir, üzerinde bina inşa edebilir yahut bağ bahçe haline getirebilirdi. Mülk arazinin (arazi-i memlûke¹³⁰) statüsünü tek bir tanımla sınırlandırmak mümkün değildir. Barındırdığı statüler;¹³¹

- a) Köy ve kasabaların içerisinde bulunan araziler yahut köy ve kasabanın kenar kısımlarında tetimme-i sükna¹³² olarak kullanılan araziler.
- b) Temelinde mîrî arazi olan toprağın devletin temlikıyla şahıslara devredilmesiyle oluşan mülkler.
- c) Mevat (işlevsiz) arazinin devletin izniyle şahıslar tarafından işlenerek verimli hale getirilmesiyle oluşan mülkler.
- d) Öşürlü arazi; Müslümanların elinde bulunan ve şer'î vergi türü öşür (öşür, arazisinde yetiştirilen ürünler üzerinden 1/10 değerindeki vergidir) ile vergilendirilen tarım arazisi.
- e) Haraci arazi; fetihlerden sonra gayr-i müslim halka bırakılan ve bu topraklardan haraç vergisi toplanan arazilerdir. İki türlü haraç vergisi vardır; "harac-ı muvazzaf ve harac-ı mukaseme". Harac-ı muvazzaf arazinin büyüklüğüne göre senede bir kez alınan vergidir. Harac-ı mukaseme, ürün üzerinden alınan vergidir. Toprağın haraci arazi statüsü sonrasında bir Müslüman'a satılsa dahi değişmez ve haraç vergisi alınmaya devam edilir.

Mülk arazi sahibi bir mirasçı bırakmadan vefat ederse arazi, mîrî arazi statüsüne gelir. Mülk arazi hakkındaki hükümleri, çalışmanın konusu olan 1858 Arazi Kanunnamesi'nde bulmamız mümkün değildir. Arazi Kanunnamesi örfî hukuka dayanan arazi türlerini kapsadığı için şer'î hukuka dayanan mülk arazi kanunnamede

¹²⁹ Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi, s. 62.

¹³⁰ Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, İstanbul 1996, s. 281.

¹³¹ Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 425.

¹³² Tetimme-i sükna: köy ve şehir içlerinde bulunan yarım dönümü geçmeyen bağ ve bahçeler. Bkz. M. Macit Kenanoğlu, "Mülk", *DİA*, Cilt 31, s. 540.

bulunmamaktadır. Mülk araziyle ilgili detaylı kanunlar Ahmed Cevdet Paşa'nın hazırlamış olduğu *Mecelle* adlı eserinde yer almaktadır.¹³³

1.3.3. Mîrî Arazi

Osmanlı Devleti'nde mîrî kelimesi devlet hazinesine ve devlete ait olan topraklardan alınan vergiler için kullanılmaktaydı.¹³⁴ Arazinin rakabesi devlete ait olup tasarruf hakkı reayaya verilmişti. Aynı zamanda mîrî arazi türü timar sisteminin uygulandığı toprakları oluşturmaktaydı.¹³⁵ Dolayısıyla tüm toprak yönetimini kapsayan arazi mirî araziydi. Mîrî arazi sistemi elbette yalnızca Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmış bir uygulama değildir.¹³⁶ Osmanlı'nın genişlediği topraklar üzerinde iki ayrı din bulunmasından dolayı Osmanlı'nın kuruluşundan önce de toprak uygulamaları Hristiyanlarda da Müslümanlarda da çok benzerdi.¹³⁷ Mîrî arazi topraklarını da şu şekilde tanımlayabiliriz: Savaş ile ele geçirilen ve ganimet olarak askere dağıtılmayan, rakabesi (mülkiyeti) devlete ait veya mülkiyet iken sahipleri vârisiz ölmüş ve devlete intikal etmiş topraklardır; arz-ı memleket yahut mîrî arazi olarak adlandırılırlar.¹³⁸ Araziden harac-i mukaseme ve harac-i muvazzafa adıyla iki türlü vergi alınırdı. Harac-i mukasemeden öşr vergisi, harac-i muvazzafadan çift akçesi vergisi alınırdı.¹³⁹ Osmanlı belgelerinde mîrî arazi “çift öküzle sürülen arazi mîrî'dir, tapuyla verilir kanun budur” cümleleriyle tanımlanmıştı.¹⁴⁰ Ebüssuûd'un hazırlamış olduğu Budin Kanunnamesi'nde Osmanlı'nın uyguladığı mîrî arazinin statüsü ve sınırları belirgin şekilde çizilmiştir.¹⁴¹

¹³³ Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, s. 281.

¹³⁴ M. Macit Kenanoğlu, “Mîrî Arazi”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 157.

¹³⁵ Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 422.

¹³⁶ “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, s. 132.

¹³⁷ A.g.e., s. 132.

¹³⁸ Ömer Lütfi Barkan, “İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatibikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller”, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi -Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler Cilt 2*, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayın, İstanbul 2000, s. 1269.

¹³⁹ *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, s. 39.

¹⁴⁰ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, s.151.

¹⁴¹ “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, s. 299; *Budin Kanunnamesi*, s. 111. Bkz.

“Kitaplarda olan arz-ı öşriye ve arz-ı haracıye sahiplerinin mülkleridir. İkisinde de tafsil olunan ahkâm-ı mülk tamamen caridir. Arz-ı Mîrî’de zikredilen hükümlerin hiçbirisi carî değildir. Aslı haracıyedir. Ama kimseye temlik olunmayıp Beyt’ül-Mal için ifrâz olunmuştur. Tasarruf edenlere icare tarikiyle verilmiştir. Ekip biçerler. Harac-i Muvazzafı çift akçesi adınadır. Harac-

Osmanlı Devleti'nde bir arazinin mîrî olmasının koşulları şunlardır;

- a) Fethedilen bölgede mülkiyeti beytûlmâla bırakılan arazi
- b) Fetih esnasında statüsü belli olmayan arazi
- c) Toprak sahipleri ölmüş ver artlarında mirasçı bırakılmayan arazi
- d) Toprak sahipleri meçhul olan arazi
- e) Mülkiyeti beytûlmâla ait olan arazinin sultanın izniyle ihya edilerek bir mutasarrıfa verilmesiyle oluşan arazi¹⁴²

Yukarıda gerekçeleri olan araziler mîrî arazi statüsü taşırlar.

Osmanlı'nın kuruluşunda mîrî araziye ait düzenli bir mevzuat yoktu. Ülke topraklarında mîrî arazi rejimi her bölgede aynı anda kurulmamıştı. Topraklar ele geçirildikçe köylünün özelliklerine göre mîrî arazi rejimine geçiş sağlamıştı.¹⁴³ Fakat o yıllara ait belgeler bulunmaktadır. İlk yıllarda Rumeli ve Anadolu'daki bölgeler fethedildikçe ya fethedene ya devlete ya da eski sahiplerine arazi verilmekteydi. Ancak sonraki dönemlerde özellikle askeri amaçlı dağıtılmış ve Fatih Sultan Mehmed döneminde de artık konuyla ilgili kanunlar ortaya çıkmıştı. Kanuni döneminde Ebüssuûd Efendi'nin Budin Kanunnamesi ile mîrî arazi tanımı kolaylaşmıştı. Buna göre, mîrî arazi mülk olmayıp rakabesi devlete ait olan reayanın geçici olarak tasarrufunda olan ekip biçtiği ve üzerinden vergi ödediği araziydi.¹⁴⁴ Mîrî arazide sadece hukuken tasarruf hakkı verildiği için mutasarrıfların toprakları tam serbest ve mülk olarak kullanmaya hakkı yoktu.¹⁴⁵ Mülkiyeti devlete ait tasarruf hakkı ise reayaya verilen topraklarda miras hakları da kısıtlıydı. Tasarruf eden kişi bir devlet

ı Mukasemesi'ni öşr adına eda edip fevt olduğunda oğlu varsa elinde kalır. Oğlu olmayıp kızı varsa başkasının verdiği tapu resmi ile kıza verilmesi emrolunmuştur. Kimsesi kalmazsa başkasına verilmesi emrolunmuştur. Tapu adına verilen akçe, muacceleddir. Tasarrufları (nın) zamanı tayin olunmamakla (olunmazsa) icare-i fasîdedir. Ama yeri ta'til etmeden ellerinden alınıp başkasına verilmekten sipahi menolunmuştur. Hukuk-i arz ne ise onu alır."

¹⁴² Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, İstanbul 1996, s. 282; "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", s. 754; Ömer Lütfi Barkan, "İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler Cilt 2*, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, s. 1269.

¹⁴³ Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 434.

¹⁴⁴ "Mîrî Arazi", s. 158.

¹⁴⁵ "İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatibikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller", s. 1270.

görevlisince veya vakıf mütevellisinin izniyle devir yahut ferağ edebilirdi.¹⁴⁶ Devlet mîrî araziye reayanın yararı için vakfedebilir ve buna gayr-i sahih *vakıf* denirdi.¹⁴⁷

Mîrî arazi kendi içerisinde iki türe ayrılmaktadır;

- a. Tapulu mîrî arazi, belirlenmiş bir tapu ve arazi kanununa dayanan araziydi. Belirlenen tapu sözleşmesi ile arazi için bir nevi kira sözleşmesi yapılmış olur ve köylüyü devlet yahut sipahiye karşı sorumlu tutardı. Bu tapu Osmanlı Devleti'ndeki *çift-hane* denilen sistemin de temelini oluşturmaktaydı.¹⁴⁸
- b. Mukataalı mîrî arazi, bu arazi türünde tapulu arazideki yükümlülükler geçerli değildi. Herhangi bir kimse bir kira sözleşmesi ile tasarruf edebilmekte idi. Ayrıca toprağı üçüncü bir kimseye kiralayabiliyordu. Tek sorumluluğı sözleşme ile belirlenen ücreti devlete yahut devleti temsil eden kişiye vermesiydi.¹⁴⁹

Fethedildikten sonra Osmanlı bölgeye tahrir eminini yollar ve araziye kaydederdi.¹⁵⁰ Bu kayıt esnasında topraklar verimlerine göre ölçeklendirilirdi. Bu küçük ölçeklendirme sistemini Halil İnalcık *çift-hane* olarak adlandırmıştır. Mîrî arazi tasarrufu hakkında Osmanlı, reaya arasında Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmamıştı. Osmanlı Devleti mîrî rejimi en kolay ve en erken Balkanlar üzerinde uygulamıştı. Bunda feodal yapı ve köylülerin toprağın mülkiyetine sahip olmamaları etkili olmuştu.¹⁵¹ Mîrî araziye tasarruf eden kimseler ellerindeki araziye ferağ edebilirler, vefat ettiklerinde ise intikal edecekleri veya tapu hakkı sahipleri yoksa arazi mahlul olur ve talibine tefviz edilir.¹⁵² Bu işlemleri timar sahibi olan sahib-i arz yapmaktaydı. Timar sistemi mîrî araziden bağımsız düşünülemezdi. Osmanlı arazi türleri içerisinde mîrî arazinin yanı sıra tanımları yapılmış ve hukuku statüleri olan çeşitli arazi türleri de mevcuttur.

¹⁴⁶ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, s. 182.

¹⁴⁶ *Türk Hukuk Tarihi 2. Cilt*, s. 284.

¹⁴⁷ *A.g.e.*, s. 289.

¹⁴⁸ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, s. 182-183.

¹⁴⁹ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, s. 183.

¹⁵⁰ *A.g.e.*, s. 175.

¹⁵¹ Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 434.

¹⁵² *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, s. 284.

1.3.4. Vakıf Arazi

Vakıf arazi hem mülk hem de mîrî araziyi de kapsayan bir toprak türüdür. İslam medeniyetinin bir ürünü olan Vakıf kurumu, Osmanlı Devleti'nde de hem bir taşınmaz mülk olarak hem de arazi olarak karşımıza çıkmaktaydı. Vakıf arazi *Sahih vakıf arazi* ve *Gayr-ı sahih vakıf arazi* olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.¹⁵³ Sahih vakıfta arazi bir kişinin mülkü olan araziler için kullanılır. Gayr-ı sahih vakıf ise mülkiyeti devlete ait yahut devlet tarafından bir kimseye tasarruf için verilen (mîrî) araziler için kullanılır.¹⁵⁴ Gayr-ı sahih vakıflar da kendi içlerinde üç biçimde kullanılırlar; rakabesi devlete ait olup tasarruf hakkı mutasarrıfta olur ve vergisini, kirasını vakfa tahsis eder yahut rakabesi ve de vergi gelirleri devlete ait olup vakıf arazinin tasarruf hakkına sahip olur son olarak da hem tasarruf hakkı hem de vergileri vakıf için tahsis edilir. Gayr-ı sahih vakıfta devlet sosyal faaliyetler (eğitim, sağlık, sosyal yardımlaşma) için genellikle mîrî arazi gelirlerini kullanmıştır.¹⁵⁵

1.3.5. Metruk Arazi

Metruk, terkedilmiş/bırakılmış anlamına gelmektedir.¹⁵⁶ Osmanlı'da bu toprak türü ise hiç kimseye ait olmayan kamu yararı için belirli bir yer veya arazinin ayrılması/bırakılması anlamına gelmektedir. İki tür metruk arazi vardır; kamu yararı için yol, pazar yeri, sokaklar, meydanlar gibi ayrılan yerler ve köy ve şehir ahalisi için ayrılan meralar, yaylak ve kışlaklar gibi yerlerdir. Metruk arazinin rakabesi kamuya aittir, devlet burada kontrol edici mekanizma olarak yer almaktadır, mîrî arazideki gibi rakabe hakkı yoktur. Metruk araziye devlet kamuya tahsis edebilir yahut kadimden itibaren bu tür yerler kamunun ortak kullanımında olan araziler olmuştur.¹⁵⁷ Yalnızca devlet, bu gibi yerlerden ortak kullanan ahaliden belirli bir vergi almaktadır.¹⁵⁸ Bu tür arazi alınıp satılamaz üzerine bina inşa edilip, ağaç dikilemez.¹⁵⁹

¹⁵³ *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, s. 289.

¹⁵⁴ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta, İstanbul 2009, s. 368; *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, s. 289.

¹⁵⁵ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 369.

¹⁵⁶ Bkz. Hacı Mehmet Günay, "Metruk", *DİA*, Cilt 29, s. 416-417.

¹⁵⁷ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 428.

¹⁵⁸ *Arazi kanunnamesi*, Bab-ı Sâni, Fasıl-ı Evvel, doksan beşinci madde.

¹⁵⁹ Hacı Mehmet Günay, "Metruk", s. 417.

1.3.6. Mevat Arazi

Ziraata elverişsiz, küçük otların yetiştiği, sahibi ve zilyedliği bulunmayan ölü arazidir.¹⁶⁰ Köy veya şehrin kenarından bağırılmasıyla sesin duyulamayacağı kadar uzaklıkta bulunur.¹⁶¹ Reayanın ortak alanı olan mera, mezarlık gibi yerler mevat arazi türüne girmemektedir. Mevat arazi belirli şartlar dahilinde ihya edilebilir. Bir kimsenin mevat bir araziye ihya edebilmesi için padişah'tan izin alması gerekmektedir. Bu izin de toprağın ihtiyaçları doğrultusunda verilir. İhya edecek kişi araziye üç sene içerisinde ziraata elverişli duruma getirmelidir. Eğer üç sene içerisinde ihya edememiş olursa başka bir kimseye verilir¹⁶². Araziye tohum ekerek, ağaç dikerek, etrafını duvar ile çevirerek ve sulama kanalları açarak ihya edilebilir. İhya edilen arazi mülk araziye dönüşür ancak padişah isteğiyle mîrî arazi statüsü de kazanabilir.¹⁶³

Anlatılan arazi türleri hukuki statüleri devletin Tanzimat'a değin süregelen dönemlerde Osmanlı kanunnamelerinde ya da verilen dava hükümlerinde belirtilen arazi türleriydi. Ancak Tanzimat ile birlikte başlayan kanunlaşma sürecinin bir parçası olan Arazi Kanunnamesi ile tüm toprak türlerinin sınırları içerikleri belirlenmişti. Devletin klasik devrinde toprak hukuku üzerinde şer'î ve örfî hukukun ikisinin de söz sahibi olduğu hükümleri söz konusuysa sonraki yüzyıllar içerisinde örfî hukuk ön plana çıkmıştı. Şer'î hükümler ise çoğunlukla mülk arazi üzerindeki davalar için kullanılagelmişti. Bundan dolayı 1858/1274 tarihinde kabul edilen Arazi Kanunnamesi kadimden gelen hükümler ve dönemin şartlarını karşılayan hükümleri barındırmaktadır.

¹⁶⁰ Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", s. 751.

¹⁶¹ Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, s. 295.

¹⁶² Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 368.

¹⁶³ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 428.

1.4. OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNİN DEĞİŞİMİ

Osmanlı bir tarım toplumu olmasıyla birlikte kuruluşundan itibaren yaptığı fetihlerle hem topraklarını genişleten hem de savaş ekonomisini yürüten bir devlet olma özelliğine sahipti. Bundan dolayı yaptığı savaşlar ve neticeleri devletin ekonomisini derinden etkileyecek nitelikteydi. Osmanlı, Avrupa’da devletlerin siyasi birliklerini kurmaları ve teknolojilerini geliştirmeleri ile yenilgiler almaya başlamıştı.¹⁶⁴ Dönemin teknolojisini ordularına başarıyla uygulayan Avrupa devletleri karşısında eski usuller ile savaşan sipahiler yeterli olmuyordu. Osmanlı’da ateşli silahlar kullanan piyadeler ön plana çıkıyor böylelikle paralı asker sayısı artıyordu.¹⁶⁵ Artık kendi sınırlarını korumayı hedefleyen Osmanlı sürekli ve uzun süren savaşları finanse edebilmek için nakit paraya ihtiyaç duyuyordu bu da timar sisteminin zayıflamasına giden süreci başlatmıştı.¹⁶⁶

Savaşlarda yaşanan olumsuzlukların yanı sıra tüm Avrupa’da etkisini gösteren fiyat devrimi ve hızlı bir biçimde nüfusun artışı da Osmanlı ekonomisini etkileyen unsurlardan olmuştu.¹⁶⁷ Yaşanan nüfus artışı sebebiyle tarım toplumu olan Osmanlı’dan Avrupa’ya tahıl ürünleri kaçakçılığı ile birlikte kendi ekonomisini üreten ve provizyonizm ilkesinin çalışabilirliğini zedeleyen süreçlerin yaşanması Osmanlı toprak sisteminin işleyişine sekte vurmuştu.¹⁶⁸ Toprak üzerindeki ekonomik sirkülasyon Osmanlı Devleti’nin altı asırlık varlık sürecinde her daim değişimlerle ve döneme uygun biçimde şekil alarak varlığını sürdürmüştü. Toprak sistemi üzerinden devletin çıkarlarını düşünmesi ve reaya ile iletişimini sağlaması sebebiyle koşulların gidişatı sistemi etkilemişti.

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında yaşanan bu sıkıntılar üzerine Osmanlı Devleti’nin toprak usulünü belirleyen timar sistemindeki ilk bozulmalar

¹⁶⁴ *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s.89.

¹⁶⁵ H. Veli Aydın, “Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, *OTAM*, Cilt 12, Sayı 12, s. 72.

¹⁶⁶ A.g.m., s. 70.

¹⁶⁷ A.g.m., s. 69.

¹⁶⁸ A.g.m., s. 18-19. Provizyonizm, Osmanlı iktisadi içerisinde tüketiciyi koruyan, tüketiciyle ucuz ve kaliteli ürünü buluşturan üretim ilkesidir. İaşecilik olarak da adlandırılmaktadır. Bu ilkede üretim ihracat için değil yerel tüketici için yapılmaktadır. Bkz. Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1989, s. 175-186.

karşımıza çıkmaktaydı, bu bozulmalar döneminde yazılmış olan risalelerden anlaşılabilmekteydi.¹⁶⁹ Süreçte timar sahipleri refahlarını yitirmeye başlamıştı. Ayrıca savaşlarda sipahilere yüklenen görevlerden yorulan sipahilerin huzursuzluğu da eklenince artık disiplini bozulmuş ve eşkıyalığa başlamış bir grup ile karşı karşıya kalındı.¹⁷⁰ Timar sistemindeki bozulmaların temel sebeplerinden biri de hazine veya nüfuzlu kimselerin timarlara el koyması yoluyla dirliklerin satın alınmasıydı.¹⁷¹ Timar, uygulama olarak devletteki üç ana fonksiyonu desteklemekteydi; askeri alanı, ekonomik alanı ve son olarak da merkezin idare alanını. Bundan dolayıdır ki timar sisteminin değişmesi yahut temellerinin sarsılması bu üç fonksiyonun da sarsılması demekti. Ayrıca bu üç fonksiyonda yaşanan herhangi bir olumsuz değişim timar sistemini etkileyerek toprakların yönetimini güçleştiriyordu.

III. Murad devrinde dirliklerin rüşvetler karşılığında alınıp satılarak ehil olmayan kimselerce işletilmeye başlanması ile sistemin bozulması daha da belirginleşmişti. Ardından III. Mehmed devrinde timar kurallarına hiçbir şekilde uyulmamaya başlanmıştı.¹⁷² 17. yüzyılın başından sonuna değin gerek devlet adamları gerek padişah emri doğrultusunda bozulan timar sistemini rayına oturtmak, timarların alım satımında yapılan uygunsuzluğu belirlemek ve düzene sokmak için timar yoklamaları çoğu kez tekrarlanmış ve devlet adamları ayrıca bozulmaları tespit için belirli yazılar kaleme almıştı. Örneğin I. Ahmed döneminde Ayn Ali Efendi Defter-i Hakanî eminliği görevine getirilerek, yüksek rütbeli görevlilerin ve askerlerin ne kadar timarları olduğunun tespiti için görevlendirilmişti.¹⁷³ Ancak hazırlanan çalışma dışında herhangi bir olumlu sonuç elde edilememişti. 1715 tarihinde Erzurum eyaletinde yapılan bir yoklamaya göre köyleri harap olan sipahiler ve reaya bölgeyi terk etmişler ve bundan dolayı buradaki timarlar timar defterlerinden silinerek mukataa olarak devlet geliri haline getirilmişti.¹⁷⁴ Sonrasında I. Abdulhamid devrinde, 1777 tarihli bir nizamname çıkarılmış ve timar rejimi ıslah edilmeye çalışılmıştı. Nizamname ile amaçlanan timar yönetimine merkezden müdahale etmek ve rüşvet

¹⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, s. 852.

¹⁷⁰ Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *DTCF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 1945, s. 422.

¹⁷¹ A.g.m., s. 421.

¹⁷² *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 89.

¹⁷³ A.g.e., s. 89-90.

¹⁷⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, s. 328.

alınmasını engellemenin yanı sıra ehil olmayan kimseler ile yabancıların timarların ellerine geçmesini engellemekti. Lakin timarlarda durum sürekli kötüye gidiyordu.¹⁷⁵ Yine timar ıslahıyla ilgili 18. yüzyılın sonlarına doğru bir kanun çıkarılarak timar sipahilerinin bulunduğu sancak dahilinde ikamete zorunlu kılındığı, seferlere katılmayanların timarlarının ellerinden alınacağına dair eski kanunlar yinelenmişti.¹⁷⁶

Timar sistemini olumsuz etkileyen diğer bir uygulama da 17. yüzyılda başlayan timar toprağının mukataaya dönüştürülmesiyle timar alanlarının bir nevi tasfiye edilmesi idi.¹⁷⁷ Mukataaların içerisinde mîrî araziler de bulunuyordu. Timar sisteminde yaşanan bu olumsuz hava devleti toprak yönetiminde yeni uygulamalara itmişti. Bunlardan başlıca olanı iltizam usulüydü. İltizam, Osmanlı devlet ekonomisinde timar sisteminin bazı boşluklarını dolduran ve devletin büyük coğrafyasında ekonomik olarak gelirlerini timar ile elde edemeyeceği ve sıcak para akışını sağlayan bir sistemdi.¹⁷⁸ Ayrıca piyasada dolaşan nakit para her zaman belli bir sınırdaki olduğu için direk vergi şeklinde hazineye aktarıldığında piyasada geçici nakit sıkıntısı ortaya çıkıyordu. Bu gibi sebeplerden ötürü Osmanlı tüm vergileri bir anda merkeze aktarmak yerine yerel bir mali yöntem olan iltizam ile piyasada para akışını da dengelemeye çalışıyordu.¹⁷⁹ İltizam uygulaması başlangıçta karlı gibi görünüyordu. Fakat sipahi devlet ile köylü arasında iletişimden çıkıyor, yerini yüksek miktarlarda gelire ihtiyaç duyan mültezimler alıyordu.¹⁸⁰ Temelinde iltizam, Osmanlı'da devlet gelirlerinin tahsil edilme usullerinden biriydi.¹⁸¹ İltizam anlam olarak devlete ait bir vergi gelirinin yıllık belirli bir bedel karşılığında bir kişiye verilmesidir.¹⁸² Bu işi üstlenen kimseler gelirin bedelini taksitler halinde devlete ödeyeceğini bir kefil ile belirterek iltizama dahil olurdu.¹⁸³ Böylelikle devlet gelir kaynağından geliri birebir tahsil etmek durumunda kalmaz bu araçlar sayesinde geliri belirli zamanlarda

¹⁷⁵ "Timar", s. 329.

¹⁷⁶ "Timar", s. 329.

¹⁷⁷ "Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", s. 72, 73; Ömer Lütfi Barkan, "Timar", s. 328.

¹⁷⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 100.

¹⁷⁹ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, s.104.

¹⁸⁰ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 100-101.

¹⁸¹ *Türk Hukuk Tarihi Cilt 1*, s. 371.

¹⁸² "İltizam", s. 154; Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi Cilt 1*, Baskı 3, İstanbul 1995, s. 371.

¹⁸³ Mehmet Genç, "İltizam", s. 155.

hazineye aktarmış olurdu. İlk dönemlerde çok az gelir kaynağı bu biçimde iltizam yapan kimselere (mültezim) tahsis edilmişken sonraları birçok vergi kalemi mültezimlere verilmişti.¹⁸⁴

İltizam usulünün Osmanlı'daki ilk örnekleri 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren izlenmekteydi fakat daha öncesinde başlamış olduğu tahmin ediliyor.¹⁸⁵ Bu vergileri toplamaya talip olan kişiye de “mültezim” denir. İltizam usulünde vergi kaynaklarının hepsine “mukataa” deniyor ve mukataa vergi gelirlerinin türü ve miktarı belirleniyor sonrasında mültezimler bu gelirleri açık artırma usulüyle alabiliyorlardı.¹⁸⁶ Mültezim olabilmek için herhangi bir statü veya özelliğe gerek yoktu; devlet tarafından istenen koşulları sağlayan kimseler mültezim olabiliyorlardı. Öncelikle kişi talip olduğu mukataa için bulunduğu bölgedeki kadiya yahut maliyece en yetkili kişiye başvururdu. Başvuruda ödeyeceği ücreti, ne kadarını peşin ödeyeceğini belirtirdi. Ayrıca açık artırmada verilen ücretin yüksekliği kadar mültezim olmaya aday olan bir kimsenin güçlü (zengin) kefiller de göstermesi gerekiyordu.¹⁸⁷ Koşulları sağlayan ve yüksek ücreti veren kimse seçilir ve mali gücü denetlenirdi. Ardından bir tezkire hazırlanır ve merkeze intikal ederdi. Merkezde de gerekli incelemeler yapıldıktan sonra mukataa iltizama verilmiş olur ve bir berat hazırlanırdı.¹⁸⁸ Devlet ile mültezim arasındaki anlaşma üç yıllık bir süreyi kapsamaktaydı; bazen belirlenen tarihte değişiklikler olabilirdi. Ayrıca ilk peşin ödemeden sonra kalan kısmın yıllık olarak ödenmesi beklenirdi.¹⁸⁹ Mültezimle belirlenen süre içerisinde de devlet vergi gelirini müzayedeye açık tutardı ve herhangi bir yüksek ücret teklif edildiğinde değerlendirirdi. Merkez diğer teklifi kabul ederdi fakat eski mültezim yeni verilen miktarı kabul edip kendisi öderse iltizamına devam edebilirdi.¹⁹⁰

¹⁸⁴ A.g.m., s. 157.

¹⁸⁵ A.g.m., s. 155.

¹⁸⁶ *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, s. 37.

¹⁸⁷ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.103.

¹⁸⁸ “İltizam”, s. 155.

¹⁸⁹ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 101; *Türk Hukuk Tarihi Cilt 1*, s. 371.

¹⁹⁰ Mehmet Genç, “İltizam”, s. 155.

Başlangıçta iltizam usulü bazı vergi bölümlerinde kullanılırken kısa bir süre içerisinde birçok vergilendirme türünü de bünyesine katmıştı. Konumuzla alakalı olan toprak sistemi ve topraktan devlet tarafından toplanan vergilere de iltizam usulü uygulanmıştı. Özellikle timar sisteminde baş gösteren çatlaklardan sonra timar topraklarının da iltizam usulü ile işletilmesi yaygınlaşmıştı.¹⁹¹ Öyle ki mültezimler bölgesel bir güç olmaya başlamışlardı. Timar sisteminde sipahi reayadan uzun süreli yararlanmak durumunda olduğu için bir nevi onların koruyucusu durumundaydılar. Ancak iltizamda mültezimler kısa sürede en fazla geliri elde etmeleri gerektiği için reayayı da zor durumda bırakıyorlardı.¹⁹² Sistem bir süre sonra taşrada tarımın ve askerin önemini azaltarak çıkmaz bir duruma sürüklemişti. Bu düzeni aşmak için iltizamları artık belirli süreliğine değil “kayd-ı hayat” şartıyla mültezimlere vererek sahip oldukları gelir kaynaklarını sahiplenmeleri ve üretici konuma geçmeleri beklenmişti.¹⁹³ Maalesef ki bu durum tam tersi bir etki yaparak bölgesel güçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. İltizam usulü Tanzimat’ın ilanıyla kötülenerek kaldırılmış ve mültezimlerin yerine vergileri toplamak için memurlar gönderilmeye başlanmıştı.¹⁹⁴ Osmanlı Devleti’nin geçirdiği bu sıkıntılı süreçte İltizam usulünün yanı sıra Malikane sistemi de uygulanmaya çalışılmış ve toprak üzerindeki sorunlar bu yolla da giderilmek istenmişti.

Malikane sistemi, 1695 yılında Osmanlı’nın baş defterdarı tarafından belirlenen esaslar ile kabul edilmiş ve uygulanmaya başlanmıştı.¹⁹⁵ 17. yüzyılda sürekli yaşanan savaşlardan kaynaklı ekonomik sıkıntılar ile bütçede sürekli nakit akışı sağlanması amacıyla iltizama verilme usulünde değişikliğe gidilerek mukataa bir yılı dolmadan daha yüksek ücretten iltizama verilmeye başlandı. Bu da mültezimlerin bu yüksek ücretleri reayadan vergi olarak çıkarmasına neden oldu. İltizam sisteminin ortaya çıkardığı bu problem, Osmanlı maliyesini olumsuz etkiledi.¹⁹⁶ Malikane sistemi de devletin para sıkıntısını çözmek için bir yoldu.¹⁹⁷ Sistem iltizamda olduğu gibi

¹⁹¹ *Türk Hukuk Tarihi Cilt 1*, s. 372; Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 458.

¹⁹² *Osmanlıda ve Türkiye’de Tarımsal Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Uygulaması*, s. 39.

¹⁹³ *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, s. 103.

¹⁹⁴ *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, s. 39.

¹⁹⁵ *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, s. 104.

¹⁹⁶ Mehmet Genç, “Mâlikâne”, *DİA*, Cilt 27, s. 516.

¹⁹⁷ A.g.m., s. 516; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, s. 105.

mukataa gelirlerinin müzayede ile ihale edilmesiyle işlerdi, ancak aralarındaki fark iltizamda bir veya üç yıl için belirlenen miktar malikânede devlet tarafından belirlenir ve rekabet ile yükseltilemezdi. Bununla beraber mültezime mukataa belirli bir süre için değil *kayd-ı hayat* şartı ile verilirdi. Bu kayd-ı hayat hakkını elde etmesi için ödenen ücrete “muaccele” denir ve bu ücret müzayede ile belirlenir ve bu hakkı kazananlara beratları verilirdi. Mukataaların kayd-ı hayat şartıyla verilmesiyle bir nevi tasarruf ettikleri mukataayı sahiplenmeleri ve üretimi desteklemeleri hedeflenmişti. Malikâne sistemi o kadar çok yayılmıştı ki bazı zamanlarda eyaletlerin dahi malikâneye verildiği bilinmektedir.¹⁹⁸ İltizam ve Malikane sistemleri ile şahıslara verilen özel yetkiler taşrada merkezi devlete karşı güçler oluşmuştu. Geniş araziler üzerinde vergi toplamaya yetkili zengin ve nüfuzlu kimselerin mîrâ arazileri özel mülkiyetleri gibi kullanmaya başlamasına neden oldu. Literatürde “Ayanlık” olarak adlandırılan sistemin güçlenmesini sağlamıştı.¹⁹⁹ Ayanlar özellikle 18. yüzyılda merkezin taşradaki gücünün azalmasıyla kendi bölgesinde ailesiyle birlikte sürekli yöneticilik yapmaya başlamıştı.²⁰⁰

Devletin içinde bulunduğu durum devletin işleyişinde değişiklikleri zorunlu kılmıştı. Toprak sistemi de işleyiş süreci içerisinde değişen unsurlardandı. Bundan dolayı devletin Tanzimat’a giden süreci başlamış oldu. Tanzimat beraberinde kanunlaşma hareketini de getirerek 1858 Arazi Kanunnamesi’nin oluşmasını da sağladı.

¹⁹⁸ 1746 yılında Adana ve Trablusşam eyaletleri malikâne olarak verilmiştir. Bkz: Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi Cilt 1*, İstanbul 1995, s. 373.

¹⁹⁹ Özcan Mert, “Âyan”, *DİA*, Cilt 4, s. 196.

²⁰⁰ A.g.m., s. 196.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1858 (1274) ARAZİ KANUNNAMESİ

Osmanlı Devleti'nde kompleks ve çok katmanlı bir toprak sistemi, askeri düzen ve hukuk anlayışı vardı. Tarım toplumuna sahip olan bir çağ ve devlet için bünyesinde barındırdığı tüm işlevler kendi olağan işleyişinde zuhur etmekteydi. Yönetiminde uyguladığı hukuk sistemi de bu minvalde kendisine özgü bir tavrıdaydı. Osmanlı kendi özel şartları içerisinde süregelen bir kültür bağlamında şer'î hukukun yanı sıra örfî hukuk ile İslam hukukunu de içeren bir düzen geliştirmişti.²⁰¹ İslam hukuku o döneme değin İslam toplumlarında günlük yaşantıyı belirleyen kanun ve nizamların ürünüydü. Örfî hukuk da eskiden beri Türk toplumlarında dini hukuktan bağımsız beliren davranışlardı. Örfü oluşturan unsurlar ise; toplumda yaygın olarak geçerli olan adetler ve hükümdarın iradesiyle birlikte şer'î hukukun alanına girmeyen meselelerdi.²⁰² Osmanlı kanunnameleri de örfî hukukun bir sonucu olarak kanunların bir araya toplanmaları ile meydana gelmekteydi. Kanunnamelerin sistemsal olarak hazırlandığı Tanzimat devrinin ürünü olan 1858/1274 tarihli Arazi Kanunnamesi de devlette süregelen kanunlaşma silsilesinin bir tezahürüydü.

1.5. OSMANLI KANUNNAMELERİ

Osmanlı hukuk mevzuatında şer'î ve örfî hukuk olmak üzere iki türlü ana akım vardı. Şer'î hukuk içeriğini Kur'an, sünnet, icma ve kıyasa dayandırırken örfî hukuk da devletin maslahatı doğrultusunda şer'î kaidelerin dışında adet, gelenek ve hükümdarın iradesine dayanarak uygulanan hukuktu.²⁰³ Örfî hukukun kaynağını anlamak için devletin dayandığı kültüre ve doğduğu coğrafyaya bakmak gereklidir. Osmanlı Devleti'ndeki örfî teamülü oluşturan üç kaynaktan söz edebiliriz. İlk kaynak birçok davranışın dayandığı örf ve adetler, ikinci kaynak Türk ve İran topluluklarından

²⁰¹ Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 1958, s. 102.

²⁰² *A.g.m.*, 104.

²⁰³ Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 93-94.

getirmiş oldukları kanunları kendi hukuklarına uyarlamaları ve son olarak o günün koşul ve ihtiyaçlarına göre uygulanan kanunlardır.²⁰⁴

Şer‘î ve örfî hukuk alanda farklı derecede güçlüdür. Osmanlı Devleti bir İslam devleti olmasıyla birlikte çeşitli yargıları da barındıran bir devlettir. Hem şer‘î hukuku hem de örfî hukuku uygularken konulan hükümler kuruluş yıllarında kanunlardan oluşan kanunnameler ile değil ortada olan problem çerçevesinde verilen hükme dair kanunun uygulanması biçiminde yürütülüyordu. Klasik devrinde ise süregelen kanunların birikmesiyle kanunnameler meydana geldi. Kanunname-i Sultanî’de kanunun tarifi şu şekilde yapılmıştı;

*“Kavânin kanunun çoğuludur. Kanun ise, sınırların korunması, askerin teçhizi, re'âyânın idârecilerin ve hâkimlerin zulûmlerinden muhâfazası, hukuk ve ilim adamlarının gözetilerek şer'i meselelerin kendilerine tevfi ve kısaca âmmeye ve devlete ait hizmet ve maslahatları tanzim eden hükümlere denir.”*²⁰⁵

Osmanlı’daki sistemli kanunnamelerin ortaya çıkışı Fatih Sultan Mehmed dönemine denk gelmektedir. Fatih, sonraki nesilleri bağlayıcı kanunname oluşturan ilk Türk-Müslüman hükümdardır.²⁰⁶ İki türde kanunname yayımlamıştı; biri devlet teşkilatı ile ilgili hükümleri barındırmaktadır. Diğer de reaya ile ilgili idare, maliye ve cezalar kapsayan hükümlerdir. Fatih devrinden sonra padişah kanunnameleri ön planda olmuş ve Yavuz Sultan Selim döneminde de bir kanunname çıkarılmıştır. Lakin lakabını çıkardığı kanunlardan alan Kanuni Sultan Süleyman devri kanunlaşma hareketi için önemli bir süreçti. Kanuni devri kanunları Fatih devrinden farklı olarak dar bir alandaki hükümler ile sınırlı kalmamış; ülkenin çoğu meselesini alakadar eden kanunlar çıkarılmıştır. Kanuni devrinde idari, hukuki, cezai ve usul alanlarında geniş ve kapsamlı kanunlar yayımlanmıştır.²⁰⁷ Kanuni devrini araziye dair derli toplu kanunların belirlendiği bir devir olarak görebiliriz.²⁰⁸ Bu düşüncenin en önemli örneği

²⁰⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 45.

²⁰⁵ “Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri, I. Kitap”, s.78.

²⁰⁶ Halil İnalcık, “Kanunname”, *DİA*, Cilt 24, s. 334.

²⁰⁷ Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 157.

²⁰⁸ Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları Ve Kanun Açıklamaları*, Tarım Orman bakanlığı, 1962.s. 21.

Kanuni Sultan Süleyman'ın emri üzerine Ebüssuûd Efendi'nin "*fetva-yı şerife*" adı altında fetvaları toplamasıyla oluşturulan kanunname'dir.²⁰⁹ Devlette araziyle ilgili sonrasında yapılan çalışmalara örnek olmuştur.²¹⁰ Osmanlı Kanunnamelerinin büyük bölümü Fatih Sultan Mehmed'den III. Murad dönemine kadarki süreçte hazırlanmıştı. Sonrasında çıkarılan kanunnameler genellikle bu kanunnamelerin tasnifi yahut toparlanması biçiminde olagelmıştır.²¹¹

Şer'î hukukun içerisine girmeyen örfî hukuku daha çok ilgilendiren kamu, idare, teşkilat ve ceza hukuku genellikle padişah iradesinde fermanlar ve kanunlar şeklinde tanzim edilmişti.²¹² Buradan da ulemanın kanunların hazırlanış sürecinde etkili olduklarını düşünebiliriz.²¹³ Hazırlanan bu kanunların yahut coğrafyada uygulanan kanunların niteliği ve içerikleri nelerdir? Öncelikle Osmanlı gibi bir farklı bölgeleri ve idareleri olan bir yönetimde tek tip bir kanunlar topluluğu tertip etmek ve uygulamak zordu. Bundan dolayıdır ki, Rumeli topraklarında farklı, çeşitli ada topraklarında farklı, ülkenin güney coğrafyasında (Mısır, Kutsal Topraklar gibi) farklı kanunlar tertip edilmekte ve uygulanmaktaydı.²¹⁴ Osmanlı fethettiği topraklardaki süregelen kanunları genellikle sürdürmüş, çoğu zaman üzerlerinde bazı küçük değişiklikler yaparak uygulamıştı. Mısır'ın fethinden sonra Memlûk Kayıtbay Kanunlarını, Akkoyunlu Uzun Hasan ve Dulkadirli Alâüddeve'nin Osmanlı'dan önce uyguladıkları kanunları Osmanlı devam ettirmişti.²¹⁵

Devletin klasik devirde ürettiği kanunname türlerini Ömer Lütfi Barkan, üçe ayırmaktadır:

- a. Umumi hükümleri barındıran ferman ve emirler
- b. Vilayetlere özel, zamanla düzenlenebilen kanunlar
- c. Hükümlerden oluşan ve uygulamasını gösteren fetvalardır.²¹⁶

²⁰⁹ Kanunnamenin içeriği hakkında birinci bölümde bilgi verilmiştir.

²¹⁰ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri", s. 77.

²¹¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri I*, s. 7.

²¹² Barkan, "Kanunname", s. 192; Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 96.

²¹³ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 70.

²¹⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Kanunname", s. 190.

²¹⁵ Halil İnalcık, "Kanunname", s. 334.

²¹⁶ "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 328.

Ancak Osmanlı kanunnameleri üzerine Ahmed Akgündüz'ün Tanzimat'a kadar olan kanunnameleri, siyasetnameleri ve layihaları incelediği *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* adlı eserinde k yedi kanunname türünden bahseder ki bunlardan bir tanesi de toprakla ilgilidir: Mîrî arazi ve Timar Nizâmıyla ilgili kanunlar; padişah iradesine dayanan en önemli yetkilerden biri de mîrî arazi üzerindeki yetkililerdir. Bu kanunlarda mîrî arazinin mahiyeti, intikal ve tasarruf hakkı gibi konuları içermektedir.²¹⁷

Tanzimat devrinden önceki son kapsamlı kanunlaşma süreci III. Ahmed devrinde yaşanmıştı. “Kanûn-ı Cedid” olarak çıkarılan kanunname devletteki köklü birçok değişimi de içermekte ve bu mahiyetiyle Tanzimat'tan önce çıkarılmış kapsamlı son kanunname niteliği taşımaktaydı.²¹⁸ Tanzimat'tan önce hazırlanan tüm kanun teamüllerinde sistemli ve önceden hazırlanarak oluşturulan bir düzen yoktu. Dönemin koşulu ne gerektiriyorsa o anki durum, mekan, olayla ilgili olarak verilen emir ve fermanlardan meydana geliyordu.²¹⁹ Kanunların hazırlanış sürecinde de farklı kimseler görev yapmaktaydı. Şer'î hukuk yapıcılar (kadı, kazasker, şeyhülislam) ve örfî hukuk yapıcılar (nişancı, vezir, veziriazam) birbirlerini tamamlarlar ve dönemin ihtiyaçlarına göre çözüm üretirlerdi.²²⁰ Kanunnamelerin hazırlanış sürecinde nişancılar büyük bir öneme sahipti. Çünkü hazırlanan kanunnamelere son şekillerini nişancılar vermekte ve padişahların tuğrasını onlar çekmekteydi.²²¹ Nişancılar kanunlar ile ilgili olduklarından onlara “müftî-yi kanun” denildiği bilinmektedir. Kabul edilen kanunlar mahalli mahkemelere gönderilerek kadıların ve idarecilerin bilgilendirilmesine ve reayayı bilgilendirmek amacıyla pazar yerlerinde ilanına dikkat edilirdi. Ayrıca isteyen bir kimseye mahkemelerce ücreti mukabilince verilirdi.²²²

²¹⁷ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri, I. Kitap”, s. 87-101.

²¹⁸ M. Âkif Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İSAM Yayınları, İstanbul 2020, s. 67.

²¹⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Kanunname” s. 193.

²²⁰ M. Âkif Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, s. 70-71.

²²¹ A.g.e., s. 67.

²²² A.g.e., s. 80.

Tanzimat dönemi kanunnamelerine giden süreçte kanunlaştırma hareketinin nasıl başladığını Hıfzı Veldet şöyle açıklamaktadır; “Gülhane Hattı, memleketteki nizamsızlığı ve adalet düzeninin bozukluğunu bizzat hükümdarın kabulü ile itiraf etmekte ve bu düzensizliğin Gülhane Hattı’nda nasıl düzeleceğini tasvir etmekte ve bunun da ancak yeni kanunlar ile gerçekleşeceğini belirtmektedir.”²²³ Tanzimat’ın Osmanlı kanunlarına verdiği önemi ilanından altı ay gibi kısa bir süre sonra Ceza Kanununun çıkarılmasıyla anlayabiliriz. Tanzimat modern hukuk anlamında kendisini ilk olarak burada göstermiştir.²²⁴ Bu sürece kadar Osmanlı’da modern bir kanunlaştırma hareketi yoktu, arazi özelinde ise toplu anlamda bir başvuru metni bulunmamaktaydı.²²⁵ Aslında Osmanlı hukuku temelinde oluşurken toprak hukuku üzerine şekillenmiş ve mali-idari konularını da bu minvalde geliştirmişti.²²⁶ Devletin yaptığı arazi kanunlarını Tanzimat öncesindeki dönem ve Tanzimat sonrasındaki süratle gerçekleşen kanunlaşma dönemi olarak iki süreçte takip edebiliriz. İlkinde kanunların içeriği İslam hukuku ile daha paralel iken ikinci dönemde önemli olan dönemin yenilik ve ihtiyacına yönelik kanunların ortaya çıkmasıydı.²²⁷ Devletin mîrî arazilerdeki hukuki düzenlemelerini devlet politikası ve bölgesel farklılıklara göre yapmasından dolayı taşrada reayanın karşılaştığı toprak sorunları şer’î hukukun bazen dışında uygulamalara yol açmıştı.²²⁸ Mîrî araziler ile ilgili konularda emir ve fermanlardan doğan mahalli bir toprak hukuku oluşmuştu. Böylelikle yerel halkın problemleri yerinde hızlıca çözülebilmişti.²²⁹

Osmanlı’daki toprak sistemindeki bozulmalar ile değişimler toprak hukukunda ve bunun özelinde kanunnamelerde köklü değişikliklere sebebiyet

²²³ Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, s. 173.

²²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961, s. 173.

²²⁵ *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 33.

²²⁶ Mehmet Gayretli, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kanunlaştırma Çalışmaları*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2015, s. 245.

²²⁷ *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, s. 18.

²²⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiyede Sultanların Teşrii Sıfat ve Salahiyetleri Kanunnameler”, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler Makaleler*, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2000, s. 1384.

²²⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Kanunname”, s. 192.

vermişti.²³⁰ Kanunname çalışmaları döneminde yalnızca toprak hukuku alanında kanunlar ortaya çıkmamış hukukun tüm alanlarında belli başlı kanunnameler oluşturulmuştu.²³¹ Arazi Kanunnamesi ile devletin başından itibaren süre gelen toprak hukuku üzerine çıkarılan kanunların uygulamasının sonu gelmiş ve artık kanunname dahilinde çözümler oluşmuştu. Aynı zamanda Tanzimat Fermanı ilan edilirken padişahın ileride yapılacak kanunlara uyacağına dair ant içmesi de kanunlaştırma faaliyetlerini meşrulaştırmıştı.²³²

Osmanlı kanunlar ve kanunnamelerinin oluşumu klasik dönem ve Tanzimat ile başlayan yeni dönemde farklılıklar göstermişti. Tanzimat'ın kanunlaşma hareketi ile çıkan kanunnameler içerisinde tez konumuzu da belirleyen 1858/1274 tarihli Arazi Kanunnamesi de bulunmaktadır. Toprak hukuku alanında yapılan kanunname eskiden beri gelen toprak teamüllerini bir çatı altında toplamıştı. Özellikle şekil ve maddeler halinde modern bir kanunname ortaya konmuştu. Oluşturulan kanunname mîrî arazi hakkındaki hüküm ve kaideleri içerdiği için şer'î hukukun alanına giren mülk ve sahih arazi hakkında hüküm barındırmamaktadır.²³³

1.6. ARAZİ KANUNNAMESİ VE TANZİMAT DÖNEMİ

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle döneme damga vuran kanunlaşma hareketinin önemli bir parçası da Arazi Kanunnamesi'di. Devlette toprak düzeninin bozulması, 19. yüzyılın başında timarın kaldırılması ve ardından düzensiz toprak işleyişini toparlamak için 1858 Arazi Kanunnamesi'ne ortaya çıkarılmıştır.²³⁴ Arazi Kanunnamesi, Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığını yaptığı "Meclis-i Muvakkat" komisyonunca hazırlanan kanunname, 7 Ramazan 1858/1274 tarihinde bir mazbata şeklinde Meclis-i Tanzimat'a yollanmış, Meclis-i Tanzimat kanunnameyi incelemiş ve Sadarete sevk etmiştir. Sadaret de arz tezkeresiyle padişahın onayına sunmuştur.

²³⁰ M. Âkif Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, s. 66.

²³¹ Ceza kanunnamesi, Tapu nizamnamesi, Vilayet Nizamnamesi vd.

²³² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V Cilt*, s. 171.

²³³ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri", s. 44.

²³⁴ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 91-92; Reşat Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 26, Sayı 03, 1971, s. 39.

Kanunname 6 Haziran 1858/ 23 Şevval 1274 tarihinde İrade-i Seniye ile onaylanmıştır. Meclis-i Muvakkat komisyonu kanunnamenin hazırlanmasının ardından görevi devam ederek Tapu Nizamnamesi'ni hazırlamışlardır. Komisyon kanunname maddelerini oluşturulurken arazilere dair eski ve yeni uygulanan kanunları ve fetva suretlerini toplayıp sınıflandırarak bölümlere ayırmıştır.²³⁵ Ayrıca yeni uygulanacak hükümlerin şer'î hukuk ile ters düşmemesi için şeyhülislam ile istişare edilmiştir.

Arazi Kanunnamesi, giriş (mukaddime, 1-7. maddeler), üç bölüm (bab) ve son söz (hatime) olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Mukaddime kısmında Osmanlı Devleti'ndeki toprak türleri anlatılmıştır.²³⁶ Birinci bölüm (8-90. maddeler) mîrî arazinin tasarruf, ferağ, intikal ve mahlûlat biçimlerini dört fasla ayırarak anlatır. İkinci bölüm (91-103. maddeler) metruk ve mevat topraklara ait hükümleri anlatır. Üçüncü bölüm ise (104-132. maddeler) çeşitli konularda hükümleri (örneğin; madenler hakkında hüküm bulunur) ihtiva eder. Kanunname birinci maddesinde²³⁷ de belirttiği üzere öncelikle devletin içerisindeki arazileri tanımlar ve bunların içerisinde mülk arazi hariç mîrî arazi, vakıf (gayr-ı sahih vakıf) arazi, metruk arazi ve mevat araziye açıklayan maddeleri içerir. Kanunname ilk etapta 7500 adet basılarak eyaletlere, liva ve kazalardaki meclis ve mahkemelere yollanmıştır. Eyalet ve sancaklardan talep geldikçe kanunname nüshaları basılarak yollanırdı. Aynı zamanda nüshalarla birlikte bölgelerde kanunnameye uyulması konusunda emirler de iletilirdi.²³⁸ Kanunnamede belirtilen tapu senedi uygulaması için de vilayet ve kasabalara yollanacak senetler

²³⁵ “Sa’da Efendi ki Sultan Süleyman zamanından beri arâzi hakkında yapılmış olan kanunları ve kuyûdundan çıkarıp cüz’ cüz’ komisyona verdi. Bunlar komisyonca envâb ve fusûle taksim olunara ve icâb-ı vakt ü hâle göre ba’zıları ta’dil ve lüzum görülen ba’z-ı mevâdd-ı kanunîye dahi ilâve olunarak bir kanun-nâme lâyihası tanzim olundu...” bkz. Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 13-20, yay. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1960, s. 45; Halil Cin-Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 424.

²³⁶ Bkz. Arazi Kanunnamesi, haz. Orhan Çeker, Ebru Yayınları, İstanbul 1985; Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, yay. haz. Abdullah Sivridağ vd., T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 135, İstanbul 2014.

²³⁷ Arazi Kanunnamesi, haz. Orhan Çeker, s. 13.

²³⁸ “Arazi hakkında gönderilen (---) ahkamına tevkîf hareket ve tesri maslahata itina ve gayret olunması hakkında sebkât eden iş’ar üzerine şimdiye kadar takdim olunan ilmühaberlerin miktar ve keyfiyetine mübeyyin pusulasının irsal olunduğu”, BOA, A.MKT.MHM, Dosya no: 212 Gömlek no:67;

“Defter Emaneti Behiyyesine

Arazi-i emriyye hakkında ittihaz olunan usulü cedidenin sadr-ı icrasına dair mesbuk olan iş’arata cevaben Tırnova kaymakamıyla arazi memuru Haşim efendi ve Sofya mutasarrıfı saadetli paşa tarafından gelen tahrirat ve defter ve Üsküb ve N? ve Saruhan kaymakamları tarafından mevrud haberi küt’a muharrerat manzur-u saadetleri olmak üzere leffen gönderilmiş olmağla icabının icrası hususuna himmet eylemek siyakında tezkere.” BOA, A.MKT.MHM, Dosya no:185, Gömlek no: 95.

defterhane tarafından tedarik ediliyor, aksi bir durumda arazi memurları ve bölge yetkilileri gönderilmediğine dair merkeze bilgi veriyordu.²³⁹

Kanunnameyi kavrayabilmek için oluşturulduğu dönemi ve dönemin iç dinamiklerini de bilmemiz gerekmektedir. Kanunname, devletin siyasi, askeri, mali bakımdan sarsıldığı ve bu süreci aşmak için değişime girdiği bir dönemde ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Osmanlı kendi varlığını devam ettirmek ve güçlenmek için bir “Tanzimat” sürecine girmişti. Tanzimat devrine gelmeden önce devlet kendi iç problemlerini çözebilmek adına yoğunlukla 18. yüzyıldan beri ıslahat çalışmaları yapagelmekteydi. Tanzimat hareketinin önceki yıllarda gerçekleştirilen ıslahat hareketlerinden farkı, öncesindeki ıslahat teşebbüslerinin uygulanmasında eskiye duyulan özlem ve eski düzene dönüldüğünde devletin içtimai hayatının düzeleceği umuduydu.²⁴⁰ Aynı zamanda Tanzimat, devletteki tek bir alana yapılmış ıslahat programı değildi. Halil İnalcık’ın deyimiyle “iktisadî-ictimai temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü göstermektedir”.²⁴¹

Ayrıca Tanzimat Fermanı, yüz yıldan fazla süredir yürütülen ıslahat çalışmalarının da bir neticesidir. Özellikle II. Mahmud’un başlattığı uzun bir yeniden düzen sürecinin Tanzimat’ın ilanında büyük katkısı vardır. Hatta fermanı II. Mahmud’un son döneminde hazırlattığı bilinmektedir.²⁴² Fakat ömrü vefa etmeyen padişahın yenilik hareketini tahtı devralan Abdülmecid’in başlattığını görmekteyiz. Tanzimat Fermanı dendiğinde akla ilk gelen devlet adamı fermanın da mimarı olan Mustafa Reşit Paşa’dır. Mustafa Reşit Paşa’nın Abdülmecid’in tahta çıkışıyla İstanbul’a dönmesinin ardından Tanzimat’ın ilanına değin geçen dört aylık süreç bir nevi fermanın hazırlık evresini oluşturmaktadır.²⁴³

²³⁹ BOA, A.MKT.UM, Dosya no: 408 Gömlek no: 68.

²⁴⁰ A. H. Ongunsu, “Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 7.

²⁴¹ Halil İnalcık, “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 32.

²⁴² Mehmet Yıldız, “Tanzimat Fermanı: Genel Değerlendirme; Karşılaştırmalı İlmî Metin İngilizce, Fransızca, Almanca ve Arapça Tercüme”, *Journal of Islamic Research*, Yıl 5, Sayı 1, 2012, s. 132.

²⁴³ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 167; A. Cevad Eren, “Tanzimat” *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, s. 719.

Tanzimat'ın ilan edildiği ortamı tahayyül edersek, taşralardaki devlet görevlileri ve de yerel halktan nüfuzlu kimseler adam öldürme, insanların mallarını gasp etme gibi merkezin müdahale edemediği birçok durumda halkı mağdur etmekteydiler. Bunlarla birlikte rüşvet konusu da en büyük memuriyetten ücra köşelerdeki görevli kimselere kadar yayılmış vaziyetteydi.²⁴⁴ Devletin iç idaresindeki bu çürümüşlük ile dış faktörlerde yaşadığı mağlubiyetler ve teknolojik geri kalmışlık yeni bir nizamı mecbur kılıyordu. Bu genel havanın içerisinde dış ilişkiler özelinde Mısır Meselesi ve Boğazlar Meselesi uluslararası diplomaside de zorluklar ile mücadelede olduğunu göstermekteydi. Devletin zayıf durumunun güçlendirilmesi meselelere çözüm olacak bir husustu. Dönemin zemini içerisinde yeniliğe gitmek bir ihtiyaç olmuştı.

Devletin bu zor bir sürecini yönetebilecek ve dış ilişkilerdeki problemlere en hakim kişi dönemin devlet adamı Mustafa Reşit Paşa'ydı. Reşit Paşa padişah ile yaptığı görüşmeler ile bu zarureti padişaha telkin etmiş ve Tanzimat Fermanı'nın doğmasını sağlamıştı.²⁴⁵ Ferman anlatılan hava içerisinde Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile ilan edilmişti. Ferman ilan edilirken Gülhane meydanında tüm devlet erkani, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri hazır bulunmaktaydı.²⁴⁶

Tanzimat fermanı, ilanından hemen sonra eyaletlere, valilere, sancaklara yollanmıştı. Merkezlere yollanırken bir açıklama metni ile beraber gönderilmişti. Bunun nedeni açıklama fermanında da belirtildiği gibi Tanzimat'ın yanlış anlaşılması gerektiği ve kulaktan duyma bilgiler ile uygunsuz olayların çıkmaması içindi.²⁴⁷ Ferman ilk günlerde neşeli bir havayla karşılanmış olsa da yeniliklerden rahatsız olan kesimin de etkisiyle halk üzerinde beklenen intibai oluşturmuyordu. Tanzimat Fermanı, önde gelen belli başlı devlet adamlarınca oluşturulması, yerel halkın fermanın içeriğini kavrayamaması ve nüfuzlu kesimin menfaatlerine ters

²⁴⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V Cilt*, s. 173-174.

²⁴⁵ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 168.

²⁴⁶ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, Cilt 40, s. 2.

²⁴⁷ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 180.

düşmesi gibi sebeplerle reaya tarafından benimsenememişti.²⁴⁸ Tanzimat’a karşı çıkan grupların önde gelenlerinden biri de mültezimlerdi. İltizamlar ile elde ettikleri ayrıcalığı ve nüfuzu kaybeden mültezimler reaya dinin elden gittiği ve Hristiyan tebaaya verilen hakların şeriata uygun olmadığı gibi söylemler ile kışkırtıyorlardı.²⁴⁹ Tanzimat ile getirilen tüm ıslahatların uygulanabilirliğinin zorluğu anlaşılmış ve gelen düzenlemelerde büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Tanzimat Fermanı ile iltizam usulünün kaldırılmasının sebebi, devlette merkezileşmeyi sağlamaktı. Bunun için mültezimler yerine vergileri toplamak için devlet tarafından memurlar görevlendirildi.²⁵⁰ İltizamın kaldırılması üzerine devlet memurları vasıtasıyla ülkeyi denetlemeye çalıştı. Ancak hem mültezim sahiplerinin bölgelerinde güçlü olmaları ve bu değişime direnmeleri hem de devletin yetişmiş memurunun yeterli olmamasından dolayı 1842’de iltizam usulü yeniden uygulanmaya başladı.²⁵¹ Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra halkın da fermanı anlayabilmesi için birtakım çalışmalar yapıldı. Ayrıca fermanın belirttiği kanunların yapılabilmesi için de kanunları yapacak kurumların tesisine çalışıldı.²⁵²

Tanzimat Fermanı’nın ilanından hemen sonra devlet kanunlaştırma hareketine başlamıştı. Kanunların maksadı devletin yıkılmasını önlemek ve eski günlerine geri dönmesini sağlamaktı. Kanunlaştırma sürecinin etkili meclisi II. Mahmud tarafından kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’dir. 1854 yılında ise yasama yetkisini Meclis-i Âlî-i Tanzimat’a devretmiştir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye padişaha ait bazı görevleri üstlenmişti. Konumuz bakımından bu meclisin önemi, Tanzimat sürecinde hazırlanan kanunnamelerin hazırlanmasını sağlamasıdır. 1854 yılında Meclis-i Vâlâ ikiye bölünmüş ve Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-

²⁴⁸ Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanını Tahlili”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 35; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi Cilt III-IV*, sad. Neşet Çağatay, TTK Basımevi, Ankara 1980, s. 287.

²⁴⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, s. 186-187.

²⁵⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserler I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 9.

²⁵¹ “Tanzimat Fermanı: Genel Değerlendirme; Karşılaştırmalı İlmî Metin İngilizce, Fransızca, Almanca ve Arapça Tercümeler”, s. 139; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi Cilt III-IV*, s. 289.

²⁵² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, s. 172.

ı Adliye isimleriyle iki meclis oluşturulmuştur.²⁵³ Meclisin ayrıldığı bu süreçte Meclis-i Âli-i Tanzimat kanunnameler çıkarmıştır ve bu kanunnamelerden biri de Arazi Kanunnamesi'dir. Kanunname kabul edilmeden önce 1840/1256 tarihinde toprak hukuku alanında düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Toprakların vergi meseleleri ve vakıflar hakkındaki mevzular ile ilgili bu tarihte nizamname çıkarılmıştır.²⁵⁴

Bu düzenlemelerden ilki ülkede uygulanan öşür vergisinin oranı hakkındaydı. Öşür vergisi temelde 1/10 oranında sabit olduğu bilinen bir vergi türüdür. Ancak devlet öşrü toprağın verimine göre bölgelerden 1/2'den 1/10 oranı aralığında almaktaydı.²⁵⁵ 1840/1256 yılında ise öşür oranı tüm ülkede eşit seviyeye çıkarılmış ve her yerde 1/10 olarak değiştirilmiştir.²⁵⁶ Bu eşit oranda öşür konulmasının sebebi Tanzimat'ta herkesin eşit olduğu düşüncesinin kabulüne dayanmaktaydı. Lakin bu karar asıl olarak dengesizliğe sebep olmuş ürün üzerinden alınan bu vergi, aynı verimde olmayan arazilerden de aynı oranda vergi talep edildiği için reayaya haksızlık yapılmıştı. Örneğin öncesinde Rumeli'de bu oran 1/8 idi.²⁵⁷

Diğer bir düzenleme de 1847/1263 yılında yapılmış ve düzenlemeye göre mîrî arazideki intikal hakkı genişletilmiştir; ek olarak tapu senetlerinin bu tarihten itibaren defterhane tarafından arazi sahiplerine verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵⁸ Defterhaneye geçmeden önce senet verme yetkisi timarın da çözülüşüyle mültezimlerin elindeydi ve de denetlemesi güç bir durumda idi. Bu sebeple defterhanenin denetimine geçmesi ile oluşabilecek kanunsuzluklar önlenmeye çalışılmıştır.²⁵⁹ İntikal hakkındaki düzenleme, eskiden babasından arazisini tapu bedeli ile kazanan kız evlada bedelsiz kazanma hakkı verilmiştir. İntikal hakkının genişletilmesinin ardından bir hafta sonra annenin tasarruf ettiği arazinin intikalinin de hem erkek hem de kız evlada bedelsiz

²⁵³ Musa Çadircı, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanhoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 381.

²⁵⁴ A. Cevad Eren, "Tanzimat" s. 734-735.

²⁵⁵ "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 320.

²⁵⁶ "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 320; *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 33.

²⁵⁷ "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 321.

²⁵⁸ "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 323; *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 34.

²⁵⁹ *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 34.

geçirilmesi kabul edilmiştir. Halbuki bu uygulama öncesinde annenin arazisi erkek evlada da kız evlada da tapu bedeli ile intikal ederdi.²⁶⁰

Devam eden düzenlemeler silsilesinde 1849/1265 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye mazbatasıyla annenin tasarrufunda olan arazinin erkek ve kız evlatlara bedelsiz geçmesinin yanında diğer akrabalara tapu bedeli ile intikali onaylanmıştır.²⁶¹ Bu düzenlemelerin ardından kanunname kabul edilmiş ve öncesinde yapılan hükümler de kanunnamede yerini almıştır. Kanunname tapu konuları hakkındaki kanunlarda yetersiz kaldığından ötürü bir yıl sonra 1859/1276 tarihinde on dört maddelik *Tapu Nizamnamesi* çıkarılmıştır.²⁶²

Osmanlı Devleti'nde birçok değişimi başlatan Tanzimat süreci aynı zamanda toprak sisteminde de değişimlerin yoğun ve sistemli bir biçimde başladığı dönem olmuştur. Tanzimat ile birlikte artık dirlik sistemi kaldırılarak tımar sistemi son bulmuş oldu. Toprakta gelen vergileri devlet bizzat toplayacak ve memurlara ödenen ücretler hazineden karşılanacaktı.²⁶³ Sanayi öncesi ekonomilerde vergi sistemi toprağa dayanmıştı ve bu ekonomilerin belirli problemleri Osmanlı Devleti ekonomisi için de bulunmaktaydı. Bunlara çeşitli çözümler ve metotlar üretilmeye çalışılmıştı.²⁶⁴ Dolayısıyla arazi hukukundaki bu yeni kanunname ile devlet tarım topraklarının sürekliliğini sağlamayı amaçlamıştı.²⁶⁵ Hıfzı Veldet'e göre kanunname Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan sonra çıkardığı en orijinal ve en yerli kanundu.²⁶⁶ Araziler hakkındaki kanunlar, Divân-ı Hümayun defterlerine kayıt edilen farklı zamanlarda uygulanmış dağınık hükümlerden meydana gelirken²⁶⁷ kanunname sayesinde farklı tarihlerde ardı ardına çıkarılan kanunlarda yaşanan karışıklığın da ortadan kaldırılması sağlanmıştı. M. Macit Kenanoğlu'na göre kanunnamenin amacı arazi sistemindeki

²⁶⁰ A.g.e., s. 35.

²⁶¹ *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 35. Ayrıca konu ile ilgili bkz. Ebül'ûlâ Mardin, *Toprak Hukuku Dersleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947.

²⁶² A. Cevad Eren, "Tanzimat", s. 735.

²⁶³ Erdal Celal Sumaytaoğlu, *Osmanlı'da Ve Türkiye'de Tarımsal Politikaların Tarihsel Gelişimi Ve Uygulanması*, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 20.

²⁶⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 99.

²⁶⁵ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 974, 976; "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 333.

²⁶⁶ Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", s. 180.

²⁶⁷ Ebül'ûlâ Mardin, *Toprak Hukuku Dersleri*, s. 4.

değişikliklerden ve karışıklıktan dolayı meydana gelen mîrî arazi statüsünü düzenlemektir.²⁶⁸ Kanunnamenin tartışma konusu olan önemli bir yönü de mîrî araziye mülk arazi statüsüne yaklaştırdığı düşüncesidir. Bu düşünceye göre mîrî araziye tasarruf eden kişilere verilen haklar ile arazi statüsü mülk araziye dönüşmüştür. Ancak farklı bir yaklaşıma göre de kanunnamenin yapılışındaki amaç ferdi tasarrufu artırarak küçük köylü tabakasının toprağına daha fazla bağlanmasını sağlamak ve köylüden alınacak verimi artırmaktır. Bunun yanı sıra son yüzyıllarda meydana gelen tebaanın ayrılıkçı faaliyetlerini de onları toprak üzerinden devlete bağlayarak güçlendirme amacıdır. Bir başka görüş ise Donald Quataert’a aittir: “Arazi Kanunnamesi’nin arazi sistemi üzerinde kesin bir etkisi olsaydı devlet toprakları içerisinde aynı arazi sisteminin uygulanıyor olması gerekirdi”²⁶⁹ demektedir. Şevket Pamuk da Arazi Kanunnamesi’nin etkilerinin ölçülebilirliğinin güç olduğundan bahsederek toprak üzerinde siyasal, toplumsal ve iktisadi birçok etkenin etkili olmasından dolayı 1858 Kanunnamesi’nin etkisinin çok sınırlı kalmış olduğunu savunmaktadır.²⁷⁰ Kanunnamenin uygulanabilirliği hala soru işareti iken bazı belgelerde yeni konulan kanunların uygulaması hakkında bir müddet istendiği de görülmektedir. Belgeye göre;

“Makam-ı ali-i cenâb-ı vekâletpenâhiye

Arazi hakkında olan usûl-i cedîde vechle altı mah müddetle arazisi tabulanmayan kesandan iki kat haraç alınmak talimat-ı cedide iktizasından ise de esbab-ı malumete binaen müddet-i mezkurde bir sene daha müddet verilmiş olduğundan

Fi 19 muharrem sene [12]78”²⁷¹

Görüldüğü gibi kanunnamede bahsedilen arazilerin tapulanma işlemini altı ay geçiren bir mutasarrıfın iki kat haraç vermesi gerekirken bir sene daha tapu işlemi için süre verildiği belirtilmiştir.

²⁶⁸ M. Macit Kenanoğlu, “1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulaması”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006, s. 135.

²⁶⁹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2*, s. 977.

²⁷⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserler 1*, s. 9.

²⁷¹ BOA, A.MKT.UM, Dosya no: 487 Gömlek no:8.

Arazi Kanunnamesi çıkarıldıktan sonra düzenlemeler bitmemiş; zaman ve süreç içerisinde maddelerine zeyiller yapılmış ve yeni maddeler de eklenmiştir.²⁷² Kanunname Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrasında Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar çeşitli revizeler ile hükmünü sürdürmüştür. Barkan'ın görüşüne göre kanunnamenin bazı maddeleri büyük değişiklikler sonucu Cumhuriyet devrinde dahi uygulamasını devam ettirmiştir.²⁷³

1.7. ARAZİ KANUNNAMESİ'NİN GETİRDİĞİ DÜZENLEMELER

Osmanlı Devleti tarım topraklarında 19. yüzyılda, yüzyıllardır girişmediği bir merkezleşmeye gitti ve bunu temel bir kanuna oturtmak için de Arazi Kanunnamesi önemli adımlardan biriydi. Elbette merkezleşmeye giden yolun kırılma noktası Tanzimat'ın ilanı ve onu takip eden kanunlaşma süreciydi. Aynı zamanda Tanzimat zihniyetinin ve devletin temel ekonomik ayağı olan tarım toplumunun en açık göstergesiydi.²⁷⁴ Merkezleşmeyi sağlamak isteyen devlet temel anlamda farklı alanlarda da kanunnameler neşretti. Fakat bu kanunnamelerin bir kısmı yabancı kanunların etkisinde gelişmişti. Arazi kanunnamesi ise tamamen toplumun bir yansıması olarak tebaayı toprağına bağlamak için yerli hükümlerden oluşan bir kanunnameydi. İçerik olarak çok fazla yenilenmese de kanunname biçimi ve oluşu bakımından eski kanunnamelere benzememektedir. Sınıflandırması, maddeler ile numaralanması modern bir tarz katmaktadır.²⁷⁵ Asıl olarak kanunname eskiden beri süre gelen, uygulanan hükümleri ihtiva eder ve bunları dönemin şartlarına göre günceller. Tamamen yepyeni bir kanunnameden söz edemeyiz fakat birkaç yeniliği de içerisinde barındırmaktadır.

Kanunnamenin ilk göze çarpan ve dönemine kadar gelen uygulamalardan farklı kılan özelliği tüm Osmanlı coğrafyasında uygulanmasının tebliğı ve kendinden önceki kanunları tasfiye etmesidir. Böylelikle her bölgede uygulanan özel kanunnamelerin

²⁷² Ebül'ûlâ Mardin, *Toprak Hukuku Dersleri*, s. 3.

²⁷³ *A.g.e.*, s. 293.

²⁷⁴ "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 293.

²⁷⁵ *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 38.

yerini bu teferruatlı kanunname almıştır.²⁷⁶ Sonrasında arazilerin ihalelerinde devlet tarafından görevlendirilen memurlar seçilmiş, timar sistemindeki sipahi ve mültezim ile muhassıllar olmamıştır.²⁷⁷ Timar sipahilerinin ve mültezimlerin vermiş oldukları senetler yerine devletçe düzenlenen tuğralı tapu senetleri verilmesi kabul edilmiştir. Mîrî arazi üzerindeki tasarruf hakkını verimliliği artırmak için ferdi olarak kabul etmiştir. İntikal hakkı hususunda bedelsiz intikal hakkını çocukların yanında anne ve babayı da koyarak üç kişiye çıkarmıştır, tapu bedeli ile intikali de dokuz kişiye çıkarmıştır. Mîrî arazideki mutasarrıfın tasarruf hakkı klasik dönemde ölümünün ardından belirli yakın çevresine intikal ederdi. İlerleyen dönemlerde ise intikal hakkı sahipleri zamanla genişletilmişti.²⁷⁸

İntikal hakkı üzerine bir önceki bölümde bahsedilen 1263 tarihindeki düzenlemenin ardından kanunnamede de intikal hakları genişletilerek düzenlemiştir. Ancak kanunnamenin ilanından önce kanunnamedeki bu maddenin (Arazi Kanunnamesi 54, 55 ve 59. maddeler) önceden ilan edilmesi uygun görülmüş ve Ocak 1858/ evâhir-i cemaziyelûlâ 1274 tarihinde bir Hatt-ı Hümayun çıkmıştır.²⁷⁹

Devlet kanunnamede mîrî arazi ve diğer arazi türleri hakkında tasarruf, ferağ, intikal ve mahlûlât haklarını şu şekilde açıklamıştır:

1.7.1. Tasarruf Hakkı

Mîrî arazi üzerinde köylü istediği gibi ziraat edebilir ve istediği mahsulü yetiştirebilir.²⁸⁰ Toprakları üzerinde herhangi bir müdahaleyi engelleme hakkına sahiptir.²⁸¹ Bu gibi tasarruf hakları devlet tarafından görevlendirilen memur nezaretinde gerçekleşmektedir. Geçerli bir neden olmaksızın toprağı üç sene boş bırakırlarsa toprak ellerinden alınır ve intikal hakkı olan silsile önemsenmeyerek

²⁷⁶ Ancak yalnızca Bosna ve Niş kanunnâme dışında bırakılmıştı. Ahmet Cevdet Paşa bu konuda, “Ez-cümle Bosna vilâyeti çiftlikleri bir nizâmnâme-i mahsûs ile kavânîn-i umûmiyyeden istisnâ olunduğu gibi Niş tarafındaki çiftlikler için dahi bir nizâmnâme yapılmış ve Niş mülhakatından olan ba’zı mahâllerdeki çiftlikler maktû’a merbût olarak te’âmül-i kadîmi vechile tasarruf olunmakta bulunmuştur.” Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkîr* 40, yay. Cavid Baysun, TTK Basımevi, 1986, s. 142-143.

²⁷⁷ Arazi kanunnamesi, madde 3.

²⁷⁸ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 370.

²⁷⁹ “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, s. 328-329.

²⁸⁰ *Arazi Kanunnamesi*, 9. madde.

²⁸¹ *Arazi Kanunnamesi*, 13 ve 17. madde.

müzayede ile satılırdı.²⁸² Memurun izni olmadan köylü ağaç dikemez, bağ ve bahçe ittihaz edemez.²⁸³ Çünkü tasarruf eden kişi yalnızca toprağı işlemekle yükümlüdür özel mülkiyeti gibi toprağı tasarruf edemez. Devlette özel mülkiyeti engellemek için mîrî arazi tasarrufunda bazı görevler için memurun iznini şart koşmuştur. Ferdi tasarrufun yanı sıra birkaç kişinin tasarruf ettiğı araziler de vardır.²⁸⁴ Bu arazilerde tasarruf şekli arazinin taksimi iledir ancak taksimi mümkün değıl ise müşterek tasarruf edilir.²⁸⁵ Metruk arazi türünde de ortak kullanım hakkı söz konusudur. Ortak kullanımda bir karye ahalisi yahut birkaç karye ahalisi bulunabilir fakat kullanılan arazi bellidir kullanım hakkı olmayan ahali araziyi kullanamaz.²⁸⁶ Ortak kullanılan arazi üzerine ziraat yapılamaz, ağaç dikilemez ya da varsa sökülemez, alınıp satılamaz.²⁸⁷

1.7.2. Ferağ Hakkı

Mîrî arazide tapuyla tasarruf ettiğı bir araziyi memurun izniyle bedelsiz yahut bedeli karşılığında ferağ edebilir. Ferağdan sonra kişi vefat eder ise varisleri araziyi talep edemez. Fariğ olan kişi ferağ gerçekteştikten sonra kararından dönemez.²⁸⁸ Müşterek tasarruf edilen arazide ise ortak olan kimsenin izni olmadan diğeri ortağı kendi hissesini bedelli yahut bedelsiz ferağ edemez. Burada yine ferağ edilirken memurun izni şart koşulmuştur. Tasarruf konusunda olduğı gibi burada da özel mülkiyetin engellenmesi amaçlanmıştır.

Vefaen Ferağ ise borçlu bir mutasarrıf borcuna karşılık araziyi memurun izniyle rehin verebilir ancak borcunu tamamen ödediğinde tekrar geri almış sayılmaktadır.²⁸⁹ Eğer borçlu olan kimse vefaen ferağ ettikten sonra vefat ederse varisleri borcu ödemedikçe toprağı geri almış olmazlar yahut kişi vârisiz ölür ise arazi

²⁸² *Arazi Kanunnamesi*, 68 ve 69. madde.

²⁸³ *Arazi Kanunnamesi*, 25. madde.

²⁸⁴ “*Üşküp mutasarrıfına tabi moraz karyesinde vaki (---) ber-vechi iştirak veyahut şer’i mülkiyet üzere mutasarrıf olduğumuz arsamızda...*” BOA, A.MKT.UM, Dosya no:85, Gömlek no:59.

²⁸⁵ *Arazi Kanunnamesi*, 16 ve 16. madde.

²⁸⁶ “*Üşküb kazasının meralarına müdahale eden diğeri karye ahalisinin men-i*”, BOA, MVL, Dosya no: 449, Gömlek no: 26.

²⁸⁷ *Arazi Kanunnamesi*, 91, 92, 94, 96 ve 97. madde.

²⁸⁸ *Arazi Kanunnamesi*, 38 ve 39. madde.

²⁸⁹ *Arazi Kanunnamesi*, 116 ve 18. madde.

mahlul sayılır ve müzayede olunur.²⁹⁰ Müzayede elde edilen ücretten borçlunun borcu karşılır devlet bu gelirden yalnızca tapu bedelini alır. Vefaen ferağ konusu ayrıca önemlidir. Çünkü burada devlet bir nevi araziye tasarruf eden kişiye kendi mülkü gibi borcuna karşılık ipotek koydurma hakkı tanımıştır. Kanunnamenin özel mülkiyeti teşvik ettiği görüşü vefaen ferağı delil olarak göstermektedir.

1.7.3. İntikal Hakkı

Devletin ilk zamanlarında mîrî arazide bedelsiz intikal hakkına sahip olan kişi sayı sınırlı (yalnızca erkek evlada uygulanır) olarak belirlenmiştir.²⁹¹ Ancak Tanzimat ilanıyla birlikte değişen kaidelerin içerisinde intikal mevzusu da vardır. 1847/1263 tarihinde erkek evlatların yanında kız evlatlara da bedelsiz intikal hakkı tanınmıştır. Arazi kanunnamesiyle ise intikal hakkı üç dereceye çıkarılmıştır. Mîrî ve mevkuf arazi sahiplerinden kadın veya erkek birisi vefat ettiği takdirde arazi, erkek ve kız evladına bedelsiz ve ortak olarak geçmektedir. Sadece erkek veya kız evladı var ise yine bedelsiz olarak fakat tek başına erkek veya kız evlada kalmaktadır.²⁹² Kız veya erkek evladı yok ise tek başına ve bedelsiz tasarruf olmak üzere babaya, baba yok ise tek başına ve bedelsiz olarak anneye intikal eder.²⁹³ Kanunname ile üç dereceye çıkarılan intikal hakkı bu üç derece dışındakilere bedelsiz olarak intikal edememesi reaya arasında sıkıntılara yol açmıştı.²⁹⁴ 21 Mayıs 1867/ 17 Muharrem 1284 yılında mîrî arazi ve mevkuf arazi üzerine intikal hakkının genişletilmesine dair düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre; bedelsiz olarak intikal edecek kimselerin dereceleri sekize yükseltilmişlerdir. Bunlar sırasıyla ve bir derece var ise diğer derecelerin hakları olmayacak şekilde şöyledir; Evlatları var ise evlatlarına, yok ise torunlarına, yok ise anne babaları bir ve yalnız babaları bir olan erkek kardeşine, yok

²⁹⁰ *Arazi Kanunnamesi*, 118. madde. Ayrıca bkz. “*Kanunname de dayin-i mezburun arazisini istifa-i matlubu için sattırmağa icbare salahiyeti olmamak tabirinin örf ve adeti devlete şümülü olmadığından duyun-i miriyyesi olanlar emlak ve arazinin fûruhtu zımında evvelce taliblerine ilamı ve ibna ve müehhiren meclis marifetiyle müzayede-i alisi icra kılınarak (---) münkati olduktan ve emlak ve arazinin bahaları (---) bulduktan sonra bey ve ferağı icra olunmak ve tüccar ve efrad-ı nasın temin (---) dahi kanunname-i hümayunda musarrah olan vefad-ı ferağ usulünün icrasıyla hasıl olub bu usule riayet etmemiş olan dayinlerin arazi-i emriyyei cebren fûruht ettirdikleri salahiyetleri olamaması irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi iktiza-i celilinden bulunmuş olmağla* Fi 21 receb sene [12]77” BOA, A.MKT.UM, Dosya no: 452 Gömlek no:44.

²⁹¹ “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, s. 358.

²⁹² *Arazi Kanunnamesi*, 54. madde.

²⁹³ *Arazi Kanunnamesi*, 55. madde.

²⁹⁴ “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, s. 359.

ise anne babaları bir ve yalnız babaları bir olan kız kardeşine, yok ise anneleri bir olan erkek kardeşine, yok ise anneleri bir olan kız kardeşine, yok ise eşine intikal etmektedir.²⁹⁵

İntikal hakkıyla ilgili son olarak bedelsiz olarak tasarruf edecek kimse bırakmadan vefat eden kimselerin arazileri hemen devlete kalmaz, bu tür arazileri hemen müzayede edilmez. Bu arazilerin bedelsiz intikal sahipleri olduğu gibi tapu bedeliyle tasarruf etme hakkı olan kimseleri de bulunmaktadır. Bu kişiler kanunname öncesi sekiz derece iken, kanunname ile anne ve babalarına bedelsiz intikale kanunname ile hak kazanmaları sonucu sayıları azalsa da kanunname ile yeni dereceler eklenmiştir. Bu dereceler sırasıyla baba ve annesi bir veya baba bir erkek kardeşe, baba ve annesi bir veya baba bir kız kardeşe, torunlara, eşine, anne bir erkek ve kız kardeşlere, arazi üzerinde bulunan mülk ağaçlar ve bina sahiplerine, arazi ortağına ve su yolunu ortak kullandığı kimseye, arazinin bulunduğu karye ahalisinde araziye ihtiyacı olan kimseye²⁹⁶ ve yabancı olan ağaçlar ve bina sahibine²⁹⁷ tapu bedeli ile intikal etme hakkı vardır. Böylelikle on derece olarak belirlenen bu kimseler araziye bedeli karşılığında mutasarrıf olabilmektedir. Ancak yukarıda belirtilen 121 Mayıs 1867/ 7 Muharrem 1284 tarihinde intikal hususuna gelen düzenleme ile derecelerin içerisinde olan birçok derece bedelsiz intikal hakkı elde ettikleri için tapu bedeli ile intikal eden derecelerden çıkmış bulunmaktadırlar. Devlet arazisinin intikalinde kişilere bu derece miras hakkı verilmesi bir nevi araziye özelleştirmiştir. Ancak bu duruma farklı bir açıdan da bakan görüşler vardır. Arazinin kişinin varislerine bedelsiz olarak intikali ile toprağın işletilmesinin devamlılığının sağlandığı da düşünülmektedir. Böylelikle arazi mahlul olmuyor ve bir süreliğine de olsa tarımı aksamamaktadır.

1.7.4. Çiftlik Tasarrufu

Çiftlik, Timar sisteminin içerisinde çiftçi bir aileye yetecek büyüklükteki toprak birimiydi. Sonrasında büyük tarım işletmeleri ve malikaneler yerine kullanılmaya başlandı. Osmanlı'da çiftliğin ölçüleri 60 ile 150 dönüm arasında

²⁹⁵ “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, s. 360.

²⁹⁶ Arazi Kanunnamesi, 59. madde.

²⁹⁷ Arazi Kanunnamesi, 66. madde.

değişmekteydi.²⁹⁸ Müslüman ve gayr-ı müslim ahali çiftliği tapu ile tasarruf edebilirlerdi. Alınan vergiye de *çift resmi* denmekteydi.²⁹⁹ Çiftliklerin hukuki statüsü ve çiftlik sahiplikleri çiftlikler için ihtilaflı konulardandı.³⁰⁰ Çiftlikler Osmanlı'da Balkan coğrafyasında yayılan bir toprak türü olmuştu. Ancak devletin toprak hukukunu oluşturan Arazi Kanunnamesi'nde yalnızca iki maddede değinerek hukuki tayin edilmiştir. Kanunnameye göre halkı bulunan bir karye çiftlik adı ile tüm toprakları bir kişiye verilemezdi.³⁰¹ Ancak ahali dağılan bir karye tekrar ahali toparlanamazsa bir veya iki, üç kişiye çiftlik olarak ihale edilebilirdi.³⁰² Kanunnameye göre çiftlik her sene tarım yapılır ve ürün toplanırdı. Çiftlik, birtakım tarım arazisi, bina hayvan otlatılacak yerlerin bulunduğu bir yerdi. Çiftlik sahibi vârisiz ve tapu hakkına sahip olan kimse olmadan ölürse çiftlik mahlul olur müzayede edilirdi.

Tanzimat sonrasında kanunname oluşturulana kadar geçen süreçte belirttiğimiz gibi arazi ile ilgili düzenlemeler yapılmış bazı ara dönem uygulamaları görülmüştü. Kanunname meydana çıktıktan sonra da kanunname üzerinde bazı değişiklikler yapılmış ve 1888-1889/ 1306 tarihine kadar hem maddeler üzerinde zeyiller yapılmış hem de bunun dışında hatt-ı hümayunlar, iradeler çıkarılmıştır.

Arazi Kanunnamesi, biçim olarak öncelikle arazi türlerini net bir biçimde beş bölüme ayırarak araziye sınıflandırmıştır. Sonrasında mülk araziye kanunnamede yer vermeyeceğini belirterek yalnızca kamusal alanı düzenleyen bir kanunname olmuştur. Mîrî arazi hakkında hiçbir boşluk bırakmayacak tanımlamış ve hukuki statüsünü belirlemiştir. Devletin reaya ile ilişkisini düzenlemiş ve devleti kendi alanında güvende tutmuştur. Kanunnameyi kavrayabilmek için Osmanlı Devleti'ndeki kanunnameleri ve kanunlaşma sürecini incelediğimiz bu bölümde, devletin kanunnamenin çıkmış olduğu dönemdeki durumunu ve bunun özelinde Tanzimat gibi detaylarına çok zor vakıf olunabilecek bir dönemi kanunnameyi ilgilendiren hususları

²⁹⁸ Mehmet Genç, "Çiftlik", *DİA*, Cilt 8, s. 313.

²⁹⁹ A.g.m., s. 314.

³⁰⁰ *Üretim, Düzenleme, İsyan: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Meselesi, Arazi Hukuku ve Köylülük*, s. 29.

³⁰¹ Arazi Kanunnamesi, 130. Madde.

³⁰² Arazi Kanunnamesi, 130. Madde.

boyutunca anlatmaya çalıştık. Tezimizin son bölümünde ise bir Rumeli toprağı olan Üsküp üzerinden kanunnameyle ilgili dava olunmuş toprak meselelerini irdeleyeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAZİ KANUNNAMESİ VE ÜSKÜP

Bu bölümde çalışmanın konusunu oluşturan Arazi Kanunnamesi'nin Üsküp coğrafyası üzerindeki arazilerde işleyişini inceleyeceğiz. Şehir olarak dar bir alanda incelemenin yetersiz olacağından dolayı Üsküp'ü sancak statüsünde tüm köy, kasaba ve nahiyeleriyle birlikte ele alacağız. Üsküp ve çevresindeki arazilerde meydana gelen anlaşmazlıkların merkeze nasıl yansıdığını ve kanunnamenin getirdiği düzenlemelerin nasıl uygulandığını otuz belge üzerinden gözlemleyeceğiz.

Öncesinde Üsküp bölgesinin Osmanlı topraklarına nasıl katıldığı ve Osmanlının bu coğrafyada yürüttüğü toprak rejimini anlatarak bölgeyi daha yakından tanıyabiliriz. Tanzimat ile yönetim tarzında da yeniliklere gidilmiştir. Eyaletlerin yönetimi valilere bırakıldı ve yanlarına bölge kuvvetlerini yönetmek için muhafız verildi. Vali yahut muhassılların yönetiminde bölgelerde meclisler kuruldu. Bu yönetim şekli öncelikle Rumeli'de Yanya, Tırhala ve Manastır'da ve aynı zamanda Anadolu'da Diyarbakır ve Erzurum'da uygulandı.³⁰³ Bu değişim silsilesini Üsküp sancağı da yaşamış ve Tanzimat'tan sonra idari taksimatı çokça değişmek durumunda kalmıştır.

3.1. ÜSKÜP TARİHÇESİ VE İDARİ TAKSİMATI

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarında fetih siyasetini Batı toprakları üzerine, Bizans yönünde gerçekleştirmektedir. Devletin asıl genişlemesini ve bir devlet statüsü kazanmasını sağlayan fetih bölgesi ise Balkanlar'dır. Osmanlı Devleti Balkan coğrafyasını “Rumeli” olarak adlandırmaktadır. Aynı zamanda devletin yönetim siyaseti içerisinde burada kurulan eyaletin ismi de “Rumeli Eyaleti” ismini almıştır. Üsküp bölgesi de bu idari yapının bir parçasını oluşturuyordu.³⁰⁴ Bölgeye yönelik ilk

³⁰³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, s. 191,192.

³⁰⁴ Mehmet İnbaşı, Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp: Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 28.

kazanılan toprak 1352 tarihinde elde edilen Çimpe Kalesi’ydi. Kaleyi Balkan fetihlerinde bir üs olarak kullanan Osmanlılar hem coğrafyanın içerisinde bulunan dağılmış krallıkların güçsüzlüklerinden hem de Bizans’ın eski gücünde olmamasından dolayı bölgede hızlı bir yayılma göstermişti. Bölgede Rumeli eyaleti Sırp Sındığı Savaşı’ndan (1371³⁰⁵) sonra kurulmuş ve artık fetih hareketleri daha sistemli bir biçimde hızlanmıştı.³⁰⁶ Ardından I. Kosova Savaşı ile Üsküp şehrinin de bulunduğu bölge alınmış ve Bosna da haraca bağlanmıştı. Bu tarihten bir süre sonra Üsküp şehri de (1389-1390/792) Paşa Yiğit Bey’in akınlarıyla Osmanlı topraklarına katıldı.³⁰⁷ Fetihden sonra Paşa Yiğit’e Üsküp’ün idaresi ve muhafaza görevi verildi. Paşa Yiğit Üsküp ve civarına Saruhan bölgesinden getirilen Türkmenleri yerleştirerek³⁰⁸ Osmanlıların sıkça uyguladığı iskan politikasını gerçekleştirdi.

Üsküp’ün idaresine Paşa Yiğit’ten sonra oğlu İshak Bey geçmiş ve II. Murad ve II. Mehmed dönemlerinde görevini sürdürmüştü. Üsküp bölgesi Bosna’nın fethine kadar Rumeli’de yapılacak fetihler için üs görevini üstlenmişti. Coğrafi konumu itibari ile Üsküp diğer bölgelere uzanan bir kapı gibiydi. Üsküp bölgesi 15. yüzyıla gelindiğinde büyük oranda Türkleşmiş bir yerd. Mahallelerinin üçte ikisi Türk topluluğundan oluşmaktaydı.³⁰⁹ Bunun yanında şehirde imar faaliyetleri de hızla sürdürülüyor ve bir Türk-İslam şehri havası kazanıyordu.

İshak Bey’den sonra şehrin yönetimine İsa Bey (1439) vazifelendirildi. Bu dönemde Üsküp bir kaza statüsünde Paşa sancağına bağlıydı. Üsküp gibi Kalkandelen, Kırçova, Ohri, Köprülü, Manastır, Pirlepe, Debre şehirleri de sancağa bağlı önemli kaza merkezleriydi.³¹⁰ Kanuni devrinde 1551 yılına gelindiğinde

³⁰⁵ Halil İnalçık, “Murad I”, *DİA*, Cilt 31, s. 158.

³⁰⁶ Ahmet Hamdi Fırat, *Temettuat Defterlerine Göre Üsküb’ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 6.

³⁰⁷ Dragı Gjorgiev, “Üsküp’ün Fethi (1391-92)”, *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildirileri*, Bursa 2015, TTK Yayınlar, VIII. Dizi, Sayı 28, s. 192; 13. Yakub Ahbab, *Üsküp Sancağı’nın İdari Ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 3; Mehmet İnbaşı, “Üsküp”, *DİA*, Cilt 42; Nazif Hoca “Üsküb” MEB İslam Ansiklopedisi, Cilt XIII, s. 123.

³⁰⁸ Mehmet İnbaşı, “Üsküp”, s. 2.

³⁰⁹ Nazif Hoca “Üsküb” s. 123.

³¹⁰ Mehmet İnbaşı, “Fatih Döneminde Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp”, *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2016, s. 401.

yapılan idari taksimat ile Üsküp sancak statüsü kazanmıştı. Paşa sancağına bağlı olan Kalkandelen, Kırçova ve Pirlepe Üsküp sancağına bağlandı.³¹¹

Osmanlı Devleti Balkanlar'da Viyana sınırlarına kadar genişlettiği sınırları II. Viyana Kuşatması ile bir adım daha öteye taşımayı düşünürken yaşanan yenilgi ile sahip olduğu bir kısım toprağını da tehlikeye düşürmüştü. Viyana bozgununun ardından 25-27 Ekim 1689 tarihinde Üsküp şehrini Avusturyalı General Piccolomini işgal etti.³¹² İşgal ile iktisadi olarak kötüleşen şehirden birçok Müslüman göç etmek durumunda kaldı.³¹³ Fakat bir yıl sonra 1690 tarihinde Kırım Hanı Giray Han komutasındaki Osmanlı ordusu şehri geri aldı. Harap olmuş şehir yeniden canlandırılmaya çalışıldı; ancak 16. yüzyıldaki nüfus oranı dahi ancak 19. yüzyılın sonuna doğru yakalayabildi.³¹⁴

Üsküp şehrinden Üsküp sancağına geçtiğimizde idari taksimatı yüzyıllar içerisinde değişiklikler göstermiştir. Üsküp Rumeli Beylerbeyliğine bağlı olarak 1551 yılında sancak statüsü kazanmıştı. Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar bu statüde kalmıştır. Tanzimat ile birlikte yenileşme sürecine giren devlet idari yapısında da düzenlemeye gitmişti. Bu anlamda yapılan idari düzenlemeler ile 1844 tarihinde Üsküp Eyaleti kuruldu.³¹⁵ Devlet modernleşme yolunda durmadan adımlar atıyordu ve bu anlamda kanunnameler ve nizamnameler ortaya koymaya devam ederek 1864 tarihinde Vilayet Nizamnamesi'ni çıkararak yeni bir idari düzenleme gerçekleştirdi. Bu taksimatta Üsküp, Silistre, Niş ve Vidin birleştirilerek Tuna Vilayeti oluşturuldu. Sonrasında 1868'de ise Manastır Vilayetine ve son olarak da 1877 yılında kurulan Kosova Vilayetine sancak olarak bağlandı.³¹⁶ Üsküp sancağının bu dönemde Üsküp, Kalkandelen, Kırçova, Köprülü, Pirlepe, Kırırcık, Kırnık, Kaçanık olmak üzere sekiz kazası vardı.

Üsküp sancağını idari yapısını kavrarsak arazi anlaşmazlıklarını incelerken faydalı olacaktır. Genel anlamda araziler ile ilgili vukua gelen hadiseler kazalardan

³¹¹ A.g.e., s. 402.

³¹² Mehmet İnbaşı, "Üsküp", s.y.

³¹³ Nazif Hoca, "Üsküb", s. 124; Mehmet İnbaşı, "Üsküp", s.y.

³¹⁴ 1569 tarihinde nüfusu tahmini 30.000 civarıydı, 17. yüzyılda giderek düşmeye başlayan nüfus 1882 tarihinde 34.152 kişi olarak belirtilmektedir. Bkz. Mehmet İnbaşı, "Üsküp", *DİA*, Cilt 24. s.y.

³¹⁵ *Üsküp Sancağı'nın İdari Ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911)*, s. 3.

³¹⁶ Mehmet İnbaşı, "Üsküp", s.y.

bildirilen ve yerinde çözülemeyen konular olmaktadır. Osmanlı arşivine yansıyan hadiseler Osmanlı merkezine kadar intikal eden problem yaşanan araziler üzerinde gelişmektedir. İnceleyeceğimiz belgeleri bu minvalde değerlendirmek gerekmektedir.

3.1.1. Üsküp'te Arazi Yönetimi

Balkan coğrafyasında feodal beylere ait topraklarda kiracı konumunda olan yerli Balkan köylüsü Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesi ile aynı topraklarda bu defa yeni yönetimden ya da temsilcisi sipahiden toprakları kiralamayı sürdürmüşlerdir.³¹⁷ Yerel halkın kiracı olarak bulunduğu bu coğrafyaya Osmanlı Devleti de aynı statüyü sürdürmüş ve bölgeye iskan ettiği Türk unsurları da burada mülk sahibi değil kiracı konumunda devam ettirmiştir.³¹⁸ Tanzimatın ilanından sonra köylülere arazilere tasarruf etme hakkı tanınması bu durum büyük toprak sahiplerini, özellikle de Rumeli'de yerleşmiş olan bölgenin nüfuzlu kimselerini rahatsız etti. Uzun yıllardır ettikleri toprakların tasarrufundan mahrum olan reaya için yeni düzenleme bir umut olurken bölge güçleri huzursuzluk çıkardılar.³¹⁹

Ebüsuûd'un Üsküp şehrine ait kanunnamesinde, “...nezaret-i mezbûrenin ekser hâsılı oşûr mahsûlü...” ifadesiyle bölgede önemli tarım arazilerinin olduğunu anlayabiliyoruz. Nitekim Kanuni devrinde çıkarılan bu kanunname ile tarım arazilerinin yönetimi için dikkat edildiğini ve devletin arazi yönetimi hakkında söz sahibi olduğunu görebiliyoruz. Fethinden sonra iskan faaliyetleri ile timar sisteminin iyi uygulandığı bir bölge olan Üsküp'te 1455-1481 yıllarında kazadan gelen gelirlerin çoğunluğu timar türüyken şehir anlamında bakıldığında gelirlerin çoğu has üzerinden gelmektedir.³²⁰ II. Viyana bozgunundan sonra şehir işgal edilmiş ve büyük tahribat almıştı. Bölgeye tahrir ancak şehir geri alındıktan on yıl sonra yapılabilmıştır.³²¹

³¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Balkan Memleketlerinin Toprak Meseleleri Tarihine Bir Bakış”, s. 334.

³¹⁸ A.g.m., s. 334.

³¹⁹ Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 10.

³²⁰ “Fatih Döneminde Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp”, s. 413.

³²¹ Eyüp Kul, *XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 304.

19. yüzyıla gelindiğinde İltizam usulü her yerde hüküm sürdüğü gibi Üsküp'te de arazi gelirlerinin çoğu kısmı bu usul ile toplanıyordu.³²² Tanzimat ile kaldırılmasının ardından 1861-1871 yılları arasında gelirler ihale ile toplandı.³²³ Ancak bu uygulama ile de gelirler düşmüş ve ahali buna karşı çıkmıştı. Bu uygulamadan vazgeçilerek eski usule dönüldü.

Üsküp sancağında arazileri bulunan veya ortak kullanım alanları bulunan ahalinin araziler üzerindeki tasarruf durumlarını ve halkın sosyal durumuna ışık tutacak arazi problemlerini, merkezin bu problemler için geliştirdiği çözümlerle birlikte değerlendirerek 1858 Arazi Kanunnamesi'nin uygulanmasında karşılaşılan güçlükleri daha iyi anlamamız sağlanacaktır.

3.2. ÜSKÜP'TE ARAZİ KANUNNAMESİ UYGULAMALARI

Arazi Kanunnamesi, araziler ile ilgili çıkacak problemlerin çözümünü kolaylaştırmış ve bu problemlerin hukuka uygun çözülmesi için bir adım atmıştır. Kanunname öncesinde de bölgelere ait hem yerel kanunlar bulunurken hem de devletin mîrî arazi üzerinde genel bir hukuk uyguladığını bilmekteyiz. Ancak kanunname ile toprak üzerinde eski kanunlar hükmünü yitirmişti. Yeni kanunnamede devam eden hükümlerle beraber güne uygun yeni hükümler de eklenmişti.³²⁴ Devletin kanunnamenin bazı maddeleri ile özel mülkiyeti teşvik ettiği düşüncesi meydana gelmişti. Burada da iki soru ortaya çıkıyor; kanunname maddelerinde özel mülkiyeti teşvik eden herhangi bir hüküm var mı? Eğer teşvik eden hükümler varsa kanunname ne derece devlette uygulanabilmişti? Bu sorularla beraber reayanın, merkez tarafından çıkarılan bir kanunnameyle ilişkisi hangi koşullarda görülebilir? Hem mîrî arazinin durumunu hem de kanunnamenin uygulanmasını görebilmek için Rumeli Ahkam defterlerindeki arazi davalarını ve taşradan merkeze iletilen arazi davalarını inceleyeceğiz. Böylelikle merkez ile taşra arasındaki ilişkiyi de anlayabileceğiz.

³²² *Üsküp Sancağı'nın İdari Ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911)*, s. 245.

³²³ *A.g.e.*, s. 245.

³²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 45.

Arazi davaları genellikle ortak kullanılan mera, yaylak, kışlak gibi topraklarda ortaya çıkmaktaydı. Kişi tasarrufunda olan arazilerde de intikal ve ferağ konularında problemler yaşanmaktaydı. Bununla beraber kadınların da arazi anlaşmazlıklarında görünürlükleri azımsanmayacak derecedeydi. Üsküp sancağı bölgesinde çiftlikler hakkında da davalar mevcuttu. Bu tarz dava metinlerinde kanunname öncesinde de sıkça kullanılan “kanun üzere amel”, “kanunu sual olundukda”, “kanun-ı münîf”, “hilâf-ı kanun” gibi kalıp kelimeler kullanılmaktaydı.³²⁵ İncelediğimiz arazi anlaşmazlıklarında da benzeri kelimelere yer verildiği için bu kavramların 1858 Arazi Kanunnamesi’ne atıf yapmadığını anlamaktayız. Bundan dolayı kanun üzere gibi kelime kalıplarıyla bölgede kanunname tam olarak uygulanıyordu kanısı erken bir düşünce olacaktır.

3.2.1. Tasarruf Anlaşmazlıkları

Mîrî arazi üzerinde bir kimsenin tasarruf hakları Arazi Kanunnamesi’nde toprak türleri anlatıldıktan sonra ilk maddelerinde yer alır.³²⁶ Bir kimsenin tasarrufunda olan arazisinde ekip biçme özgürlüğü vardır. Ancak arazi üzerine bölgedeki memurun izni olmadan ağaç dikilmez, bina inşa edilmez. Arazisine dışarıdan herhangi bir müdahale olduğundan karşı çıkma hakkına sahiptir. Tasarruf konusunda kişilere verilen haklar açık olmasına rağmen araziler üzerinde anlaşmazlıklar meydana gelmektedir. 1859 tarihinde Üsküp kazasına tabi bir karyede bir mîrî araziye dışarıdan birinin müdahalesi meydana gelmiştir. Arazi mutasarrıfı Halil adlı kişi, Ömer adlı kişinin arazisine gereksiz müdahalede bulunduğunu söyleyerek dava etmiştir. Hüküm metninde kişilerin ifadeleri bulunmamaktadır. Yalnızca hüküm verilmesi için Arazi Kanunu’nun maddeleri açıklanmıştır. Kanunname maddeleri açıklanırken farklı olarak “kanun-ı cedid” kalıbı kullanılarak yeni kanuna atıf yaptığı belirtilmiştir.³²⁷ Hüküm öncelikle davayı açan Halil’in arazi mutasarrıfı olarak görevlerini yapıp yapmadığını sorgulamıştır. Eğer Halil arazisini

³²⁵ *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2005, s. 178-179.

³²⁶ Arazi Kanunnamesi, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14. Maddelerde.

³²⁷ “kânun-ı cedid-i hümayûnunda” BOA, Rumeli Ahkam Defteri, nr. 82, sayfa no: 157, belge no: 379.

sebepsiz olarak ziraat etmeden üç sene boş bıraktıysa³²⁸ Ömer'in araziye müdahalesini haklı bulacaktır. Çünkü bu durumda kanunnameye göre arazi mahlul olur ve müzayede edilir. Hükümde müzayede ile Ömer'e verilebileceği belirtilmektedir. Ancak eğer mutasarrıf araziye karşı görevlerini yerine getirdiği halde Ömer araziye müdahale ettiyse bu müdahalenin engellenmesini söylemektedir. Hükümde araziye yapılan müdahaleyi engellemek için bölgedeki arazi memurunu görevlendirmektedir.³²⁹ Bu karar ile eğer müdahale sebepsiz ise memur vasıtasıyla mutasarrıf korunacaktır. Böylelikle memur bölgede merkezin bir gücü olarak bulunduğunu göstermektedir. Ancak bunu yalnızca yazılı metinde gördüğümüz için memurun görevini tamamladığına dair bir belge yoktur.

Üsküp sancağına bağlı Kalkandelen kazasındaki bir karyede ise tüm karye sakinlerinin arazilerine bir müdahale görülmektedir. 1865 tarihinde Kalkandelen'in Novasil? karye sakinlerinin tapu ile sahip oldukları arazilerine civarındaki başka bir karyeden müdahalede bulunulmuştur. Merkezden Üsküp kaymakamlığına cevaben yazılan belgede müdahalenin engellenmesi istenmiştir. Buna ek olarak bölgedeki defter emininin konuyla ilgili bir rapor hazırlaması da emredilmiştir.³³⁰ Belgede diğer karye sakinlerinin araziye neden müdahale ettikleri belirtilmemiştir. Ancak görüldüğü gibi yalnızca küçük bir arazi değil bir karye dahi müdahaleye maruz kalabilmektedir. Çözümü için merkezden emir gelmiştir. Ayrıca konu hakkında defter emininin rapor istenmesi de merkezin davayı takipte tutmak istemesinin göstergesi olabilir. Bu davada kanunnamedeki, araziye dışarıdan müdahalenin engellemesine hakkının olduğu hükmünün geçerli olduğunu görmekteyiz.³³¹

Üsküp sancağında Yakova kazasına bağlı Raka nahiyesinde uzun zamandır devam eden bir arazi meselesi vardır. Bu mesele Raka nahiyesi sakinleri ile Malisa? sakinleri arasında sürmektedir. Bu anlaşmazlığın çözümü için 1862 tarihinde bölgeye Priştine müdürü Hacı Mustafa Ağa tayin edilmişti. Mustafa Ağa'nın anlaşmazlığı çözmesi için gerekli tedbirleri alması istenmişti. Hatta Yakova kazası meclisinde bir mazbata dahi hazırlanmıştı. Ancak anlaşmazlığın sebepleri açıkça anlatılmadığı için

³²⁸ Arazi Kanunnamesi, 68. Madde.

³²⁹ BOA, Rumeli Ahkam Defteri, nr. 82, sayfa no: 157, belge no: 379.

³³⁰ BOA, A.MKT.UM, Dosya no: 866 Gömlek no: 48.

³³¹ Arazi Kanunnamesi, 11. Madde.

tarafların gerekçeleri bilinmemektedir. Devam eden süreçte 1863 tarihinde arazi meselesi hala çözülememişti. Bölgedeki memura meseleye daha dikkat etmesi emredilmiştir.³³² Arazi meselelerinde kaza meclislerinin de işlevini burada görmekteyiz. Bununla beraber anlaşmazlığın çözülmesi için civar yerlerden görevlendirilmelerin de yapılması devletin arazi meselesi üzerinde dikkatle durduğunu göstermektedir.

Mîrî arazi tasarrufunda yalnızca tek kişi tasarrufu yoktur. Bazı araziler iki veya daha fazla ortakla işletilmektedir. Bunlardan biri Üsküp mutasarrıfına tabi olan Moroz karyesinde bulunmaktadır. 1859/1276 tarihinde İsmail, Ali ve Veysel'in ortak işlettikleri araziye dışarıdan Hasan, Osman ve Daratos? adlı kişiler müdahalede bulunmuşlardır. Arazi sahipleri de mutasarrıfa durumlarını bildiren bir belge yollamıştır. Üsküp mutasarrıfı durumu kazaya bildirmiş ve görevli gereğini yapacağını bildirmiştir.³³³ Burada reayanın haklarını aramak için üst makama başvurmaları ilginçtir. Kaza içerisinde anlaşmazlığın büyümeden çözülemediğini göstermektedir.

Tasarruf konusunda devletin kişilerin haklarını kanunnamedeki hükümlerce emniyet altına aldığını dava örneklerinde de verilen kararlar ile görmekteyiz. Ancak literatürde değinildiği üzere bölgelerdeki arazi memurlarının görevlerine yeterli olup olmadıkları belgelerde belli olmamaktadır. Tasarruf konusundaki diğer anlaşmazlıklar arazinin ferağ yahut intikali sırasında meydana gelen davalardır.

3.2.2. Ferağ ve İntikal Anlaşmazlıkları

Arazi Kanunnamesi'nin birinci bölümünde tasarruf haklarındaki hükümlerin ardından ferağ ve intikal haklarındaki hükümler yer almaktadır.³³⁴ Kanunnamede ferağ ve intikal haklarının genişletilmesi kanunnameyi eski uygulamalardan ayırmaktadır. Ferağ ve intikal haklarının genişletilmesindeki amaç arazide sürekliliği ve verimliliği sağlamaktır. Ancak bu duruma karşı taraftan da bakılabilir. Kişilere arazi üzerinde geniş intikal hakkı ve vefaen ferağ hakları verilmesiyle arazi mîrî olmaktan çıkarak

³³² BOA, A.MKT.UM, Dosya no: 684 Gömlek no: 61.

³³³ BOA, A.MKT.UM, Dosya no: 385 Gömlek no: 59.

³³⁴ Arazi Kanunnamesi, 36. Madde-90. Madde.

özel mülkiyete benzeyebilir. Bu iki durumdan ilki devletin amacı olsa da netice itibarı ile arazide verimliliğin yanı sıra özel mülkiyete de benzediği görülebilir. 1859 tarihinde Üsküp kazası sakinlerinden Raşid adlı kişinin babasının ölmesi üzerine arazisi kanuna göre o bölgede yaşayan oğlu Raşid’e intikal etmiştir. Babasının öldüğü sırada araziye aynı kazadan Ahmed adlı bir kişi gereksiz müdahalede bulunmuştur. Raşid konuyu davaya taşımıştır. Dava metnince öncelikle ölen babasının yerine Raşid’e intikalinin uygun olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda kanunnamenin intikal hakkındaki 54. Maddesi hem açıkça dava metninde yazılmış hem de madde numarası verilmiştir; “kânun-ı cedîd-i hümayûnunun elli dördüncü maddesinde olduğuna binaen münazaun-fihâ”. Kanunnamenin bu maddesine göre mîrî araziye tasarruf eden erkek ya da kadın kişinin vefatı durumunda arazi bedelsiz olarak erkek ve kız evladına eşit bir biçimde intikal eder. Ancak sadece bir evladı varsa kız veya erkek o kişiye yine bedelsiz olarak tek başına intikal eder. Kanunnamenin bu hükmüne göre arazinin oğluna intikal etmesi uygun bir durumdur. Fakat sonrasında metinde Ahmed’in araziye zabt etmesinin sebebi aranmıştır. Eğer Raşid’in babası ölmeden araziye Ahmed’e bıraktıysa (ferağ) yapılan müdahale haklı olacaktır. Çünkü kanunnamenin 38. Maddesi gereği bir kişi bedelsiz ya da bedeli karşılığında bir araziye memurun izniyle başka bir kimseye devrettiyse vefat etse dahi ölen kişinin varisleri o arazide hak iddia edemez. Dava metninde kanunnamenin bu maddesi verilmemiş ve atıf yapılmamıştır. Ancak bu kanunname maddesi dikkate alınarak Ahmed’e ferağ edilip edilmediğinin araştırıldığı açıktır. Araziyi Ahmed’e bırakmadıysa intikal hükmü gereği arazi silsileye göre oğlu Raşid’e ücretsiz olarak geçecektir. Durumun tespit edilmesi ve uygulanması emredilmiştir.³³⁵ Burada dikkat çeken bir husus vardır bu dava kanunnameden bir yıl sonra yapılmıştır. İntikal hakları 1867 tarihinde daha da genişletilmiş ve kanunnameye eklenmiştir.³³⁶ Fakat silsile gereği erkek evlat ilk intikal eden kişi olduğu için bu haktan yararlanmıştır. Davada Raşid’in babası ölmeden araziye Ahmed’e bırakmış olsaydı Raşid’in intikal hakkı olmayacaktı. Burada da hem miras yoluyla intikalin önemi hem de kişinin bir araziye ferağ ettiği takdirde miras silsilesinin etkisiz olduğu görülmektedir.

³³⁵ BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 82, sayfa no: 175, belge no: 420.

³³⁶ Orhan Çeker, *Arazi Kanunnamesi*, s. 36.

Üsküp sancağının Koçana kazasında 1864 tarihinde ferağ edilen bir arazi üzerinde de anlaşmazlık yaşanmıştır. Koçana kazasına bağlı karye ahalisi ile İ-A? kazasında bulunan Kazım Bey arasında ferağ edilen bir arazi hakkındadır. Kazım Bey'in annesi tarafından 1860/1277 tarihinde ferağ edilen bin beş yüz yetmiş dönümlük arazi defterhane kaydıyla Kazım Bey'e verilmiştir. Ancak karye ahalisi arazide hayvanlarını otlatmaktadır. Dava metninde davacı olan Kazım Bey öncelikle defterhane emini Arif Bey'i şahit göstererek arazinin kendisine ferağ edildiğini söylemektedir. Sonrasında dava metninde her iki tarafta olayla ilgili sorgulanmıştır. Sorgulama kanunnamenin 68. ve 97. maddelerine göre yapılmıştır. 68. Maddede bir arazinin sahibi araziye dinlendirmek veya tarıma uygun olmadığı için ekmemesi haricinde boş bırakması yasaklanmıştır. Arazi sahibi araziye sebepsiz yere üç sene boş bırakırsa arazi alınır ve müzayede yapılır. Eski sahibinin araziye bedeli karşılığında müzayede edilmeden tekrar sahip olma hakkı vardır. Burada Kazım Bey'in araziye karşı tutumu değerlendirilmektedir. Eğer araziye sebepsiz boş bıraktıysa ahalinin müdahalesi haklı olacaktır.³³⁷ 97. maddeye göre eskiden beri karye ahalisine ait olan mera yerinde ahalinin hayvanlarını otlatmasına ve hakkı olmayan kişileri engellemesine izin verilmiştir. Ancak ortak kullanılan bir mera yeri ise farklı karyeler de olsa birbirlerini engelleyemezler.³³⁸ Burada da müdahale eden ahalinin mera üzerindeki hakkının ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Eğer araziye eskiden beri hayvanlarını otlatmak için kullanıyorlarsa mera hakkı onların olacaktır. Kazım Bey'in araziye önceden beri kullanılmadığını göstermesi gerekmektedir. Belgenin sonunda da durumun tespit edilmesi ve ona göre hüküm verilmesi uygun görülmüştür.³³⁹ Kazım Bey arazi üzerindeki hakkını ispat için defterhane emini şahit olarak göstermesi dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere uygulanmaya başlanan defterhane sistemi ve buradaki memurların önemi bu küçük örnekte de karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer nokta ise buradaki arazinin arazi türünün anlaşılabilmesidir. Çünkü eğer arazi mera yerlerini kapsayan metruk arazi türündeyse bir kişiye ait değildir ve bu durumda ferağ edilemez. Ancak arazi mîrî arazi ise ferağı uygundur ancak mera yeri olarak kabul edilmez. Dava metninde mîrî arazi diye de yazmamaktadır. Yalnızca iki taraf

³³⁷ Arazi Kanunnamesi, 68. Madde.

³³⁸ Arazi Kanunnamesi, 97. Madde.

³³⁹ BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 84, sayfa no: 115, belge no: 248.

arazındaki arazi anlaşmazlığı olarak geçmektedir; “Koçana Kazasına tâbi‘ S? Karyesi ahalisiyle İ-A? Kazası sâkinlerinden Kazım Bey meyânelerinde arazi husûsundan dolayı vukû‘ bulan münâza‘a”³⁴⁰

Kumonova kazasına bağlı bir karyede 1873/1290 tarihinde ferağ anlaşmazlığı yaşanmıştır. Burada yaşayan Hacı Mehmed adlı kişi Kumonova’da bulunan otuz beş kıta altı yüz yirmi yedi dönüm arazinin yarısına tapuyla tasarruf etmektedir. Hacı Mehmed kendisine ait olan bu payı memur nezaretinde on iki bin kuruş karşılığında oğulları İsmail ve Hasan’a vermiştir. Oğulları araziye tapuyla tasarruf ederken ve arazi üzerindeki tüm görevlerini yerine getirirlerken Hacı Mehmed araziye verdiği pişman olduğunu söyleyerek araziye zapt etmiştir. Dava metninde özellikle yukarıda da açıkladığımız 68. madde gereği İsmail ve Hasan’ın görevlerini yaptıkları açıklanmıştır. Oğulları, Hacı Mehmed’i dava etmişler ve bedeli karşılığında araziye devraldıklarını söylemişlerdir. Arazi Kanunname ferağ hakkındaki 39. maddeye göre; bir kimse bedeli karşılığında ya da bedelsiz memurun izniyle araziye devrettiği takdirde kararından dönemez veya el koyamaz.³⁴¹ Kararından vazgeçtiğinde ve müdahalede bulunduğunda bu kanuna göre yasaktır. Davada Hacı Mehmed’in oğullarına karşı yaptığı kanuna göre açıkça yasaktır. Dava metninde Hacı Mehmed’in yaptığı yasak olduğu söylenerek müdahalesinin kaldırılması söylenmiştir.³⁴² Buna göre yaşanan anlaşmazlıkta kanunname hükmüne aykırı bir durum tespit edilmiş ve kara kanunnameye göre verilmiştir. Ferağ işleminin memurun nezaretinde yapılarak defterhaneye kayıt ettirilmesi ile arazilerin güvenlikleri sağlamıştır. Devletin defterhanede arazileri kaydetmesinin elbette tek sebebi güvenlik değildir. Mîrî arazi kayıtlarına göre bu arazilerden alınacak vergiler de tespit edilmiş olur. Böylelikle devletin gelir kaynakları da denetlenebilir.

³⁴⁰ BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 84, sayfa no: 115, belge no: 248.

³⁴¹ Arazi Kanunnamesi, 39. Madde.

³⁴² BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 85, sayfa no: 137, belge no: 174.

3.2.3. Mera, Yaylak ve Kışlak Anlaşmazlıkları

Arazi Kanunnamesi'nde metruk arazi hakkında hükümler ikinci bölümde yer almaktadır. Metruk arazilerde kimlerin hakkının olduğu, metruk statüsündeki arazilerin alınıp satılamayacağı, üzerinde tarım yapılamayacağı, bina inşa edilemeyeceği gibi önemli konulara değinilmiştir.³⁴³ Metruk arazi kimsenin mülkiyetinde olmayan ve halkın serbestçe kullanılması için ayrılan topraklardır.³⁴⁴ Metruk arazilerin içerisine meralar, yaylak ve kışlaklar, pazar yerleri, yollar gibi yerler girmektedir. İncelediğimiz Üsküp sancağı bölgesinde yaşanan arazi anlaşmazlıklarının büyük bir bölümü meralar üzerinedir. Bunun nedenlerinden biri ortak kullanıma açık bir yer için birçok kişinin hak iddia etmesinin daha muhtemel olmasıdır. Meralar gibi yaylak ve kışlaklar da dava konularında hatırı sayılır bir yer tutmaktadır. Mera anlaşmazlıklarının ilk örneği kanunnamenin ilanından bir yıl önce Üsküp kazasının T? karyesinde meydana gelmiş olan bir davadır. Dava ilk olarak Mayıs 1857/Şevval 1273 tarihinde gerçekleşmiştir. Davada T? karyesi ahalisi hayvanlarını kendi meralarında otlattıklarını iddia ederek Ç? karyesinin merada hayvanlarını otlatmasının engellenmesini istemiştir. Çünkü eskiden beri o merada kendilerinin hayvan otlattıklarını söylemişlerdir. Dava Arazi Kanunnamesi'nden hemen önce olduğu için herhangi bir hükme atıf yapılmamıştır. Ancak yine de belirlenmiş kalıp kelimeler tekrar edilerek konuyla ilgili hüküm sorulmuştur. Hemen hemen kanunnamedeki mera hükmüne yakın bir hüküm ile eğer T? karyesi eskiden beri o merayı kullanıyorsa Ç? karyesinin burada bir hakkı olmadığını ve gereğinin yapılmasını söylenmiştir.³⁴⁵ İlk dava burada kapanmış olsa da belgeler dışında anlaşmazlık bir yıl daha devam etmiştir. Bir yıl sonra Mart 1858/Şaban 1274 tarihinde bir dava daha gerçekleşmiştir. Bu davada ise Ç? karyesi T? karyesinin mera üzerinde hakkı olmadığını iddia etmektedir. Bir önceki davanın sonucundan memnun olmayarak yeniden dava etmişlerdir. Ç? karyesi merada eskiden beri kendilerinin hayvan otlattıklarını söyleyerek T? karyesinin merayı kullanmamasını istemiştir. Davada yine hüküm sorularak aynı hükümle eskiden beri kimler mera yerinde hayvan otlatıyorlarsa onların hakkı olduğunu ifade edilmiştir. Bu

³⁴³ Orhan Çeker, *Arazi Kanunnamesi*, s. 53-57.

³⁴⁴ Hacı Mehmet Günay, "Metruk", s. 416.

³⁴⁵ BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 82, sayfa no: 50, belge no: 122.

dava neticesinde bu defa Ç? karyesi haklı bulunmuş ve T? karyesi meradan men edilmiştir.³⁴⁶

Uzun bir süre konuyla ilgili herhangi bir dava açılmamıştır. Ancak Temmuz 1865/Rebiülevvel 1282 tarihinde yeniden dava ortaya çıkmıştır. Yedi yıl sonra tekrar davayı açan taraf T? karyesidir. Mera kullanım hakkının kendilerine ait olduğunu dile getirmişler ve yine eskiden beri arazide onların hayvan otlattıklarını ifade etmişlerdir. Bu dönemde Arazi Kanunnamesi maddeleri uygulandığı için davada hüküm sorulduğunda direkt olarak kanunnamenin konuyla ilgili maddesi verilmiştir.³⁴⁷ Ayrıca diğer iki davadan farklı olarak burada kanunname hükmü verilirken diğer hükümlerin açıklamalarından daha geniş çaplı olduğunu görmekteyiz. Arazi Kanunnamesi mera kullanımı hakkındaki hükmü genişçe tasvir etmiştir.³⁴⁸ Kanuna başvurulduktan sonra T? karyesi haklı bulunmuş ve Ç? karyesine verilen hak geri alınmıştır. Aynı zamanda T? karyesine meranın onların kullanımında olduğuna dair bir belge (i‘lam) verilmiştir. Bu dava sürecinde hem kanunname öncesi hem de sonrası işleyişi görmekteyiz. Dava süreçleri yahut belge dilleri aynı olmakla beraber yalnızca kanunname maddesinin davada yer alması farklıdır. İki dönemde de davanın yapılma ve etkisi farklılaşmamıştır. Kanunnamenin hukukta ve halk üzerinde etkisi de bu derece az olabilir mi? Köylü üzerinde kanunnamenin etkisinin az olduğunu bu örnekten çıkaramayız ancak dava görülürken devlet tarafından kanunnameye başvurulması devletin kanunnameyi uygulamaya çalıştığını göstermektedir. Bununla birlikte bu dava dahilinde tekrar bir anlaşmazlık belgelere yansımamıştır.

³⁴⁶ BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 82, sayfa no: 50, belge no: 268.

³⁴⁷ Arazi Kanunnamesi, 97. Madde.

³⁴⁸ Bkz. “*kānunu su‘āl olundukda münāza‘un-fihā olan mahal marū‘l-beyan Ç? karyesi ahalisinin kadīmū‘l-eyyāmdan berü koyun ve sâir davarları ra‘i olunup otundan ve suyundan intifâ‘ idegeldikleri mahsûs ve müstakil kadîmî mer‘a yerlerinden bulunmuş*” BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 82, sayfa no: 50, belge no: 122. “*kānun-ı su‘āl olundukda bir karyeye mine‘l-kadîm mahsûs olan mer‘ada yalnız ol karye ahalisi hayvanatını ra‘i ider ve ahâr karye ahalisi ol mer‘aya hayvanat süremez iki veya üç ya [da] daha ziyâde karye ahalisi beyninde mine‘l-kadîm müsterek olan mer‘a her kangı karyenin hududı dahilinde bulunur ise bulunsun ol karyeler ahalisi hayvanatlarını müstereken ra‘i ittirüp yeker yekeri ra‘iden men‘ idemezler ve böyle bir karye ahalisine bi‘l-istiklâl veyâhud birkaç karye ahalisini bi‘l-iştirâk mahsûs olan kadîmî mer‘a yerleri alınub satılmaz ve üzerine mandıra ve ağıl ve ebniye-yi sâire ihdas olunmaz ve kürüm ve eşcâr garsıyla bağ ve bağçe itti haz kılınmaz ebniye ve eşcâr ihdas ve gars iden olur ise cem‘ zamanda ahali hedm ve kal‘ iddirebilir ve arazi-yi mezru‘a misillü hiçbir kimse tarafından sökilüb zira‘ât ve hirâsete izin ve ruhsat virilmez ve ziraât iden olur ise men‘ olunub*” BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 84, sayfa no: 152, belge no: 314.

Kanunnamenin etkisi olmakla beraber dava sonunda T? karyesine bir belge verilmesi de bu anlaşmazlığın kesin çözümünü sağlamış olabilir.

Kalkandelen kazasına tabi H? karye ahalisi 1859/1275 tarihinde Yaşar adlı kişiyle mera anlaşmazlığı yaşamıştır. Buna göre H? karye ahalisi eskiden beri hayvanlarını otlattıkları araziye Yaşar'ın hakkı yokken müdahale ettiğini söylemektedirler. Karye sakinleri söz edilen arazide yıllardır hayvanlarını otlattıklarını belirtmişlerdir. Durum üzerine kanunnamenin hükümlerine başvurulmuştur.³⁴⁹ Eğer arazide eskiden beri H? karye ahalisi hayvanlarını otlatıyor ise dava onların lehine çözülecektir. Ancak arazi eğer Yaşar'ın kendi arazisi ise ondan başka kimse tasarruf edemeyeceği için H? karyesi hayvanlarını otlatamayacaklardır. Durumun tespit edilip çözülmesi istenmiştir.³⁵⁰ Dava tarafları arasındaki durumda Yaşar'ın arazi üzerinde iddia ettiği hakkın verilmesi durumunda bazı sorunlar meydana gelmektedir.

Burada kanunnamenin kadimden beri kimin kullandığı önemsenerek buna göre hüküm verilmesi istense de kanunname de iki duruma göre de hüküm bulunmaktadır. Eğer arazi Yaşar'ın olursa, Ömer Lütfi Barkan'ın makalesinde³⁵¹ bahsettiği Arazi Kanunnamesi'nde bulunan iki maddenin birbiriyle çelişikliği ortaya çıkacaktır. Barkan'ın bahsetmiş olduğu çelişki kanunnamenin 13. maddesinde araziye dışardan müdahale olursa tasarruf sahibi men edebilecekti. Aynı kanunnamede 125. maddesinde arazide eskiden beri hayvan otlatılıyor ve sonrasında orası bir tarım arazisine dönüşürse ürünler toplandıktan sonra hayvanların otlatılmaya devam edebileceği belirtilmiştir. Burada her iki tarafı da korumak isterken çıkan problemde taraflar kanunnameye dayanarak hak iddia edebilir. Karye ahalisi eskiden beri burada hayvanlarını sürdüklerini iddia ederek hak talep edebilir veya tasarrufunda olduğunu iddia eden kişi eskiden beri burada ziraat ettiğini söyleyebilir. Bu ikili durumda ise yaşanan anlaşmazlıkta kanunnamenin maddelerine dayandırılması dışında bölgede eskiden beri hangi tarafın tasarrufunda olduğu daha fazla önem arz etmektedir.

1860/1276 tarihli bir belgede Üsküp kazasına bağlı Bayozda karyesiyle Kocapeşte karye ahalisinin mera anlaşmazlığı vardır. Bayozda karyesinde bulunan

³⁴⁹ Arazi Kanunnamesi, 97. Madde.

³⁵⁰ BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 85, sayfa no: 48, belge no: 58.

³⁵¹ "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s.341.

İsmail adlı kişi ve Gazi İshak Bey evkafı mutasarrıfları ile mutasarrıf oldukları meranın Kocapeşte ahalisi tarafından zabt edildiği söylenmektedir. Bu meranın eskiden beri kendilerine ait olduğunu belirtilerek yapılan zaptın engellenmesini istemiştir. Uzun süredir zapt edilen arazi dava sonucunda Bayozda karyesine verilmiştir. Ancak araziyi Kocapeşte ahalisi yeniden zapt etmiştir. Bayozda karye ahalisi gereğinin yapılmasını istedikleri yazmaktadır.³⁵² Yaşanan mera anlaşmazlıklarının çoğunlukla birkaç zamandır sürdüğünü görmekteyiz. Yapılan davalar ve çözümlerden sonra dahi anlaşmazlıklar devam ediyor. Karye ahalileri arasında özellikle anlaşmazlıklar daha uzun sürebiliyor. Mera anlaşmazlıkların bu kadar uzun süre devam etmesi belgelerde belirtilmiyor olsa da arazilerin metruk bir arazi mi kişi tasarrufunda bir arazi mi olduğunun belirsiz olmasıyla alakalı olabilir. Çünkü metruk bir arazinin hukuki durumları hem kanunname belirtilmiş hem de bir önceki örneklerde de verdiğimiz üzere kanunname öncesinde de sınırları belliydi. Bundan dolayı arazilerin köylü tarafından nasıl tasarruf edildikleri açık kalan bir alandır.

Bu örneğimizde Üsküp'ün Maşova karyesinde 1867/1284 tarihinde bir mera anlaşmazlığı görülmektedir. Anlaşmazlık aynı karyede iki ahali arasındadır. Birbirlerine karşı aldıkları tutum ile yaşanan arazi anlaşmazlığı yüzyıllar boyunca sürüp gitmiştir. İlk olarak 1716/1128 tarihinde meydana gelen mevzuda Maşova karyesinin eskiden beri otlak ve yaylak yeri olan meraların eşkıya benzeri kimselerce arazilerine müdahalede bulunduğu ve küçük ücretler ile onları başlarından savdıklarını görmekteyiz. Bu kimselerin vefatları üzerine evlatları da büyükleri gibi meralardan ücret isteyip araziye müdahale etmişlerdir. Ayrıca bu kişiler kendilerine sahte tapular temin etmişler ve yaşanan anlaşmazlık sonucunda yetkililere arazinin kendilerine ait olduğunu söyleyerek tapuları göstermişlerdir. Bölgeye tayin olan yeni vekillerde müdahale edenlerin tapularına inanarak Maşova karyesi ahalisini haksız bulmuşlardır. Sonrasında müdahaleye itiraz eden ahali kendilerine ait belgeleri merkezden istemişler fakat ahaliye belgeler bir sene sonra yollandığı için uzun süre mağduriyet yaşamışlardır. Sonrasında ise 1867/1284 yılında olay yeniden tekrarlanmış ve ahali de eski yaşadıkları anlaşmazlık ile bu yeni olayı anlatarak merkezden

³⁵² BOA, A.MKT.DV, Dosya no:150 Gömlek no:2.

kendilerine kayıtlar verilmesini talep etmişlerdir.³⁵³ Yalnızca belge istekleri ve anlaşmazlıkları anlatan bu belge örneğinde herhangi bir sonuç verilmemiştir. Araziler için sahte tapuların yapılabilmesi gerçek tapuların güvenilirliğini azaltmaktadır. Taşrada yaşanan eşkıyalık problemine de işaret eden bir dava örneğidir.

Devletin taşralarda yaşanan sorunları çözmede zorlandığı sürekli belgelerin gidip geldiği davalarda görülmektedir. Bu davalardan birine örnek yine yıllar süren ve neticesi davalıların azmiyle çözülen bir mera anlaşmazlığıdır. Üsküp sancağına bağlı Maleş kazasında Müslüman ve gayr-ı müslim ahali arasında mera anlaşmazlığı meydana gelmiştir.³⁵⁴ Kazada bulunan meraya gayr-ı müslim ahaliden birileri müdahalede bulunmuştur. Meraya tapu ile tasarruf ettiklerini söyleyen Müslüman ahali de bu müdahaleyi Meclis-i Vâlâ'ya bildirmiştir.³⁵⁵ 1867/1283 tarihinde meydana gelen olay defterhane eminine havale edilmiştir. Ancak bir sene geçmesine rağmen olay çözülememiş ve ahaliyi temsilen Hacı Mehmed ve Hacı Ahmed adlı kişiler Dersaadet'e gelerek Meclis-i Vâlâ'ya başvurmuşlardır.³⁵⁶ Yazdıkları arzuhalde uzun süredir olayın çözülmesi için uğraştıklarını ve han köşelerinde harap olduklarını belirterek yalnızca müdahale eden kimselerin tutuklandığını fakat çözüme kavuşulmadığını belirtmişler ve arzuhalde bulunmuşlardır.³⁵⁷ Bu ve benzeri üç adet arzuhal 21 Hazira/18 Safer, 8 Temmuz/6 Rebiülevvel ve 13 Temmuz/11 Rebiülevvel 1867/1284 tarihlerinde yazılmıştır. 13 Temmuz 1867 tarihinde yazılan arzuhalde artık bir çözüme kavuşturulması için dil döktüklerini ve on dördüncü kez arzuhal yazdıklarını şu şekilde anlatmışlardır; *“defterhane-i amireden ilam-ı derdest iken evrak-ı mezkure mazbata ve inhasıyla beraber atüfetlü Akif Bey maarifetiyle Meclis-i Vâlâ komisyonuna celb ettirilmiş ise de henüz icabına bakılmayup şimdiye kadar tevkif kılınmakta olup bunun için on dört defa Meclis-i Vâlâ'ya arzuhal takdim kılınmış ise de elyevm iktizası icra buyrulmamış ve kulları ise bir seneden беру han köşelerinde sefil ve perişan kalmış olduğumuzdan”* söylemektedir.³⁵⁸ Dava süreci sancılı ve uzun

³⁵³ BOA, MVL, Dosya no: 543, Gömlek no:10.

³⁵⁴ BOA, A.MKT.UM., Dosya no: 338, Gömlek no: 7.

³⁵⁵ BOA, A.MKT.UM., Dosya no: 977, Gömlek no: 77; BOA, MVL, Dosya no: 523, Gömlek no:104; BOA, MVL, Dosya no:526 Gömlek no:124;

³⁵⁶ BOA, A.MKT.UM., Dosya no: 984, Gömlek no: 3; BOA, MVL, Dosya no: 539, Gömlek no: 127.

³⁵⁷ BOA, MVL, Dosya no: 880, Gömlek no: 3.

³⁵⁸ BOA, MVL, Dosya no: 539, Gömlek no: 87; BOA, MVL, Dosya no:540 Gömlek no: 136.

sürmüştür. Ancak neticesinde olay anlaşmazlığın geçtiği yerde, Üsküp meclis azası Galip Bey ve süreci başından beri takip eden Akif Bey'in ara buluculuğunda gayr-ı müslim ahalinin belli bir ücret vermesi ile dava çözümlenmiştir.³⁵⁹ Dava hakkında bu denli çok yazışmanın olması dikkat çekicidir. Mevzu olan mera anlaşmazlıklarının hiçbirinde bu kadar yazışma yoktur. Sebebi gayr-ı müslim ahaliyle sorun yaşanması olabilir. Çünkü Tanzimat ve ardından Islahat fermanlarının ilanıyla gayr-ı müslim tebaayla ilgili konularda daha hassas olunduğunu bilmekteyiz. İncelediğimiz mera anlaşmazlıklarında ilk kez ücret karşılığı ile bir sorunun çözüldüğünü de görüyoruz.

Üsküp kazasına bağlı Nikiştan? karyesi ile Çoçer karyesi aralarında mera anlaşmazlığı bulunmaktadır. Eylül 1864/Rebiülahir 1281 tarihli Üsküp Kaymakamı tarafından yazılan arzuhalde iki karye arasında bir arazi anlaşmazlığı yaşandığı ve her iki tarafın da çok sert davrandıkları bildirilmektedir. Bu anlaşmazlık daha önceden de var olup, kaymakam bir çözüm bulunmadıkça her iki tarafında sertleşeceğini söylemektedir. Ahalinin Arnavut halkından olduğunu da belirterek endişelerini dile getirmektedir.³⁶⁰ Herhangi bir karar olmayan bu arzuhalde kaymakamın çözüm için merkezden haber beklemesi, taşranın kendi sorunlarını çözemediğini göstermektedir. Kaymakamın çözüm için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye başvurmaktan başka bir çabası görünmemektedir.

Mera anlaşmazlığıyla ilgili son iki olayda da yaşanan sorunun çözümü için arzuhal yazılmıştır. İlki 1868/1285 tarihinde Kalkandelen kazasındaki Şebkodize köyündeki meraya Deşle köyü sakinlerinden Baki Kethüda müdahale etmiştir. Şebkodize köyü sakinleri de müdahalenin men edilmesi için merkeze başvurmuştur. Başvurusunda eskiden beri hayvanlarını bu merada otlattıklarını ve faydalandıklarını yazmışlardır. Müdahalenin geçersiz olduğunu söyleyerek çözüm için başvurmuşlardır. Cevap Üsküp vikayetine yazılmıştır. Yaşanan müdahalenin kaldırılması için emir vererek gereğinin yapılması yazılmıştır.³⁶¹ Burada ahalinin kendisini savunurken meranın eskiden beri kendilerince kullanıldığı söylemeleri artık tüm belgelerde de göreceğimiz üzere bir savunma cümlesidir. Haklarını eskiye dayandırarak çıkan

³⁵⁹ BOA, ŞD. Dosya no: 2084, Gömlek no: 1.

³⁶⁰ BOA, MVL, Dosya no: 999, Gömlek no: 27.

³⁶¹ BOA, A.MKT.UM., Dosya no: 1033, Gömlek no: 95.

anlaşmazlığın kendi lehlerine çözülmesini istemişlerdir. Bir diğer anlaşmazlık 1872/1289 tarihinde Ali Efendi ile Üsküp kazasına bağlı Froşe? Karyesi ahalisi arasında yaşanmıştır. Buna göre Ali Efendi Froşe karyesinde mera ve bazı tarlalara mutasarrıftır. Ancak o karyedeki bazı kimseler arazilerine müdahalede bulunmuştur. Ali Efendi de bu müdahaleyi Prizren vilayetine bildirerek müdahalenin engellenmesini talep etmiştir.³⁶² Talebin neticesine dair bir bilgi olmamakla birlikte buradaki Ali Efendi'nin tasarrufunda bulunan Froşe karyesindeki arazilerine yakın oturmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü talep edilen belgenin metninde eğer aynı yerde yaşıyorsa bu belirtilirdi. Ali Efendi'nin Froşe'de yaşamaması da karye ahalisinin bu boşluğu kullanmasına fırsat vermiştir. Ayrıca Ali Efendi için belgede "Efendi" kelimesi kullanıldığına göre bölgede önemli bir kişiliktir.

3.2.4. Çiftlik Anlaşmazlıkları

Arazi Kanunnamesi konusunda özel mülkiyet kadar tartışmalarda yer alan konu çiftliktir. Kanunnamede çiftlik toprağıyla ilgili yalnızca 130. ve 131. maddeler vardır. Bu maddelere göre; bir karyenin ahalisi varken çiftlik olarak tüm arazi bir kişiye verilemez. Eğer bir karyenin halkı dağılmış ise ve tekrar toplanması mümkün değilse o zaman araziler toplu olarak bir kişiye veya ortaklı birkaç kişiye çiftlik olarak verilebilir. Çiftlik sahibi vârisiz ölürse çiftlik müzayede yoluyla başkasına verilebilir. Ancak çiftlikte binası yahut ağacı ve hayvanı bulunan kişiler var ise müzayede olmadan arazi onlara tapu bedeliyle verilir. Bu kişiler çiftliği almak istemezler ise kendi emlak ve eşyaları yine onlara ait olur ancak çiftliğin arazisi üzerinden müzayede gerçekleştirilir. Çiftlik toprağı mîrî araziden farklı olarak çiftlik sahibinin çalıştırdığı işçiler ile ilgili hukuki alana kanunnamede değinilmemesi bir eksiklik olarak görülmüştür. Çiftlik toprakları üzerindeki anlaşmazlıklarla kanunnamenin çiftlik hakkında yeterli olup olmadığını anlayabiliriz. Çiftliklere mîrî arazide olduğu gibi ortaklaşa tasarruf etmek mümkündür. Üsküp'te ortak tasarruf edilen Macarlık çiftliğine dışarıdan bir müdahale gerçekleşmiştir. İsmail Rakım Bey ve Mehmed Emin Efendi'ye ait olan çiftliğe, sınırında bulunan Sipahi Ömer Bey tarafından müdahale

³⁶² BOA, A.MKT.UM., Dosya no: 1171, Gömlek no: 88.

edildiği belirtilmektedir. Müdahaleyi İsmail Rakım Efendi, Üsküp kaymakamına bildirmiş ve müdahalenin engellenmesi istemişlerdir; “*üsküpte bi’l-iştirak mutasarrıf oldukları Macarlık nam çiftlik ile mağlumul hudud çayıra mahalli mezbur sakinlerinden sipahi ömer bey tarafından bila-sened müdahale olunduğundan*” istemiştir. Burada özellikle müdahalenin senetsiz bir şekilde gerçekleştiği belirtilmiştir. Yaşanan müdahaleyle ilgili bilgi verdiklerini ama hala çözülmediğini de eklemiştir. Ayrıca eğer bir çözüm olmazsa bu problemi merkeze taşıyacaklarını da belirtmişlerdir.³⁶³ Buradan anlaşılacağı üzere çiftlik sahipleri küçük toprak sahiplerinden daha güçlü konumdadırlar. Ancak çözüm olarak yine bilgilendirme yapılmış ve müdahalenin engellenmesi için beklenmiştir.

Çiftliklere müdahale eden kişiler sıradan halk değil rütbeli görevli kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şubat 1862/Şaban 1278 tarihinde Mirimîran Ramiz Paşa’ya babasından intikal eden Niş eyaleti dahilinde İvranya kazasında bulunan çiftliğe bu sefer Üsküp arazi memuru Besim Efendi müdahale etmiştir. Belgede yaşanan müdahaleyi belirtirken, çiftliğin herhangi bir kimse tarafından müdahale edilmediği halde normal işlediği bir zamanda Besim Efendi’nin çiftliğin etrafındakilerin tahrikiyle araziye müdahale ettiği belirtilmiştir. Yaptığı müdahaleden dolayı Meclis Vekili Fevzi Efendi yargılamasında bulunacaktır.³⁶⁴ Çiftlik sahipleri güçlü kimseler oldukları için anlamazlıkların çözülmesi de çok zaman almıyordu. Bu davada şaşırtıcı olan bir arazi memurunun çiftliğe müdahalede bulunmasıdır. Ağustos 1862/Safer 1289 tarihinde Üsküp kazasına tabi Pridol? Karyesinde Mustafa Efendi’ye babasından intikal eden çiftliğe Şeyh Niyazi Efendi tarafından müdahale edilmiştir. Prizren’e yazılan arzuhal ile müdahalenin men edilmesi istenmiştir.³⁶⁵ Yine bir çiftliğe müdahalede bulunmuş ve engellenmesi için arzuhal ile bildirilmiştir. Arazi anlaşmazlıkları çiftlik arazilerinde daha hızlı çözülmüş ve genellikle hüküm verilmeden yalnızca müdahaleler bildirilmiştir.

İncelenen arazi anlaşmazlıklarından dikkat çekicilerinde biri de Hatem Hanım’ın babasının vefatından sonra kendisine verilmeyen hisselerin peşine

³⁶³ BOA, A.MKT.UM., Dosya no: 421, Gömlek no: 66.

³⁶⁴ BOA, A.MKT.DV., Dosya no: 219, Gömlek no: 24.

³⁶⁵ BOA, A.MKT.UM., Dosya no: 1230, Gömlek no: 30.

düşmesidir. Hatem Hanım, İpekli Numan Paşa'nın kızıdır. Babasının vefatı üzerine aileye büyük oranda eşya, emlak ve çiftlik kalmıştır. Annesi ve erkek kardeşi Arslan Paşa'nın ölmesiyle de hissine de pay düşmüştür. Ancak düşen payı Arslan Paşa'nın oğulları Hurşid ve Halil Paşalar ile kızı Hibetullah Hanım kendi aralarında bölüşmüşlerdir. 1852/1269 tarihinden itibaren de kendisine verilmeyen paylar birikmiştir. Hatem Hanım kendisine düşen payı istemek için 1855/1272 tarihinde talepte bulunmuştur. Ancak 1859/1276 tarihine gelindiğinde dahi bir sonuç alamamıştır.³⁶⁶ Kendisinin elinde yalnızca İpekli'de mutasarrıf olduğu çiftlik vardır. Bu çiftliğe de Hibetullah tarafından müdahale edilmektedir. Müdahalenin engellenmesi için yolladığı yazıya da cevap verilmemiştir. Anlaşmazlığı çözmek için 1859/1276 tarihinde sulh karşılığında bazı çiftliklerin hasılatları ve senede 40 bin kuruş akçe verilmesi teklif edilmiştir. Ancak sulh gerçekleşmemiş ve anlaşmazlık devam etmiştir.³⁶⁷ Hatem Hanım'ın kanunnameye göre mîrî olan emlaktan yararlanması gerekmektedir. Ancak kardeşinin çocukları tarafından haksızlığa uğramıştır. Kendi payına düşen kısmı almak için birçok yere başvurmuş ama dava süreçleri uzun sürmüş ve kardeşinin çocukları da davalar esnasında Hatem Hanım'ı haksız göstermişlerdir. Bir diğer nokta ise intikal hakkının genişlemesini Halil, Hurşid'e intikal eden malların yanı sıra kız kardeşleri Hibetullah Hanım'a da arazilerin intikal edebilmesinden anlayabiliriz. İntikal derecesinde Halil, Hurşid ve Hibetullah'a araziler bedelsiz olarak intikal etmiştir.

Çiftlik örneklerinin yanı sıra arazi anlaşmazlıklarına son örneğimiz Vakıf arazi hakkındadır. Üsküp kazası Çoçer karyesinde bulunan Gazi İshak Cami ve hayratı civarı vakıf mütevellisince tasarruf edilmekteydi. Tasarruf edilen arazi beş yüz elli dönüm olarak belirlenmişti. Anlaşmazlığın yaşandığı Nikiştan karyesi ahalisi tarif edilen arazi sınırlarına müdahalede bulunmuştu. Bu müdahale öyle bir durum almıştır ki dava edilerek dört kere men edilen Nikiştan Ahalisi yine müdahalede bulunmuş ve belgede şu şekilde *“mezkurlerimizin fuzuli bi gayr-ı hak zabdetmek üzere vaki olan müdahalelerinden naşi mahallinde dört defa şer ile terakilerimizde dört kıta ilam-ı şeriyyeler ile müdahale-i vakıanın men olunup ve beşinci defa terakilerimizde hükm-ü*

³⁶⁶ BOA, A.MKT.DV., Dosya no: 149, Gömlek no: 51.

³⁶⁷ BOA, A.MKT.DV., Dosya no: 193, Gömlek no: 50.

ifade beş bin kuruş haraç ilam talep edilüp”³⁶⁸ beşinci kez ilam istenmiştir. Ancak talep edilen ilam başka kimselerin eline geçmişti. Çoçer ahalisi de öncesinde yaptıkları başvurular ve bu son ilamın birleştirilerek dava edilmesini talep etmişti. Beşinci ilamı da alan Çoçer karye ahalisi davanın kendi lehlerine çözülmesini talep etmişlerdi.³⁶⁹ Vakıf arazi örneğinde de görüldüğü gibi arazi anlaşmazlıklarında tüm arazilerde benzer problemler yaşanmaktadır.

Arazi hakkında tasarruf anlaşmazlıkları, ferağ ve intikal anlaşmazlıkları, mera anlaşmazlıkları çiftlikler üzerinden anlaşmazlıklar ve vakıf arazisi üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde arazilerin kimler tarafından tasarruf edilecekleri kanunname maddelerince belirlenmiştir. Yalnızca dikkat çeken unsur tasarruf meşruiyetini sağlayan şeyin araziye ne kadar süredir hakim olunduğudur. Araziler üzerinde tüm davalarda eskiden beri orada yaşadığı yahut hayvanlarını eskiden beri orada otlattığı gibi kendini geçmiş ile meşrulaştırma vardır. Kanunnamenin Üsküp sancağında uygulanmaya çalışıldığı görüşmüştür. Kanunnamenin uygulanması için çabalandığı ve devletin hükümleri verirken yararlandığı aşıkardır. Özel mülkiyet açısı ise araziler kişilerin kendi toprakları gibi tasarruf ettikleri, devrettikleri bir metaya dönüşmüştür. Ancak bunu kanunnamenin çıkışına bağlamak doğru değildir. Özel mülkiyeti devlette oluşması bir sürecin ürünüdür. Kanunnamenin çıkması yalnızca hukuken de bazı hakların tanınmasını sağlamıştır.

³⁶⁸ BOA, MVL, Dosya no: 454, Gömlek no: 4.

³⁶⁹ BOA, MVL, Dosya no: 454, Gömlek no: 4.

SONUÇ

Bu çalışmada 1858 Arazi Kanunnamesi'nin Balkan coğrafyasında Üsküp Sancağı üzerinde uygulanması incelenmiştir. Kanunnamenin uygulanması bölgesel olarak ele alınmıştır. Çalışmada, “değişen toprak yönetiminin kanunnamenin içeriğindeki yansımaları nasıldı?”, “arazi anlaşmazlıklarında davaların çözümünde devlet kanunnameyi ne derece kullanıyordu?”, “davaların çözümüne yeni kanunların olumlu ve olumsuz etkileri nelerdi?”, “kanunname içerik ve uygulandığı alanda özel mülkiyeti teşvik etti mi?” gibi farklı sorular ile kanunnamenin uygulanabilirliği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Devletlerin hukuki görünürlüğü kanunnamelerle sağlamaktadır. Herhangi bir topluluğu da devlet yapan şey kaideler ve kanunlardır. Osmanlı Devleti de Fatih Sultan Mehmed döneminde çıkarılan kanunnameler ile hukuki görünümünü elde etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle de bu görünürlüğünü pekiştirmiştir. Özellikle toprak hukuku alanında Ebüssuûd'un oluşturduğu kanunnameler önemlidir. Bir tarım devleti olan Osmanlı'da toprak hukukunun düzenlenmesinin amacı gelir kaynaklarını güvence altına almaktır. Devletin içerisinde her denge birbiri ile bağlantılıdır. Öyle ki devlette siyasi, askeri, mali konulardan birinin bozulması diğerlerini de etkilemektedir.

Osmanlı Devleti'nin altı yüzyılda geçirdiği dönüşümlerin en keskin kuşkusuz Tanzimat'a giden süreçtir. Osmanlı, Tanzimat sürecine yüzyılların birikimiyle gelmiştir. Tanzimat'ın başarısı veya başarısızlığı bir yana günümüzdeki birçok kurumun ilk nüveleri o dönemde oluşmuştur. Devlet, Tanzimat ile hem değişim hem de kanunlaşma sürecine girmiştir. Devletin ihtiyaç duyduğu her alanda yürütülen kanunlaşma hareketi toprak hukukunu da kapsamaktadır. 1858/1274 tarihinde Arazi Kanunnamesi kabul edilmiş ve öncesindeki kanunnameleri geçersiz kılmıştır. Çünkü Arazi Kanunnamesi devletin her yerinde uygulanmak için hazırlanmıştır. Kanunname maddeleri hem eski kanunlar hem de yeni kanunlar bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Kanunname içeriğinde devletin mîrî arazisi hakkındaki hükümleri barındırmaktadır. Özellikle mîrî arazinin intikal ve ferağ hakları konusunda özgürlükler getirmiştir. Kanunname ilanından sonra yapılan ilavelerle özgürlüklerini

genişletmiştir. Kanunname, mîrî araziyi tasarruf eden kişilere verdikleri yetkileri artırmıştır. Ekilecek ürünlere karışmamıştır. Öncesinde belirli ürünlerin ekimi üzerine bir sistem uygulanıyordu. Bu yeniliğin yanı sıra bölgede toprağın denetimi için bulundurduğu memurlar ile üzerine bina inşası gibi ekili araziyi mülk haline getirecek faaliyetleri de kısıtlamaya çalışmıştır. Kanunnamede mîrî arazinin intikaliyle ilgili geniş haklar verilmiştir. Özellikle tasarruf eden kişinin kızına da arazinin bedelsiz olarak intikal edebilmesi dikkat çeken bir husustur. Bununla beraber kademeli olarak arazinin intikal edeceği kişilerin sayıları artırılmıştır. Mîrî arazinin ferağı hususunda ise dikkat çeken değişiklik kişinin borcuna karşılık ferağ edebilmesi yeniliğidir. Böylelikle tasarruf konusunda memurlar aracılığı ile korunmaya çalışılan arazi kişilerin ihtiyaçları karşılığında adeta bir mülk görevi görmeye başlamıştır. Ancak borç karşılığı ferağ edilen arazi yine de devletin mülkü olarak kabul edilmiştir. Devletin kanunnameyle amacı tarımı düzenleyerek vergi gelirlerinin düşmesini engellemek, taşralarda kaybettiği merkezi gücünü geri kazanmaktır. Ancak hedef ile sonuç aynı doğrultu da mı olmuştur?

Kanunname üzerine en çok tartışılan konular sonuçları ve özel mülkiyeti meydana getirip getirmediğidir. Amaçlarından bağımsız olarak kanunname devletin o güne kadar geldiği noktanın bir sonucudur. Bazı araştırmacılar kanunnamenin içeriğindeki maddelerin tamamen özel mülkiyeti desteklediği görüşündedirler. Diğer kesim ise kanunnamenin amacının özel mülkiyeti teşvik etmek olmadığını fakat netice olarak farklı sonuçları olduğu kanaatindedirler. Bir de kanunnamenin devletin coğrafiyasında ne kadar uygulandığı sorusu vardır. Kanunnamenin uygulanabilirliği üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çalışmada uygulanabilirliği ve diğer soruların cevapları bölgesel olarak anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tartışma konularından ilki olan kanunnamenin sonuçlarının etkisine bakacak olursak; dava metnindeki çözümlerde görülebileceği üzere hüküm verilirken kanunname maddeleri dikkate alınmıştır. Gerekli yerlerde kanunname maddelerine atıf yapılarak içerikleri de açıklanmıştır. Bazı dava metnlerinde içerikle beraber kanunname maddesinin numarası da verilmiştir. Bu tür dava hükümleri günümüz mahkeme kayıtlarına benzemektedir. Bununla birlikte kanunname öncesindeki dava örneklerinde ise konuyla ilgili kanunlar sorgulansa dahi direkt olarak atıf yapılan bir

metin bulunmamaktır. Ancak kanunnameden sonra “kanun-ı cedid” adıyla Arazi Kanunnamesi’ne bir atıf görmekteyiz. Kanunnamenin etkisi bölgesel olarak Üsküp Sancağı’ndaki davalarda takip edilebilmektedir.

Diğer bir tartışma konusu olan mîrî arazinin özel mülkiyete dönüşümü hakkında ise; dava örneklerinde herhangi bir anlaşmazlıkta çözüm aranırken bölgede bulunan memura atıflar yapılmış ve çözüm için gerekirse Meclis-i Vâlâ’ya dahi başvurulmuştur. Köylü araziler üzerinde her ne kadar özgürlük kazansa da hukuki durumlarda bunlar ferağ, intikal veya alıp satma işlemleri dahil devletin görevlilerine başvurmaktadırlar. Özel mülkiyet konusu direkt olarak kanunnamenin bir sonucu değil toprak sistemindeki uzun süredir devam eden değişim sürecinin bir neticesidir. Devlet yalnızca kanunname maddeleri ile tarımda köylüye kolaylık sağlayarak gelirlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak istemiştir. Kanunname asıl olarak değişen bu toprak sürecinin sonuna doğru ortaya çıkan hukuksal bir karşılıktır.

Kanunname ile devletin tüm topraklarında aynı kanunları uygulama isteği merkezileşme çabalarından kaynaklanmaktadır. Bölgeleri kontrol altında tutabilmek için sorunların aynı cevaplar ile çözülmesi hedeflenmiştir. Farklı bölgelerde birçok toprağı bulunan devlet için bu durumu idare etmek güç olmuştur. Özellikle bölgelerde arazilerin denetimlerini sağlamak zordur. Bunun için kanunname maddesinde de bulunan bölgelere görevli memurların gönderilmesi ile çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Fakat devletin her bölgeye yetecek derecede yetişmiş görevlisi bulunmamaktadır. Bundan dolayı hedeflenen merkezden denetim konusu muallakta kalmaktadır. Bununla ilgili sorunu incelediğimiz dava örneklerinin birçoğunun çözümlenemeyip merkeze intikal etmesinden anlayabiliriz. Merkeze intikal etmesi dahi çözüm için yeterli olmamakta, bir davanın çözümü için yıllarca İstanbul’a taşradan köylüler gelip giderek sonuç bulmaya çalışmışlardır. Uğraşların sonucunda çözüm yine merkezden taşraya atılarak çözümün oradaki görevlilerce yapılması istenmiştir. Belgelerin sonucunda bazen sorunların çözüldüğü görülmektedir. Fakat sorunların devam edip etmediği barışın ne kadar sağlandığını kavramak zordur.

Sonuç olarak Üsküp sancağında Arazi Kanunnamesi devlet tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Kanunname, halkta herhangi bir olumsuz karşılık

bulmamıştır. Uygulamaya çalışılması ile tam olarak uygulanması aynı şey değildir. Çünkü devletin kanunnameyi halkın her kesimine indirecek ve uygulayacak yeterli gücü yoktur. Fakat merkezle irtibatta olan yerler ve kişiler kanunname ile karşılaşabilmiştir. Kanunnameye temas eden davların çözümleri için iyi bir kaynak olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, *Rumeli Ahkam Defter* nr. 82.

BOA, *Rumeli Ahkam Defter* nr. 83.

BOA, *Rumeli Ahkam Defter* nr. 84.

BOA, *Rumeli Ahkam Defter* nr. 85.

BOA, *Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı*

BOA, *Sadaret, Umumi Vilayet Evrakı*

BOA, *Meclis-i Vâlâ Evrakı*

BOA, *Sadaret Devai Evrakı*

BOA, *Maliye Nezareti, Emlak-i Emiriyye Müdiriyeti*

BOA, *Şura-yı Devlet*

Birincil Kaynaklar

Ahmed Cevdet Paşa (1960). *Tezâkir 13-20*, yay. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (1986). *Tezâkîr 40*, yay. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara.

Arazi Kanunnamesi (1985). haz. Orhan Çeker, Ebru Yayınları, İstanbul.

Mustafa Nuri Paşa (1980). *Netayic Ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi Cilt III-IV*, sad. Neşet Çağatay, TTK Basımevi, Ankara.

Osmanlı Yönetiminde Makedonya (2005). Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara.

İkincil Kaynaklar

- Abadan, Y.** (1940). “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Acun, F.** “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, Cilt 9, s. 899-908.
- Ahbab, Y.** (2015). *Üsküp Sancağı'nın İdari Ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Akan, Z.** (2015). *Anadolu Eyâleti'nde Yaşanan Arazi Anlaşmazlıkları Işığında 1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesi'nin Uygulanması (1858-1864)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Akbulut, H.** (2007). *1858 Arazi Kanunnamesi'nin Rumeli'de Uygulanması Açısından 1862-1866 Tarihli 84 Nolu Rumeli Ahkam Defterinin Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Akdağ, M.** (1945). “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, *DTCF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, s. 419-431.
- Akgündüz, A.** (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aktan, R.** (1971). “Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 26, Sayı 03, s. 37-83.
- Akyıldız, A.** “Tanzimat”, *DİA*, Cilt 40, s. 1-10.
- Albayrak, S.** (1973). *Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, y.y.
- Aydın, H. V.** (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tımar Sisteminin Kaldırılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı, Ankara.
- Aydın, H. V.** “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, *OTAM*, Cilt 12, Sayı 12, s. 65-104.

- Aydın, M. A.** (2009). *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Basım, İstanbul.
- Aydın, M. Â.** (2020). *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Aytekin, E. A.** (2021). *Üretim Düzenleme İsyan Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Meselesi, Arazi Hukuku ve Köylülük*, Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Aytekin, E. A.** (2005). "Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Kanunnamesi'ne Yönelik Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, s. 723-744.
- Barkan, Ö. L.** (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- Barkan, Ö. L.** (2000). *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerine Tetkikler-Makaleler Cilt 1*, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Barkan, Ö. L.** "Kanunname" *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, s. 185-196.
- Barkan, Ö. L.** "Timar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, s. 286-287.
- Cin, H.** (1965). "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 22-23, Sayı 1-4, s. 745-798.
- Cin, H.** (2019). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Cin, H.- Ahmed Akgündüz** (1996). *Türk Hukuk Tarihi Cilt 2*, İstanbul.
- Cin, H.- Gül Akyılmaz** (1995). *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Cin, H.- Gül Akyılmaz** (2003). *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya.
- Cin, H.** "Arazi", *DİA*, Cilt 3, s. 346-347.
- Çadircı, M.** (2011). "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı*

İmparatorluğu, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Çalış, H. “Rakabe”, *DİA*, Cilt 34, s. 427-428.

Develioğlu, F. (1978). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaacılık, Ankara.

Eren, A. C. “Tanzimat” *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI, s. 709-765.

Erkal, M. “Beytül-mâl”, *DİA*, Cilt 6, s. 90-94.

Furat, A. H. (2001). *Temettuat Defterlerine Göre Üsküb’ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Gayretli, M. (2015). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kanunlaştırma Çalışmaları*, Nizamiye Akademi, İstanbul.

Genç, M. (1989). “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s. 175-186.

Genç, M. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Genç, M. “İltizam” *DİA*, Cilt 22, s. 154-158.

Gjorgiev, D. “Üsküb’ün Fethi (1391-92)”, *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildirileri*, Bursa 2015, TTK Yayınlar, VIII. Dizi, Sayı 28, s. 191-200.

Gözel, O. (2007). *The Implementation Of The Ottoman Land Code Of 1858 In Eastern Anatolia*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Güzel, M. (1989). *1858 Tarihli Arazi Kanunnamesinin Sebepleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Hoca, N. “Üsküb”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIII, s. 122-127.

İnalcık, H. (1954). “Sened-İ İttifak Ve Gülhane Hatt-İ Hümayûnu”, *Belleten*, Cilt 28, Sayı 112, s. 603-622.

- İnalcık, H.** (1958). “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, s. 37-83.
- İnalcık, H.** (1965). “Adâletnâmeler”, *Belgeler*, Cilt 2, Sayı 3-4, s. 29-142.
- İnalcık, H.** (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İnalcık, H.** (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- İnalcık, H.** (2000). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İnalcık, H.** (2011). “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H.** “İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, s. 291-375.
- İnalcık, H.** “Kanunname”, *DİA*, Cilt 24, s. 333-337.
- İnalcık, H.** “Murad I”, *DİA*, Cilt 31, s. 156-164.
- İnalcık, H.** “Timar” *DİA*, Cilt 41, s. 168-173.
- İnbaşı, M.** (2016). “Fatih Döneminde Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp”, *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.
- İnbaşı, M.** “Üsküp”, *DİA*, Cilt 42, s.y.
- İnbaşı, M.-Eyüp Kul** (2018). *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp: Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İslamoğlu, H.** (1998). “16. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması”, *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- İslamoğlu, H.** (1991). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karal, E. Z.** (1961). *Osmanlı Tarihi V Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961.
- Karpat, K. H.** (1995). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Rejimi, Sosyal Yapı ve Çağdaşlaşma”, *Ortadoğuda Modernleşme, İnsan* Yayınları, İstanbul 1995.
- Kaynar, R.** (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kenanoğlu, M. M.** (2002). *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kenanoğlu, M. M.** (2006). “1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulaması”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, s. 107-138.
- Kenanoğlu, M. M.** “Mîrî Arazi”, *DİA*, C. 30, s. 157-160.
- Kenanoğlu, M. M.** “Mülk”, *DİA*, Cilt 31, s. 539-540.
- Keyder, Ç.** (1993). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kul, E.** (2013). *XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Mardin, E.** (1947). *Toprak Hukuku Dersleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Ongunsu, A. H.** (1940). “Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
- Ortaylı, İ.** (2006). “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Halil İnalcık, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Ortaylı, İ.** (2004). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Pamuk, Ş.** (2007). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserler 1*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş.** (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme: Seçme Eserleri II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Quataert, D.** (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Sumaytaoğlu, E. C.** (2012). *Osmanlı'da ve Türkiye'de Tarımsal Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Şahin, C.** (2012). "Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 6, December, s. 434-461.
- Şener, M.** (2015). "Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 44, Aralık 2015, s. 419-431.
- Topal, Ş.** "Zilyedlik", *DİA*, Cilt 44, s. 417-420.
- Tuncer, H.** (1962). *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları Ve Kanun Açıklamaları*, Tarım Orman Bakanlığı.
- Tuncer, H.** (1962). *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları Ve Kanun Açıklamaları*, Tarım Orman bakanlığı, 1962.
- Uçok, C.** (1944). "Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, s. 73-95.
- Veldet, H.** (1940). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Yazıcı, A.** (2014). "Arazî Kanunnâmesi (1274/1858) Ve Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 60, s. 449-470.
- Yıldız, M.** (2012). "Tanzimat Fermanı: Genel Değerlendirme; Karşılaştırmalı İlmî Metin İngilizce, Fransızca, Almanca ve Arapça Tercümeler", *Journal of Islamic Research*, Yıl 5, Sayı 1, 2012, s. 126-177.

EKLER

[illegible][illegible]

“Üsküb eyâleti valisi ve Mecidiye nişân-ı hümâyûnumun birinci rütbesinin ha’iz ve hamil vezirim Osman Mazhae Paşa iclâlehûya ve rütbe-yi rabiâ‘ ashâbından Üsküb kâ’imakâmı Cavid dâme-mecdihûya Üsküb kazası nâ’ib ve müftisine ve â‘zâ-yı meclis-i memlekete hüküm ki

Halil nâm kimesnenin Üsküb kazâsına tâbi‘ Z? Karyesi toprağın vâki‘ ma‘mûlün-bih tapu senediyle mutasarrıf olduğu ma‘lûmu’l-hudûd tarla ve otu biçülür çayırında ahârın alakası olmayub dahl olunmak îcâb etmez iken karye-yi mezbûre sakinlerinden Ömer nâm kimesne fuzûli müdahaleden hâli olmadığı beyanıyla kânun üzere amel olunmak bâbında emr-i şerifim sudûrı merkûm Halil tarafından bu defa‘ bâ-arzuhal istid‘â olunmuş ve divân-ı hümâyûnun kaleminden kânun ve muktezâsı su‘al olundukda arazinin derece-yi kâbiliyetine göre bir veya iki sene ve hasbe’l-mevki‘ şâz olarak daha ziyadece mücerred dinlendirmek veyâhud tarlayı su basub bir müddetden sonra su çekilerek zira‘ate salâhiyet kesb idinceğe kadar ol tarla ve çayırı hâlî bırakmağa lüzûm görünmek ve esîr olmak gibi a‘zâr-ı sahîhadan biri tahakkuk etmeksizin tarla ve çayırı mutasarrıfı zirâ‘at itmeyüb ve i‘âre veya îcâre sûretiyle dahî ittirmeyub ve çayırın dahî beher sene otunu biçmeyub üç sene ale’t-tevâlî ta‘tîl ider ise gerek arazinin olduğu mahalde olsun ve gerek müddet-i sefer ba‘îd olan mahalde bulunsun ol tarla ve çayır mustehik tapu olup mutasarrıf-ı sâbık-ı müceddeden tefevvuza tâlib olur ise bedel-i misliyle yeniden ona tevîz olunur tâlib olmaz ise ol-vakt bi’l-müzâyede talibine ihâle kılınur deyu kânun-ı cedîd-i hümâyûnunda mûnderiç olduğuna binaen mûnâzaun-fihâ olan tarlaları merkûm Halil zabt ider iken zirâ‘at itmeyub üç sene ale’t-tevâlî bilâ-mâni‘ boz ve hâlî bırakub ve ol çayırın dahî beher sene otu biçülmeyub öşrin me’muruna virilmeyub müstehik-ı tapu olarak bedel-i misliyle müceddeden tefevvuza tâlib olmadığından merkûm Ömer bi’l-müzâyede sahib-i arzından tapu misliyle almış ise müdahale eylemesi hasbe’l-kânun yolunda olup eğer böyle olmayub da fi’l-hakîka merkûm Halil ol tarla ve çayırı defterhâne-yi âmire tarafından verilen ma‘mûlün-bih tapu senediyle mutasarrıf olarak arazi-yi mezkûre-yi zabt u zirâ‘at ve ol çayırın dahî beher sene otunu biçüp öşrin me’muruna edâ ide gelür iken merkûm fuzûli

müdahale eylediği mahal-i nizâ‘ üzerinde me‘muru hâzır olduğu halde hîn-i terafu‘da tebeyyün eylediği sûretde men‘ ü def‘i olunmak için emr-i şerifim i‘tâsı iktiza eylediği kalem-i mezbûrdan tahrîr kılınmış olmağla siz ki vali-yi müşâr ve kâ‘imakâm ve nâ‘ib ve sâir mûmâ-ileyhâmsız husûs-ı mezbûrî şer‘-i şerife ve bâlâda muharrer kânun-ı cedîde tatbik iderek ber-vech-i hâkânîde rü‘yet-birle fi‘l-hakîka merkûmun ol arazi ve çayıra müdahale ve kânun-ı cedîd-i hümâyûnumun hilâfı bulunduğî mahal-i nizâ‘ üzerinde me‘muru hâzır olduğu halde ber-nehc-i şer‘i terafu‘da tebeyyün eylediği sûretde men‘ ü def‘i husûsuna mübâderet ve husûs-ı mezbûr ilâ-âhîrîhî dikkat ve keyfiyetin kaydı bâlâsına şerh virilmek üzere der-bâr-ı şevket-karâr-ı mülûkâneme inhâ ve iş‘ârına müsâra‘at eylemeniz bâbında.

Fî evail-i Ca [Cemâziye‘l-evvel] sene [1]275.³⁷⁰

³⁷⁰ BOA, Rumeli Ahkam Defteri, nr. 82, sayfa no: 157, belge no: 379.

“Asâkir-i nizâmiye-yi şahânem müşîrânından mülhakatıyla Rumeli eyâleti valisi ve Mecidiye nişân-ı hümayûnumun ikinci rütbesinin hâ’iz ve hâmil vezirim Abdi Paşa iclâlehûya ve rütbe-yi rabia‘ ashâbından Üsküb kâ’imakâmı Cavid zide-mecdihûya (---) Üsküb kazası nâ’ib ve müftisi zîde-ilmuhûya ve â’zâ-yı meclis-i memlekete hüküm ki

Raşid nâm kimesnenin babası Üsküb kazası sakinlerinden Ali nâm kimesne bundan akdem fevt olduktan sonra kaza-yı mezbûr toprağında vâki‘ mutasarrıf olduğu bir kıta‘ tarlası hasbe’l-kânun meccânen oğlu mezbûr Raşid’e intikal idüp dahl olunmak îcâb etmeziken ecânibden kaza-yı mezbûr sakinlerinden Ahmed nâm kimesne fuzûli müdahaleden hâli olmadığı beyanıyla kânun üzere amel olunmak bâbında emr-i şerif sudûrı merkûm Raşid tarafından bu defa‘ bâ-arzuhal istidâ olunmuş ve divân-ı hümayûnum kaleminden kânun ve muktezâsı su’al olundukta arazi-yi mirîye ve mevkûfa mutasarrıf ve mutasarrifelerinden biri fevt oldukta uhdesinde olan arazi erkek ve kız evlâdına gerek arazinin olduğu mahalde bulunsunlar ve gerek diyar-ı ahârda olsunlar meccânen ve bilâ-bedel mütesâviyen intikâl eyler yalnız erkek veyâhud kız evlâdı olur ise kezâlik bilâ-bedel müstakilen intikâl ider arazi mutasarrıfların biri fevt oldukda zevcesi hâmile bulunduğu halde ol arâzî, hamlin zuhûruna kadar tevkîf olunur deyu kânun-ı cedîd-i hümayûnunun elli dördüncü maddesinde olduğuna binaen münazaun-fihâ olan tarlalara merkûm Raşid’in babası merkûm Ali bâ-tapu mutasarrıf iken hâl-i hayâtında hakk-ı tasarrufu rızası ve sahib-i arz ma‘rifetiyle merkûm Ahmed’e ferağ tevfiiz eylemiş ve yedine ma‘mûlün-bih sened verilmiş ise müdahale eylemesi hasbe’l-kânun yolunda olup eğer böyle olmayub da fi’l-hakîka merkûm Ali ol yerlere ma‘mûlün-bih tapu senediyle mutasarrıf iken fevt oldukda ol yerler hasbe’l-kânun meccânen oğlu merkûm Raşid’e intikal etmiş iken merkûm fuzûli müdahale eylediği mahal-i nizâ‘ üzerinde me’murı hâzır olduğu halde hîn-i terâfu‘da inde’ş-şer‘ ve’l-meclis tebeyyün ve tahakkuk eylediği sûretde men‘ ü def‘ için emr-i şerifim i’tâsı iktiza eylediği kalem-i mezbûrda tahrîr kılınmış olmağla siz ki vali-yi müşâr ve kâ’imakâm ve nâ’ib ve müfti ve sâir mûmâ-ileyhâmsız husûs-ı mezbûr şer‘-i şerîfe ve bâlâda muharrer kânun-ı cedide tatbik iderek ber-vechi hâkânide rû’yet-

birle fi'l-hakīka merkūm Ahmed'in ol yerlere müdahale eylemesi kânun-ı cedîd-i hümayûnumun hilâfı bulunduğı mahal-i nizâ' üzerinden me'muru hâzır olduğı halde hîn-i terâfu'da inde's-şer' ve'l-meclis tebeyyün eylediğı sûretde men' ü def'i husûsuna mübaderet ve husûs-ı mezbûr ilâ-âhirihi dikkat ve keyfiyetin kaydı bâlâsına şerh virilmek üzere der-bar-ı şevket-karar-ı mülûkâneme inhâ ve iş'ârına müsâra'at eylemeniz bâbında

Fî evahir-i N [Ramazan] sene [1]275.”³⁷¹

³⁷¹ BOA, Rumeli Ahkam Defteri, nr. 82, sayfa no: 175, belge no: 420.

“Üsküb nâ’ibi olub bu defa‘ zıkr-i âti’l-husûs müvellâ nasb ve ta‘yin kılınan Mustafa Hakkı zîde-ilmehûya hüküm ki

Koçana Kazasına tâbi‘ S? Karyesi ahalisiyle İ-A? Kazası sâkinlerinden Kazım Bey meyânelerinde arazi husûsundan dolayı vukû‘ bulan münâza‘a henüz kat‘ olunamadığından tekrar rü‘yet olunmak üzere sen ki mûmâ-ileyhsin husûs-ı mezbûre senin müvellâ ta‘yin kılındığı husûs Üsküb meclis tarafından bâ-mazbata inhâ ve tarafeynin mürâfa‘alarını mübeyyin verilen i‘lâmın (---) sûreti takdim isrâ kılınmış ve münâzaun-fih olan bin beş yüz dönüm arazi arazi-yi mirîden olarak validesinin ferâğından arazi-yi sâire ile beraber iki yüz yetmiş yedi senesi Receb’inin yirmi dokuzuncu gününde mûmâ-ileyh Kazım Bey’in uhdesinde kayd ile tapu senedi virildiği defterhâne-yi âmiremde mukayyed ve mestûr bulunduğı ricâl-i devlet-i aliyyemden defter emini olan iftihâr Arif Efendi dâme-ilmuhû tarafından ifade olunmuş ve bir kimse bâ-tapu mutasarrıf olarak zabt ve beher sene zira‘at öşrin edâ idegeldiğı arazi tarafı üzerine müdahale olunmamış kânun iktizasından oldığı misillü arazinin derece-yi kâbiliyetine göre bir veya iki sene hasbe’l-mevki‘ şâz olarak daha ziyadece mücerred dinlendirmek veyâhud tarlayı su basub bir müddet sonra su çekilerek zira‘ate kesb idinceye kadar ol tarlayı hâlî bırakmağa lüzûm görünmek ve esîr olmak gibi âzâr-ı sahihadan biri tahakkuk etmeksizin bir tarlayı mutasarrıf zira‘at itmeyüb ve iâre veyâhud [îcâr] sûretiyle dahi üç sene ale’t-tevâlî ta‘tîl ider ise gerek arazinin olduğu mahalde olsun ve gerek müddet-i sefer ba‘îd olan mahalde bulunsun ol tarla müstehıkk-ı tapu olur mutasarrıf-ı sâbıkı müceddeden tefevvuza talib olur ise bedeli misliyle yeniden ona tefviz olunur tâlib plmaz ise ol-vakit bi’l-müzâyede talibine ihâle kılınur ve bir karyeye mine’l-kadîm mahsûs olan mer‘âda yalnız ol karye ahalisini hayvanâtını ra‘i ider ve ahar karye ahalisi ol mer‘âya hayvanât süremez iki veya üç veya daha ziyade karyesi ahâlisi beyninde mine’l-kadîm müşterek mer‘i herhangi karyenin hudûdı dâhilinde bulunur ise ol karyeler ahâlisi hayvanlarını müştereken ra‘i itdirüp yek-diğeri ra‘iden men‘ idemezler böyle bir karye ahâlisine bi’l-istiklâl veyâhud birkaç karye ahâlisine bi’l-iştirak mahsûs olan kadîmi mer‘i yerleri alınup satılmız ve

üzerine mandıra ve ağıl ve ebniye-i sâire ihdâs olunmaz ve kürûm ve eşcâr garsıyla bağ ve bağçe ittihâz kılınmaz ebniye ve eşcâr gars iden olur ise cemî‘ zamânda ahâlî hedm ü kal‘ etdirebilür ve arâzî-i mevrû‘a misillü hiçbir kimse tarafından sökülüp zirâ‘at ve hırâsete izin ve ruhsat verilmez ve zira‘at iden olur ise men‘ olunur her ne vakit olursa mer‘i olmak üzere ibkâ kılınur deyu arazi kanunnâme-yi hümâyûnunun altmış sekiz ve doksan yedinci maddelerinde münderiç bulunmuş ve keyfiyet meclis-i vâlâyî ahkâm-ı adliyyeme lede‘l-havâle iş bu arazi münâza‘ası ahâlî ile mîr mûmâ-ileyh beyninde hayli müddetten berü sürüncemede olmasından nâşî bundan (---) hukuk-ı sahihinden meydana çıkarsa lâzım eden olmasına ve senin müvellâ ta‘yinin/ta‘yininden (---) hüsn-i fasıl ve hasmîne delalet ideceğine binâen me‘murunı hâvî emr-i şerif i‘tası bâ-mazbata ifade olunmuş ve zikr olunan i‘lamın (---) muvafık-ı şer‘i-şerif olmadığı misillü arazi-yi mezkûre dahi kazâyı ahar hudûdî dâhilinde bulunduğundan husûs-ı mezbûrın fasıl ve hasmi zımmında senden? müvellâ ta‘yin kılınması husûs-ı bi‘l-fiil şeyhü‘l-islam ve müftiü‘l-enâm olup murassa‘ nişân-ı âlî-yi Osmânî ile Mecîdiye nişân-ı zîşânının birinci rütbelerini hâ‘iz ve hâmil olan (---) Efâzil (---) Mevlâna Ömer Hüsameddin Efendi ademallahu-teâla fezâilehü tarafından işaret kılınmış ve mücebince emr-i şerif i‘tası husûsına irâde-yi seniyyem müte‘allik olmuş sen ki Mevlâna mûmâ-ileyhsin keyfiyet ma‘lumun oldukda mine‘l-kadîm sökülüp zira‘at harâset olunan arazilerin mer‘i mine‘l-kadîm ahâlî-yi hayvanatının ra‘ine mahsûs olan mer‘anın arazi ittihaz olunması kânun-ı mezkûrın hilafı bulunduğundan husûs-ı mezbûrî mahal-i nizâ‘ üzerinde me‘murı ve tarafeyn ile münâza‘un-fih olan mahalde aslâ intifâ‘ları olmayan civar kurâ ahâlisinden bî-garaz erbâb-ı vukuf hâzır oldukları halde şer‘i-şerif ve kânun-ı münîfe tatbîkan terafu‘-ı şer‘i-şerif iderek ihkâk-ı hakka mübâderet ve tarafeyni (---)(---)(---) gadrı mücib (---) (---) ittikâ münâcebetle keyfiyetin bâlâsına şerh verilmek üzere der-bar-ı şevket-karar i‘lam ve işaret eylemeniz bâbında

Fi evasıt-ı Za [Zilkâde] sene [1]280.”³⁷²

³⁷² BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 84, sayfa no: 115, belge no: 248.

“Kalkandelen kazasına tâbî H? karyesi ahalisinin kadîmü'l-eyyamdan berü koyun ve sâir davarları ra'y olub otundan ve suyundan intifâ'ede geldikleri mahsus ve müntakîl mer'î yerleri aharından dahl olunmak icab itmez iken kazayı mezbûr sakinlerinden Yaşar nam kimesne ol mer'î yerleri (---) (---) fuzuli müdahaleden hâli olmadığı beyanıyla kânun üzere amel olunmak bâbında emr-i şerîf sudûrî karye-yi merkûm ahalisi tarafından bu def'â bâ-arzuhal istid'â olunmuş ve divan-ı hümâyûn kaleminden kânun ve muktezâsı su'al olundukda bir karyeye mine'l-kadîm mahsus olan mer'alara yalnız ol karye ahalisi hayvanı ra'y eder ve ahar karye ahali ol mer'aya hayvanları süremez iki veya üç [ve] ya daha ziyade karye ahalisi tenbih? mine'l-kadîm müşterek olan her (---) karyenin hudûd dahilinde bulunur ise bulunsun ol karyeler ahalisi hayvanlarını müştereken ra'y ettirüp yekdiğeri ra'ydan men' edemezler ve böyle bir karye ahalisine bi'l-istiklâl veyâhud birkaç karye ahalisine bi'l-iştirâk mahsûs olan kadîm mer'a yerleri alunup satılmaz ve üzerine mandıra ve ağıl ve ebniye ve sâire ihdas olunmaz kürüm ve eşcâr garsıyla bağ ve bağçe ittihaz kılınmaz ebniye ve eşcâr ihdas ve gars eden olur ise cem'î zamanda ahali hedm ve ka'l ettirilebilir ve arazi-yi mevrûa misillü hiçbir kimesne tarafından sökülüp zirâ'at ve harasete izin ve ruhsat verilmez ve zirâ'at eden olursa men' olunub her ne vakt olsa (---) olunmak üzere ibkâ kılınır deyu arazi kanunnamesi hümâyûnunun doksan yedinci maddesinde mûnderic olduğundan mûnâza'un-fîh mahal-i merkûm Yaşar'ın mülkü meşru arsası ise müdahale eylemesi hasbe'l-kânun yolunda olub eğer bî-vehc olmayub da fî'l-hakîka ol yerler karye-yi merkûm ahalisinin koyun ve sâir davarları ra'y olunub otundan ve suyundan intifâ'ede geldikleri mahsus ve müstakîl kadîm-i mer'a yerlerinden iken merkûm Yaşar fuzuli müdahale eylediği mahal-i nizâ' üzerinde me'muru hâzır olduğu halde tarafeyn hîn-i terafu'larında inde's-şer ve'l-meclis tebeyyûn ve tahakkuk eylediği sûretde vâkî' olan müdahale men' ü def' olunmak için emr-i şerîf i'tâsı iktizâ eylediği kalemi mezburdan tahrir eylediği siz ki vali müş'ar ve mutasarrıf ve nâ'ib ve müfti ve sâir mûmâ-ileyhâsız keyfiyet mâlumunuz oldukda marifetiniz ile husus-u mezbûru şer'î şerîf ve bâlâda muharrer kânun-ı münîfin hilâfı bulunduğu mahal-i nizâ' üzerine me'muru hâzır olduğu halde tarafeyn hîn-i terafu'larında inde's-şer ve'l-meclis tebeyyûn ve tahakkuk eylediği sûretde bî-vehc vâkî' olan

müdahalenin marifeti şer‘le men‘ ü def‘ ittirülmesü husûsuna mübaderet ve husûsu mezbûrun ahara dikkat ve keyfiyetin iş bu emr-i şerîf kaydı bâlâsına şerh verilmek üzere bâ-i‘lâm ve mazbata der-bâr-ı şevket-karar-ı mülûkâneme inhâ ve iş‘ârına müsâra‘at eylemeniz bâbında

Fî 28 Safer sene [1]275/ Ziya.”³⁷³

³⁷³ BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 85, sayfa no: 48, belge no: 58.

“Prizren vilayeti valisi olup Osmanî ve Mecidiye nişanı zişanlarıyla birinci rütbelerini ha’iz ve hamil olan vezirim Hasan Paşa iclâlehûya ve rütbe-yi sâniye (---) ashabından Üsküb sancağı mutasarrıfı Mehmed Bey zîde(---) ve Kumanova kazası (---) müdür-i kaza veâ‘zâ-yı meclis-i memleket zîde-mecidiye hüküm ki

İsmail ve Hasan bam kimesne gerek babaları Hacı Mehmed nam kimesne Kumanova kazasına tâbî A? karyesi toprağında vakî‘ otuz beş kıt’ada altı yüz yirmi yedi dönüm mâ’luketü’l-hudud tarlanın nısfına bâ-tapu mutasarrıf iken merkûm Hacı Mehmed hakk-ı tasarrufunu rızası sahib-i arz me’muru marifetiyle on iki bin guruşa bedel-i mukâbilinde oğulları merkûman İsmail ve Hasan’a ferağ ve tefviz merkûman dahî tevfiz kabul-birle defterhâneyi amirem canibinden yedlerine verilen tapu senedi mucibince zabt ve beher sene iştirâken zirâ‘at ve oşrîn me’muruna edâ ede gelüb dahl olunmak icab etmez iken bu esnada fariğ merkûm Hacı Mehmed zuhur-birle arazi-yi merkûmeyi mukaddema sizlere ferağ eylediğime nâdim oldum yedinizden alup zabt ederüm deyu fuzûlî müdahaleden hal olmadığı beyânıyla kânun üzere amel olunmak bâbında emr-i şerifim sudûrı merkûman İsmail ve Hasan taraflarında bu def‘a bâ-arzuhal istid‘â olunmuş karye-yi mezbûrede kain otuz beş kıt’ada altı yüz yirmi yedi dönüm tarlanın nısfına mutasarruf merkûm Hacı Mehmed hüsn-ü rızasıyla on iki bin guruş mukabilinde oğulları merkûman İsmail ve Hasan’a ferağ kasr-ı yed eylediği mahalinden vürûd eden (---) muharrer olduğundan mucibince sendât bi’t-tanzîm mahaline irsal kılındığı defterhaneyi amirem canibinden yazılmış ve divan-ı hümayûn kaleminden kânun ve muktezâsı su’al olundukta bir kimse arazisine meccanen ve gerek bedel-i mâlum mukabilinde m’muru izniyle ahara ferağı muteber kat’i eyleme ferağ olunduktan sonra ferağından rücu‘ idemez deyu kanunname-i arazinin otuz dokuzuncu maddesinde münderiç olduğundan münaza’aun-fih olan tarla gerek nısfına merkûman Hasan ve İsmail’in babaları Hacı Mehmed bâ-tapu mutasarrıf iken hakkı tasarrufunu rızası ve sahib-i arz me’muru marifetiyle bedel-i mezkûr mukabilinde oğulları merkûman İsmail ve Hasan’a ferağ ve tefviz ve merkûman dahî tevfiz ve kabu-birle defterhaneyi âmirem canibinden yedlerine verilen mezkûr tapu senedi mucibince zabt ve

beher sene iştirâken zirâ‘at ve öşrîn me‘muruna edâ ide gelurler iken bu esnada fariği Hacı Mehmed zuhur-birle arazi-yi merkûmeyi mukaddema sizlere ferağ eylediğime nâdim oldum yedinizden alub zabt iderem deyu fuzûli müdahale eylediği mahal-i nizâ‘ üzerinde me‘muru hâzır olduğu halde hin-i terafu‘da inde’ş-şer ve’l-meclis tebeyyün ve tahakkuk eylediği sûretde müdahaleyi vâkıâ marifeti şer‘le men‘ ü def‘ olunmak için emr-i şerîf i‘tâsı iktiza eylediği kalem-i mezbûreden tahrîr kılınmış olmağla siz ki vali müş‘ar ve mutasarrıf ve nâ‘ib ve sâir mûmâ-ileyhûmâsız keyfiyet mâ‘lumunuz oldukda marifetiniz ile husûs-ı mezbûru şer‘i şerîf ve bâlâda muharrer kânun-ı münifî tatbik ederek ber-vehci rû‘yet-birle fî‘l-hakîka merkûm Hacı Mehmed’in ol tarlalara müdahale eylemesi şer‘i şerîf ve kânun-ı münifîn hilâfı bulunduğu mahali nizâ‘ üzerinde me‘muru hâzır olduğu tarafının hîn-i terafu‘larında inde’ş-şer ve’l-meclis tebeyyün ve tahakkuk eylediği sûretde bî-vehci vâkî‘ olan müdahalenin marifeti şer‘le men‘ ü def‘ ettirilmesi husûsuna mübaderet ve husûsu mezbûr ilâ-ahirîhî dikkat ve keyfiyetin iş bu emr-i şerîf kaydı bâlâsına şerh verilmek üzere bâ-i‘lâm ve mazbata der-bâr-ı şevket-karar-ı mülûkâneme inhâ ve iş‘ârına müsâra‘at eylemeniz bâbında

Fî 17 Cemaziye’l-ahîr sene 1290.”³⁷⁴

³⁷⁴ BOA, *Rumeli Ahkam Defteri*, nr. 85, sayfa no: 137, belge no: 174.

Meclis-i Vâlâ tasnifi,

“Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki,

Yedimizde olup fetvahane-i celileden dahi kabul ve tasdik olunduğu hamışine tahrir ve temhir buyrulmuş olan bir kıta-i hüccet-i şeriyyeden müsteban buyrulacağı vechle Üsküp sancağında (---) mülhak Koçana kazasında Morozda karyesine mahsus ve müstakil mera yerlerini kaza-i mezkurde olub civarında kain Girdofça karyesi ahalisi be gayr-ı hak dahil ve taarruz etmeleriyle bundan akdem mahal-i niza’ üzerinde memuru haciz olduğu halde şeran terafi olundukta mera-i mezkur Morozda karyesinin mahsus ve müstakil meraları olduğu ba-hüccet ve’t-tevatür sabit ve ol vechle şeran fasl ve rüyet ve hükm-i şeri la-hak olarak yedimize hüccet-i şeriyye verilmiş iken mezkur Girdofça karyesi ahalisinden Mehmed Ragıp ve Molla Hasan nam kimesneler hükm-i mezkure kani olmayıb müdahaleden hâli olmadıklarından geçen sene yine Üsküp meclisinden bil-muhakeme mera-i mezkur morozda karyesinin olduğunu tabien ikrar edib ancak müdahaleden hâli olmayacağını ısrar etmekle bir kıya emr-i ali-i şanın sudurunu sabık üsküb naibi efendi daileri ilamıyla niyaz ve istirham olunduğu üzerine mahal-i niza üzerinde memur-i haciz olduğu halde şeran ve kanunen terafi-i şer olunarak merkumatın müdahale-i vakıları fuzuli olduğu mahal-i niza üzerinde sabit ve müstehak olduğu halde men hususuna yetmiş sekiz sene şehr-i safer’ül hayr tarihiyle müderiç olub Üsküp valisi devletli (---) hazretlerine ve (---) naibi efendi dailerine hitaben bir kıta ferman-i alişan sadır olmuş ise de husus-i mezkuru yedimizde olan emr-i aliye ve hüccet-i şeriyye asla bakmayub ferman-ı ali mazmun-i münifi üzere mahal-i niza üzerinde ferman-i alişanın hitab buyurduğu naibe rüyet ettirmeyüb hilaf-ı şer-i şerif ve mugayir ferman-ı münif mahal-i nizaın gayrı olan Pirizrende (---) mezkure (---) mevcud olmayub fakat birer ikişer kimesne celb ile hilaf-ı şer-i ali olarak Efendi daileri rüyet ve bir kıta ilam ve mazbata alubda bir kıta ferman (---) iddiasında olduklarından bir def-i şer’le rüyet ve fasl olunan davanın tekrar istimaı caiz olmayacağı derkar iken bu vechle hilaf-ı şer-i ali ve mugayir ferman-ı münifi rüyet olunan davanın rıza-i padişahi olmayub ve bu keyfiyet birkaç seneden beridir tarafeyn dahi külli mesarif-ı duçar olunmağın Allah ve Resulü aşkına

merkumlara dahi ferman verilmeyübde yed-i çakeranemizde bulunan senedat-ı merkumları tarafından burada at pazarında arabacı hanında mukim-i mevcut vekilleri bulunan Üsküplü Hacı Süleyman kullarının yedinde bulunan atik-i cedid senedat-ı evrak-ı celb ile evvel emrde fetvahane-i celileye havale buyrulubda badel-mütala kangımızın senedatı şeran mamul .. ve ihtiyaca salih olub da amel olunmak lazım gelürse de taraf-ı ahardan senedat ve evrakına itibar olunmamak üzere emr ü ferman buyrulması babında ve herhalde emr ü irade hazret-i veliyyül-emr ve'l-ihsanıdır.

Fi 19 ramazan sene [12]79

bende

Ahali-i karye-i morozda

Ömer kulları”³⁷⁵

³⁷⁵ BOA, MVL, Dosya no: 413, Gömle no: 46.